

Redik Soar.

Esimesilt päiwilt.

Tartus, 1921.
Eesti Kirjastuse-Ühisuse „Postimehe“ kirjastus.

Trükitud „Postimehe“ trükikojas.

I.

Wanaema kodu.

Ma ei tea, kumba ma rohkem armastan, kas wanaema ennast, wõi majakest, kus wanaema elas. Mõlemad oliwad nad wanad, lihtsad ja ühtewiisi wastuwõtlikud ning armsad.

Elu ja aeg, mil nad ühes olnud ja üksteist hoidnud, oli neisse mõlemisse jätnud nii mõnegi ühise joone. Wana sammaldanud ja küüru-wajunud õlekatus ripakile räästaga ning tuulest utakile kistud harjaga tuletas meele wanaema hõbedasi kulunud juuksjeudemeid, mis enam ei tahtnud seista rätiku all. Wihmast ja ajast hallikS uhutud seinapalkidel ja kambriuksel olid puusüüd wälja paisunud samuti, nagu weresooned tööst luitunud kätel, ja sageli silitasin nende krobelist pinda samasuguse armsa kaastundega, nagu wanaema kahwatut kortsulist palet.

Üksikud nad olid kahekesi: wanaema ainuke tugi oli weel ta kadakane kepp, sest muud, kes oleksid anda wõinud toetust, olid kas warisenud hauda, ehk kadunud kaugele; ja majake mäenõlwakul oli leidnud wanaduse wastu ainukese tugina ilmatu suure raudkiwi, mis, ei tea, mis ajast, seisis kindlalt wastu maja nukka ja hoidis teda ümberkukkumast. Selle oleks wõinud ju sealt ära koristada; ta seisis otse ümbert majanuka wiiwal jalgteel; aga ta oli sinna jäänud, ja nüüd oli tast abi.

Mul oleks küll armsam jutustada wanaemast eneses; aga ma tunnen praegu, et ma sellejuures ei pääse mööda wanaema majakesest ja pean ka selle üles joonistama; nii lahutamata ühte liitunud on nad mälestuses, et raske on üles seada üht kuju eraldi teisest.

Wanaema maja asus küla serwal ja paistis üle lageda külawälja kõrtsi ette päris selgesti. Kui wanaemale külla

tulin, siis hakkasin juba köstrimaja kohal end kikiwarbule upitama, et näha üle põldude ja aedade kaewuroogu ukse ees, paari wana kirsipuud keldri otsas ja katuseharja mõne nalgaga.

Kui weel õnneks nägin suitsu katusest läbi aurawat, siis teadsin, et wanaema kodus on. Sarnasel korral polnud aega minnagi suurtteed mööda körtsi ette wälja, waid pistsin otsekohe üle põldude. Ma teadsin, et wanaemal siis minule ikka midagi suupoolist oli anda: kas pisikese kausiga koldelt katlast sooja suppi, ehk küpse kartul wõi katsekook. Mis wanaema andis, see maitses alati magusam.

Maja ümbritses wäike põllulapike — külimitumaa. Muud maad wanaemal ei olnud; ja nagu wanaema hiljem jutustas, maad pole olnud ka tema wanematel. See sopiline põllusiil, mis wanaema maja ümbritses, oli rendimaa, ja wanaema käis samuti korralikult igal rendipäewal kirikumõisas renti maksmas, nagu kõik teised rendikohtade pidajad. Nii tundis wanaema ennast sellepoolest teiste wääriliseua.

Selle maalapikese haris wanaema hoolega, sest pidi ta ju kõik andma, mis wanaemale waja oli. Kiwa oli seal küll rohkem kui mulda; aga wanaema walas sinna kiwide wahele niipalju higi ja waewa, et igast iwakesest, mis maha pandi, sügiseks walmis wili sai.

Külawälja aiaääre oli parem maa; seal kaswasid alati mõned peenrad kapsaid ja kaalisid ning wagu kümme kartulaid. Aga kõige enam maja lähedal, otse kambriseina ääres, oli tubakapeenar wõi jäda. Tubakat kaswatas wanaema hoolega, sest wanaema suitsetas piipu, ja tubakas hoidis kapsastest ussid ära.

Ülewal mäe peal, seal, — seal wist ei kaswanud midagi. See maa seal oli kõle paeselg ja kaswatas ainult maasikaid. Mäletan, et seal sügiseti mõnikord rukkiakjalg wõi odraparmas seisis, mille wanaema põrandal palaka peal pesukurikaga ära peksis. Küllap ta sealt külimituosa teri sai ja paar kubu õlgi talweks Päitsule rehala tuulewarjuks ning omale asemele magamiseks.

Heinamaad selle maa järele ei olnud. Päitsule tegi wanaema Kergu soost heina ühte ja lambale õsus ta õpetajaherra loaga pärast heinategu mõisa metsast põõsaste seest pikki ormisid, mis lammas heameelega sõi.

Wanaema teadis juba oma armualuste maitset. Põrsale korjas ta alati sügisel suure kotitäie tammetõrusid ja metsõunu talweks ning kukele ja kanale tõi ta sageli koju tulles sipelgamune. Kukk neid ise küll ei söönud, waid hoidis ilusale musta tutiga kanale. Ta ise ainult kutsus ja kiitis.

Sagedasti heitis kukk kanaga sarnasel korral nalja: Ta wõttis sipelgamuna hellalt noka otsa ja pakkus kiites kanale. Kui kana jookstes tuli ja maiuse noka wahelt wõtta tahtis, neelas ta selle ise ennem ära ja wõttis kanale uue. Kana oli aga siis juba uhke: nokkis maast ise ja ei wõtnudki kuke käest enam.

Wanaema aeda ei wiinud ühtegi teed ega käidawat wärawat. Ainuke tee, mis näitas, et siin ümbruses ka elawa olewuse jalg liigub, oli jalgtee, mis ukse eest algas ja siinsamas kahte harusse lahkus: üks wiis otse üle mulgu naabri õunaaeda ja sealt — sauna otsast läbi — tallu; teine wiis kapsaaia äärtmööda külawäljale ja sealt — läbi suure kruusaaugu — kirikuteele. Oli küll ka suur wäraw, kust hobusega sisse mahtus ajama, aga sealt käis hobune ainult paar korda aastas adra wõi äkkega, ja see tee oli rohtu kaswanud ja wärawal seisis suur kiwi ees.

Ueüldse seisis õu puutumata rohus, nii et naabri kanal tegu oli seal poegi karjatada, kui ta nendega sinna juhtus tulema. Nägid ainult, et rohuladwad liikusid, kui poeg sees sibas, aga see pisike kollane elaw udusule nutt ise ei paistnudki pika rohu seest. Mina ei käinud ka rohtu tallamas; oli nagu kahju, ja mulle oli küllalt jalgteest ning suurest paekiwist kambri ukse ees, kus joosta ning mängida wõisin. Wanaema ütles ikka, et rohule ei tohi asjata haiget teha. Ja ma tean küll, et kui jalaga wärske rohu peale astusin, siis ajas rohi pärast ennast nagu walu käes wäänledes uuesti püsti.

Lille ei olnud õues; neid wanaema ei istutanud. Aga neid kaswas aiaääres ise. Õitsmise ajal ei jõudnud kõiki waadatagi; nii palju oli neid: walgeid, siniseid, punaseid, roosasid, kollaseid ja kõiksugu wärwilisi. Aga just kambriukse kõrwal, toaakna ja ukse wahekohal kaswas suur laiade lehtedega alandi põõsas, nagu wanaema teda nimetas. See oli nagu tarwilik taim, sest alandi lehtedega antas wanaema kõiki paistetanud ja weninud kohti. Selle ladwad kaswasid

räästani, ja ta päewalille moodi suured kollased õied paistsid kaugele nagu päikesed wanaema ukse ees.

Maja ise ei olnud kogu poolest just mitte wäga wäike, aga küllalt wana. Õlgedest katus oli sammaldanud, mille alt kohati roowlatid wälja paistsid nagu küljeluud kuiwetanud kehal. Palkidest seinad olid luitunud, pragunenud ja koiauke täis. Seina wahelt oli sammal kohati wälja langenud, kus tühjad praod mustendasid, olgugi, et wanaema sageli sawi asemele määris. Wana packiwist alusmüür ja rehalse sein nägid wälja, nagu wana kiwiaed lubjata ja sawita, üks kiwi wäljas, teine sees. Kiwi, mis kukkus, see juba jäi. „Küllap ta mind ikka igab, kauakest minu elupäiwi," trööstis end wanaema iga kord, kui mõni tükike hoonest alla oli wajunud, mida ta tõsise nukrusega silmitses ja siis kõrwale pani, et ta lohakile jalgu ei jääks.

Korda, niipalju kui jõud jaksas, armastas wanaema alati. Olgugi, et maja wana oli, aastate jälgi turjal kandis ning jõuetuse tundemärka awaldas, oli ta ometi lõbusa ja sõbraliku wäljanägemisega ning surus waatajale südamesse sooja kodutunde, sest et ta korras oli ega lohakust näha ei olnud. Sellepärast tulid ka naabruse peremehed sagedasti pühapäiwiti wanaema kaewu ääre pihlaka wilusse pikutama ning piipu panema. Nende ringis oli siis ka wanaema oma piibu ja tubaka-kotiga nagu omasuguste seas. Samuti nagu wanaema maja wastu, oldi siis ka ta enda wastu aupaklik: Wanaema pargitud tubakat kiideti ja ta juttu pandi tähele.

Õuest wiis uks esikambri. See läwe siin oli nii kõrge, et ma algul sellest ainult rinnuli ronides üle sain; ja ka hiljem tuli ikka uksepostist ühe käega kinni hoida, kui wääramata üle tahtsin astuda.

Esikamber oli kaunis suur ruum. Enne oli ta ainus kamber olnudki ja siis oli tal olnud ka aken.

Aga nüüd oli ta pime ja üksi kinnitehtud akna koht oli weel seina sees näha. Sellepärast ei olnud see kamber lõbus, ja wanaema hoidis siin ainult oma waranduse: wonad puutööriistad — saed, hööwlid, oherdid, mis olid seatud korralikult puunagidele rippuma, kingsepa tööriistad kastiga, wana kirst riietega ja mõni tarbepuu. Need olid kõik wanaemale tarwilised, ja ma tohtisin mõnda neist tarwitada ainult tema loaga, kui oli waja teha härjale jalgu alla, wõi sikule sarwi

pähe, ehk weskit panna kepi otsa tuule kätte käima.

Esikambrist wiis üks uks tagukambri ja teine tuppa. Tagukamber oli samuti awar ruum wõrdlemisi suure neljaruudulise aknaga. Selles kambris elas ema, kui ta weel kodu oli ja nüüd elas wanaema seal wahest suwiti. Muidu seisis ta tühi.

Tuba, see oli päris eluruum. Sinna oli koondatud elu keskpunkt ja peatuikkoon. Sellepärast oli ka toa sisseseade sellejärele teistsugusem.

Tuppa astudes äratas kohe tähelpanu ilmatu suur maakiwist ja sawist kokkupandud ahjumürakas suure laia koldega. Ta seisis kohe pahemat kätt ukse ees ja wõttis oma alla pea neljandiku kogu toa ruumist. Ahi tehti meelega suur ja määratu paksude seintega, sest ega ta kütes wäljaspoolt soojaks tohtinud minna. Soe pidi tuppa tulema ahjusuust ja rinnaaugust.

Sellejärele oli ka ahju ehitus. Ahju suu oli suur, nii et terwe haokimbu tüwipidi ees korraga ahju wõis pista, millel siis latw põlema pandi. Korstnat ei olnud, ja suits tuli läbi rinnaaugu tuppa. Rinnauk, — see oli ainuke löör, mis ahjuperast üles tõusis ja ahju rinnaette pealpoole suud wälja tuli, nii et õhuke wahelagi ahju seesmist ruumi rinnalöörist lahutas. Seda poleks tarwisti olnud, ega ta sooja ei annud, aga ahi muidu ei tõmmanud; põlenud õhu ärawooluks pidi see siiski olema, et wärske õhk tulele juure pääseks.

Ahju põlemise ajal oli tuba algul maani suitsu täis; wanaema liikus siis ise nagu tont kartmatalt suitsu sees ja talitas. Mina hoidsin ennast wõimalikult kolde lähedale, kus suitsu wähem oli ja kukk kanaga pugesid kas woodi alla nurka, kus nad wõidu aewastasid, ehk läksid läbi lahtise ukse rehala. Pärastpoole, kui suits hõljuwa pilwena poole seina parte alla seisma jäi ja alt ära seletus, oli kõigil jälle takistamata wabadus tahtmise järele liikuda. Pärast ahjupõlemist tõmbas wanaema roobiga söed ahjust kolde, pani katla koogu otsa sütele keema, pühkis põranda puhtaks ja tõmbas rehalsa ukse kinni. Siis oli tuba lõbus, soe ja kodune.

Ahjupealne oli sile ruum, mis oli jäetud ahjulae ja toalae wahele. Suuremates taludes magati ahju peal; aga meil magajat ei olnud, ja wanaema kuiwatas seal oma tarbepuid, peerulõmmusid, wilja ja tubakat. Küttepuud kuiwatati parsil.

Paremat kätt, ukse kanna taga rippus paari küljes kaks-kolm katlakooku. Sinna otsa riputati söögikatel ja weeraand, et põrsas wõi kanad kallale ei pääseks puhast toiduasja solkima. Akna kõrwal ühel pool piita seisis koostawarn ja teisel pool piita — minu witsawarn. Mõlemad nad olid wanaema töö ja ühtemoodi. Lauaserwale olid angid sisse saetud ja siis, ankidega seinapoole, naelaga seina löödud. Neisse ankidesse oli siis hea ja käepärane pista ja sealt wõtta, mis waja. Minu witsawarnal oli ainult aukusid wähem, wist kolm-neli auku.

Selle witsawarnaga oli üleüldse imelik asi. Suwel ei olnud tast lugu, aga talwel tegi selle puudus alati tüli. Wanaema tast ka ei hoolinud, niisama nagu ta ei hoolinud witsadest, sest wanaemaga püsis meie wahekord austuse ja armastuse peal. Aga ema ei mõistnud minuga ilma witsata kuidagi läbi saada. Tema arwas, et laps ilma witsata üles ei kaswa nagu ilma jumalasõnata. Witsu sain siis ema käest, nii ütelda, korra eest. Ning see kõik sündis põhjalikult, kusjuures minu enda kaastegewus tarwilik oli: witsa pidin ise tooma, ema kätte andma ja siis alumised riided maha laskma. Kangust ega wastuajamist minu poolt ei tohtinud olla, ei tohtinud üleüldse asja kohta olla enesearwamist; see tuli wõtta arwustamata. Peale asjatoimetuse tuli suur lepitus ja andekspalumine, see tähendab, — andekspaluja olin mina. Ainult witsale ei tarwitsenud ma suud anda, nagu see mõnelpool wiisiks oli; aga seda õrnemini tuli hakata ema kaela ümber. Sagedasti nuttis ema ise ühes: ei tihkaks last peksa, aga peab... Ega ema ka käe peal enne witsa ei katsunud, nagu mõni teine hellasüdamega ema nõu andis; tõmbas ainult läbi peo, et proowida nende paenduwust... Mõnikord õhtul, kui olin heitnud magama, tuli ema ja waatas oma käe tegewuse tagajärgi... Nägin siis tihti ta silmis haledust.

Kõige suurem tüli oli sellepärast witsatoomisega talwel, kui oli wäljas külm, tuuline ja sügaw lumi. Palusin küll salaju wanaema, et ta läheks ja witsa tooks, aga wanaema ei tohtinud ka, wõi ei tahtnud lihtsalt sellesse asjasse segada. Sest kord, kui jälle ohwritallena ema käes olin, hakkas wanaemal minust hale ja tuli käega keelama; ta sai aga selle eest ema käest ise witsaga sõrmede pihta, kusjuures minul wanaemast rohkem kahju oli, kui enesest. Sellest ajast hoidis wanaema ennast erapooletuks.

Ühel päewal aga, kui wanaema jälle sae ja kirwega töötas, läksin tema juure ja palusin, et — tee mulle wäike warn. Ennem ei ütelnud wanaemale ka, milleks see tarwis on, aga kui warna wanaemaga parajale kõrgusele olime löönud, läksin õue ja tõin käputäie witsu ja toppisin warna. „Mis sa nendega niipalju teed?“ küsis wanaema. Minule paistis see küsimine imelik. „Aga, kui ema minule witsu tahab anda, siis pean ma alati õuest külmaga tooma minema; mis minul nüüd siit wiga wõtta,“ oli minu asjalik wastus. Selle seletusega jäi wanaema rahule, sai wist aru, et ma asjata tema abi pole palunud ja ei wastanud midagi.

Toa taguseinas ahju kõrwal oli wanaema ase. See oli lihtsalt laudadest ja pulkadest seina külge tehtud kast. Põhja toepulkade ühed otsad olid lastud seina sisse ja teiste otsade toeks üksi olidki jalad. Nii oli wanaema woodi kahe jalaga. Kastil olid õled sees, palakad, padjad ja sõba peal, — ning see oli kõik. Pehmust oli seal paljugi. Kunagi ei nurisenud wanaema, et ase kõwa, ehk et kondid magades surewad.

Woodi kohal oli seinalastud pulkade peal wäike laudriiul, mis woodis lamajale käeulatuse kõrgusel seisis. Sellel riiulil hoidis wanaema oma raamatukogu, wäikse lambi, piibu, tubakakoti ja „silmalaasid“. Raamatukogu oli õige mitu raamatut: nahkkaantega piibel, jutluseraamat, palweraamat, lauluraamat ja katekismus, Jeenuweewa elulugu ning Mai Roos. Katekismusest õpetas wanaema mind lugema ja kahest wiimasest lugesin talle hiljem ette, kusjuures mõlemad nutsime.

Pean tähendama, et just see wanaema ase minu mälestuses õige õrnal ja tähtsal kohal püsib. See oli minu esimene koolipink ja wanaema ise minu esimene koolmeister. Ma elasin nelja-wiieaastasena paigulisti wanaema juures. Igal õhtul, kui wanaemaga asemele magama heitsime, algas kool. Ema ütles küll, et ei maksa poisi pead nii wara waewata, aga selles asjas sündis ometi minu ja wanaema tahtmine.

Olles heitnud õhtul woodisse, pani wanaema kõigepealt piibu laudile, tõstis padja pea all püstakile, wõttis laudilt katekismuse, siis palaka alt õlekõrre, näpistas küünega sellele paraja pikkuse, otsis loojärje üles ning — algas lugemine, õieti weerimine. Weerinud ma küll palju ei ole, sest luge-

mine sai mulle enne pähe, kui et weerima tõsiselt oleks saanud hakata. Olime weerimisest wäsinud, tuli laulutund. Siin õppisin oma esimesed laulud: „Kas on linnukesel muret“ ja „Hoidis Hindrek lambakarjad metsa ääres ilusti“.

Sellega polnud weel kõik. Peale laulu käskis wanaema küll Eessukese kaissu hüüda ja magama jääda, aga enne ma ikka ei leppinud, kui wanaema ühegi muinasloo ka oli ära jutustanud.

Siin said mulle tuttawaks kõik waeselapse ning rikka peretütre lood, kõik mõisa rehepapi ja wanapagana jutud. Mäletan ka, et ma wanaema suust õige palju kuulsin kurjadest mõisa kupjadest, aidameestest ja härradest, peksust pingil ja kaagisambas. Enamasti kõik on nad praeguse ajani elawa pildina meele püsima jäänud.

Minule paistis siis, et wanaema tarkusel ega teadmisel otsa ei ole, ta wõis ikka jutustada ja alati uut; midagi ei kordunud, mis enne kuuldud oli, ehk olgu siis, kui mõnda õige huwitawat juttu ise uuest kuulata tahtsin. Siis soowisin salajas mitu korda, et ma suurena ka nii tark wõiksin olla, kui wanaema. See soow ei ole täide läinud: minul ei ole tõesti niipalju ja huwitawat jutustada; ma saaksin oma tarkusewarast ühe õhtu jutustada, ja siis oleksin ma tühi.

Aga kindel on see, et sellel „koolipingil“ poisikese mõnelegi tärkawale iseloomu joonele kindel siht ja kuju anti. Nende õhtute mõju tunnen kahtlemata weel praegu oma hinges. Ma ei salga, et minu noorepõlwe ideaalset patriotismi, mis awaldus iseäranis elawalt minu aastate teismetes, suur osa just sellest esimesest koolist pärit oli, sest keegi ei ole suutnud orjaaja walusid istutada minu hingesse nii elawalt, kui need wanaema õhtused jutustused.

Mõnda wististi antakse esiwanemate waim ja walud edasi tulewastele põlwedele.

Kui nüüd weel nimetada lihtsat söögilauda esiseinas kahe akna wahel ja paari wanaema enese tehtud õlgpõhjaga istet, siis oleksime toa sisseseadega tuttawad.

Talwel oli pilt teine, sest elanikka oli toas siis palju rohkem, keda külm wanaema sooja tuppa ajanud otsima ulualust. Kõige suurema üüriruumi toas oli saanud lammas tallega; ta asus otsekohe wanaema aseme otsas, aseme ja rehalsa seina wahel, pulkadest tehtud aias. Asemealune oli

jaotatud pooleks kahe perekonna wahel: ühe poole peal pesitasid kukk kanaga ja teise poole peal elas põrsas.

Need olid huwitawad majalised. Wanaema oli nende seas kui kuningas, andis käskusid ja kamandas. Kõik nad kuulsid wanaema sõna, täitsid käsku ning mõistsid üksteise juttu. Tülgi ei olnud tüli ja heaga aeti läbi. Kanad, põrsas ja tall olid sagedasti toas omapead; siis tehti nalja ühteskoos. Ja usaldus oli suur: põrsas tuli tihti ja heitis wanaema kuue saba peale tulepaistele, kui see koldekiwil istus ja tuld kohendas; kana lendas põlwenukile ja küsis näpuwahelt midagi ehk nokkis wanaema läikiwat jakinööpi. Kui neid tülist ära tõugati, ega siis sellepärast pahandatud; see wõeti kõikide poolt iseenesest mõistetawaks. Kui aeg tuli igaühel oma pepesasse minna ja wanaema käe tõstis nagu sõnakinnituseks: „Minge nüüd lauta magama ja kanad õrrele!“ siis ei puiklenud keegi wastu ja igaüks teadis oma koha.

Alati ajas wanaema oma majalistega juttu: Kord noomis ta lamba sõbralikult läbi, et see ilusaid heinu jalge alla tallab ja raiskab, teine kord tõreles ta kanaga, et see korralikult ei mune, ehk tegi nagu pahandaks põrsa üle, kui see asjata jonnis. Lehm üksi oli rehalas ja inises sealt, kellele wanaema samuti toast wastu kõneles, kuni looma rahule trööstis.

Häda oli ainult siis, kui wanaema kodus ei olnud. Siis nutsid kõik ja olid kurwad. Lammas pistis pea aiapulkade wahelt wälja, waatas õue ja määgis nagu igatsedes. Põrsas enamasti magas siis põhus, tuli wahel aia ette paar kõrt nina peal, küsis korra „õh!“ ja kui wastust ei tulnud, ajas paar korda haledalt „iuiuiu“ ja puges tagasi põhku. Kukk wahtis ainett ühe silmaga aknast wälja ja kui mõni, kas wõi waresegi, wari aknast mööda lendas, hüüdis korra: „Wanaema tuleb!“ ja kui ei tulnud, — trööstis ta kurba kanakest sellega, et talle põrandalt liiwatera otsis, tiiwarlpsu tegi, paar korda laulis, ja wahtis edasi. Ja kui lõpuks toaukse käis, ning wanaema uksest sisse astus, siis oli hõiskamist ja kaebamist palju, mis enne ei waikinud, kui igaüks oma kõne kuulnud oli ja kõhutäiega warustatud.

Niisugune oli kodu ja maja, kus wanaema elas. Ning selle kodu hing ja maja waim oli wanaema ise. Minule tundus, et see algusest nii oli olnud, sest teisiti lihtsalt ei sündinud, ei wõinudki olla. Nii nagu ta oli, nii oli ta lahuta-

mata osa kogu olemasolemisest ja nii pidi ta minu arwates jääma ka muutmatalt. Ma arwan, et kui wanaema maja seal külaserwas poleks olnud, et siis poleks ka terwe küla enam see küla olnud; ja kui wanaema ise oleks puudunud, siis oleksid kõik inimesed pidanud olema teist nägu, teisiti kõnelema ja teisiti talitama. Wanaema waim walitses kogu ümbruse üle, igaühel oli osa sellest ja igaüks talitas selle waimu juhil.

Aga wanaema oli ise ometi koguni teistmoodi. Peaasi, — ta oli ilusam, targem ja armsam, kui kõik teised. Nii pidi see olema: muidu ei oleks ta olnudki minu wanaema. Ta oli uhkem, ja see uhkus temas oli mingisuguse peene teadliku enesetunde nähtaw ilme, mis kõigepealt awaldus ta wälimuseski.

Wanaema wäline kuju oli pikk, sirge ja sale. Ta kõnnak kerge, noor ja liigutused õhulised. Suur kogu eluaastaid, äratehtud töö ja nähtud waew ei olnud suutnud pisutki alla wajutada seda sirget pihta ega roostet tuua liigetesse. Olles seitsmekümneaastane, jooksis ta Päitsule järele nagu noor karjatüdruk; ja lust oli waadata, kui ta hall rätik peas, rihmaga keskelt kinnitõidetud must mantel seljas, kepp käes ja piip suus pühapäewa hommikul läks üle külawälja kiriku poole nagu lind. Suwel heinaajal, siis oli wanaemal niidutükk mõisa metsas samuti keskhommikuks maas, nagu teistel temast nooremateigi. Tuli siis koju, wiskas wikati katuselati wahele ja hakkas kergel kõnnakul loomi talitama. Ei mäleta, et wanaema oleks kaebanud wäsimust.

Noorena pidi wanaema näopoolest küll wäga ilus olnud olema; weel praegugi ei olnud täiesti kustunud need jäljed peentesse, tihedatesse kortsudesse, mis nüüd juba üleni katsid ta wäheldast owaalikujulist kahwatut palet. Kahjatsen wäga, et sel ajal pildistus ja selle tähtsus nii wähe olid laiali lagunenud ja mina nii rumal wäike alles, et ei taipanud selle eest hoolt kanda, et mul nüüd wanaema pilt oleks olnud. Kui tihti igatsen weel näha seda kõrget, sirget ja terawat nina, kõrget lahtist otsa, wahet lõuga ja suuri sõbralikka julgeid halle silmi, mis alati tegid soojaks südame ja täitsid uhkusega, kui tundsin enda peal nende waadet.

Ja imelik on see, et ma wanaema kuju mäletan enamasti niisugusena nagu ta seisis ehk püsti käies talitas, aga kunagi ei tea ma, et wanaema oleks istunud, wäljaarwatud

korrad, kus ta akna all põlwedele seatud laua peal tubakat lõikas. Ka siis, kui tööjärg otsas oli ja nagu uut hoogu tuli wõtta, ei istunud ta minutikski puhkama, waid täitis püsti seistes piibu, kuna ta julge ja teadliku pilgu suhtis kuhugile kaugele. Töö peale alla laskis ta silmad alles siis, kui tuli taela ja tulerauda seada ning hõõguwat käsna piibusüüteks panna. Oli see walmis, mulljus wanaema piibukaaje kõpsti kinni, lõõtsus paar korda tuult piibust edasitagasi ja — uus nõu oli peetud.

Istuda ja näpuwahel tööd nokitseda, olgugi talwel, wardaid kududa wõi kedrata, see polnud wanaemal üleüldse wiisiks nagu teistel naistel; olgu siis, et ta saapale uue talla wõi kontsale pleki alla lõi, ehk pealsele kahe traadiga käsi laiutades paiga peale õmbles. Kes temale sarnased wäikesed naistetööd tegi, seda ma ei teadnud; aga nad olid tehtud, sest korralikult riides käis wanaema nagu teisedki. Ma märkasin ainult seda, et ta sagedasti hommikuti kõonla takku wõi käputäie willu kaenla alla pistis ja wälja läks ning õhtul, jalad märjad ja riided lumised, koju tuli. Nõnda see wist ikka oli, et wanaema tööd töö wastu tegi. Ühel päewal sain isegi selle saladuse jälgile: Ma olin ennem paljapeaga lipanud naabri tallu, kui wanaema wälja läks. Natukese aja pärast tuleb wanaema ka uksest sisse, teretab ja lausub: „Ma tuli teile, wõtsi torbi takku kaasa, teite lapsed ehk kedrawad moole selle äe, ma wõta param siit teite warnast kerwe, leha tee teitele metsas ühe pinu puid." Sellepeale pani ta takud istme serwale, wõttis warnast kirwe ja pistis wööwahele, seadis piibu korda, soowis head päewa ja läks, ilma et oleks istunudki. Järgmisel silmapilgul sammus ta juba läbi lume wärawast wälja, suitsu pilw järel. See sündis nii ruttu, et isegi naabri Eku, kes wanaema alles siis märkas, kui see juba wärawat kinni pani, kahjutundel haukudes pidi tagasi tulema, ilma et kordagi oleks saanud naale sööstada ja oma headmeelt awaldada.

Üleüldse armastas wanaema rohkem meeste kui naiste töid. Mees oli olnud wanaemal samuti igasugu meistrimees nagu kõik saarlased; kui ta ära surnud, pärandanud ta wanaemale oma tööriistad. Mi nägin tihti wanaema höweldamas, raiumas, saagimas, ehk muid mehe töid tegemas. Ja sellel alal oli ta ümberkaudu kuulus ning sellejärele pakuti tale tööd.

Töötellimisi oli tihti ja pea igapäew suwel kui talwel. Wanaema witsutas küla õllenõud ja tõrred, aitas puid saagida ning lõhkuda, keetis õlled, küttis saunad, weristas Mihklipaewaks nuumloomad, pookis kewadel nooredõunapuud ja pani suwel mesilased puusse. Ja üsna tihti wõis wanaema siin ehk seal õues näha saagimas lauda, kus ta ülewal pukis, piip suus, käed lasi käia kui mees, andes alla juhatust, millal waia koputada, millal palki järele lasta.

Et wanaema tihti peredes käis, siis teadis ta kõige küla perekonna saladused ja majanduslise seisukorra. Aga iialgi ei olnud tüli tühjajutu pärast, ega iialgi ei kannud tema ühe pere saladusi teise. Huwitawaid asju oli tal jutustada selletagi: ta teadis, kuidas üksti mesipuu kellegi aias töötas, teadis, kuidas see ehk teine noor õunapuu kaswab, millal ta istutatud ja kust pookoks wõetud. Ja ka kõigis muis asjus oli ta tubli asjatundja, ning tema teadmisi austati. Ta arwas peast aasta tähtpäewad, kuuloomised ja weerandid, rehkendas talweilmad suwiste ja suweilmad talwiste tähelpanekute järele ette, kõneles, mil aastaajal üht ehk teist puud paras palgiks wõtta, millal kari lauta panna, millal wälja lasta jne. Sellejuures ei tarwitanud wanaema iialgi mingisugust kuntsi ega wõlumist; tema nõuanded, olgu ka haiguse wõi tõbe asjus, olid täielikud ja õiglased, wabad igasugusest walest ja silmakirjalikkusest. Need teadmised olid saadud elukogemuste waral ning läbi proowitud mitmel korral. Nende juures ei kahelnud ta ise, weel wähem teised.

See ei olnud kõik, et wastuwaidlemata ja tähelepanelikult kuulati wanaema juttu praktiliste majanduslisie elumurede üle, tema poole pöörati ka pahatihti õiguslistes ja kombelistes küsimustes. Õige sageli tuli wanaemal olla erapooletuks õigusemõistjaks naabritewahelistes tülliasjades kui ka perekondlistes omawahelistes hõõrumistes. Siin käis wanaema lihtsalt puhtinimliku õiglustunde järele, ning tema õigus oli tülitsejatele püha. Et puudunud ja juhtumised, kus wanaema segiläinud perekonna kombluswõisted jälle jalule aitas ning roob stele seadis: tal oli inimlikkude nõrkuste ja eksituste wastu andeksandlik süda; kurjust, kiusu, kättemaksmist ja salakawalust põlgas ta enda kui ka teiste juures ühtewiisi.

Lapsed armastasid teda. Nende sekka ilmudes oli tal alati kohane sõna walmis, millega seda mudilaste-pesa hõis-

kama ja rõõmust hüppama panna. Ei usu, et see niipalju oskus oli, kui temasse loodud südamlik armastus laste wastu. Ta mõistis olla wanadega wana ja lastega laps. Taskus oli wanaemal alati midagi laste jaoks: ühele õun, teisele paar pähklat. Uhelt poolt sai ta ise, teisele andis. „Mis sa'nd tühja talle annad, sul e'esel koa kodu puud-põõsast pole, ega's ta ilma ole, mingu a'ast wõtu, neid küll seal moas," wabandas sarnasel korral lapse ema. Wanaema wastas seepeale targa rahuga: „Ega's lapsele asi nii hea pole, kui saamine".

Jõulu, kui õled maas olid, siis tegi wanaema lastele õlgedest jõulnanid, näärikarud ja kolmekuninga sokud walmis ning lõi põhku kuuti. Ja kui lapsed hulgani wanaema said matta kord põhkude alla, siis polnud rõõmurõkkel enam piiri. Pikapeale tuli kõigil wäsimus; wanaema istus wanade ritta, ja laste rõõmul oli lõpp. Siis nõjatas igaüks isa ehk ema põlwe najale ja kuulas waguse wanade juttu: wahele rääkida ei sulenud keegi; wanaema sõna juba teati: „Lapsed kuulawad, kui wanad inimesed jutustawad". Ja ka üksteisega jutustati siis ainult salaja.

Õhtu-hämarikul külas istus wanaema alati meeste ringis, harutas nendega asja ja lasi tubakatotti ning õllekannu käia. Teised naised istusid kaugemal ahju ääres ehk aseme serwal käed niisama süles ja ütlesid ainult harwa sõna sekka.

Ma olen mitu korda tähendanud, et wanaema piipu suitsetas. See wõib imelik paista, pealegi selajal ja külas. Praegusel ajal näeb seda küll tihti linnades, aga mitte maal. Minul eneselgi on tihti piinlik tundmus, kui näen naisterahwast lauas paberossi suitsetawat. Harjumuse asi muidugi. Aga kujutage ette, kui teile uulitsal naisterahwas piibuga wastu tuleb. Eks ole wõõrastaw? — Aga et minu wanaema suitsetas ja pealegi piipu, see paistis nii loomulik, et ma tihti arwan, kas wanaema minule nii armas oleks olnudki, kui tal piipu poleks olnud. Magus oli minule isegi wanaema piibu lõhn, ja minu armsamatest ametitest oli wanaema piipu puhastada ning tubakaga toppida, et põhjust oleks piipu maitseda. Wististi wanaema piibu puhastamised põhjuseks olidki, et must enesest sai kümneaastaselt piibumees, mis tegi palju tuska isale, kes ise ei suitsetanud.

Kuidas wanaema piibumeheks sai, sellest kõneles onu alles hiljuti: Olles warustatud terwe kehaehitusega ja tugewa

loomuga, käinud wanaema ühes wanaisaga suwiti Lätimaal „kraawi lõikamas". Soomaa sees töötades, jäänud wanaema süda nõrgaks ja hakanud tihti pööritama. Teised õpetanud siis wanaemale piibusuitsu wastu wõtta, see tegewat südame kõwaks. Wanaema olewat selle nõu kuulda wõtnud ja sellest häda wastu ka abi leidnud. Enne olnud piip ainult rohuks, aga pärast saanud kombeks, ning wanaema suitsetas piipu kuni surmani, suitsetas awalikult ja kartmata. Ainult pühapäewal kiriku küljel naiste seas ei pannud wanaema piipu, waid tuli kiriku eest läbi meeste sekka, algas juttu ja nagu jutu mõnuks, pani piibu palge. Kuhugile ei läinud wanaema piibuta, ainult kui lauakiriku läks, siis jättis piibu koju.

Ühel hilisel sügisel ütles wanaema minu isale: „Pane minule oma majas säng walmis, ma tulen sinu juure ja wii mu loomad ka ära. Ma hakkan haigeks jääma. Wist tuleb mu elupäewadel lõpp. Kaua mind enam ka sinu tüliks ei peeta". Haige ta siis ei olnud weel. Ta oli seitsekümmend kuus aastat wana, aga ei kordagi oma elu sees haige olnud.

Warsti peale selle mäletan, et wanaema isa majas woodis haige oli, kus isa ja ema teda hoolega põetasid. Kaks nädalat kestis haigus, ja siis uinus ta ühel päewal rahulikult ning waikselt ja ka jäädawalt.

Ma olin lapsena harjunud kartma üleüldse kõike, mida lapsed harilikult kardawad: pimedat, surma, tonti, waimusid, üksildust, kirikut, surnuaeda jne. Aga kui wanaema surnukeha puhkas külmas tagukambris laual õlgede peal palaka all, siis käisin kartmatalt igalajal, ka hilja pimedas, sealsamas ruumis talitamas, ja weel rohkem. See ruum nagu oleks muutunud sõbralikumaks, sest et wanaema ka seal wiibis. Ainult tasa ja ettewaatlikult talitasin, sest minu meelest wiibis wanaema rahulikus unes, millest teda kartsin äratada. Ja kui wanaema kirstuga kiriku wiidi ja sealt surnuaeda, siis ei kartnud ma sellest ajast enam ei surma, kirikut ega surnuaeda. Kui siis hiljem ema ka ära suri ja sinnasamasse wiidi, siis sai surnuaed mulle armsamaks jalutuspaigaks, kus sügisetelgi kuuwalgetel öödel käisin üksinda unistamas.

Niisugune oli minu wanaema ühes oma koduga. Kordan weel, et see kodu minule elus on olnud kõige armsam ja see arm, mis seal jagati, südamele kõige truum ja soojem.

Mälestus sellest kodust on praegugi hinges weel wõltsimata ilus. Tõsi küll, et siis, kui wanaema suri, see paik ja maa wõõraste kätte läksid ning seal wõõras waim hakkas elama, et siis enam nii armas polnud selle paiga peale mõtelda. Aga seda elawam ja armsam on wanaema enese kuju. Wanaema kodu peale mõteldes kerkiwad sellepärast kujutusse kõige enne wanaema suured silmad, kortsuline kitsas kahwatanud pale ning õhukeste huulte wahel kõwer waskedega piip. Praegu nagu tunnen weel wanaema magusat piibulõhna.

Ja wanaema kõrwal, selle mälestussewajunud kodupildi täiendusena seisab ema sammunegi sale kuju, sammune kitsas palg ja kõrge nina, kelle muidu kahwatanud näol asus alati haiglane roosa põskede puna. Ikka nagu näen neid kahekesi seiswat üksteise wastu: Wanaema tõsine, elujulge, trööstiw ja ema ta ees, palg pugenud ettepoole tõmmatud rätiku warju, mille taga alati liikus tasane kurbtus, mis oli emale enamasti omane.

See on mu kodumälestus — need kaks kuju. Aga nii sooja hoiawad need südame, nii magusaks teewad terwe olemasolemise. Pole pärast ükski kuju, ükski palg ega ükski pilt walanud hingesse nii palju kodutunnet.

Päike ei mänginud.

Oli Lihawõtte laupäew. Wanaema talitused seadsid end juba hommikust peale sellejärele. Kohe peale seda, kui ta kukke ja kana aseme alt wälja oli lasknud ja neile lauast waagnast paar kartulit ette puserdanud, pisikese põrsaäbarikule hapupiima-laket molli walanud ning lambale tallega rehalast käpuga heinu toonud, — kohe peale seda wõttis wanaema kommilt peoga tubakat, ulatas teise käega parsilt pealaua, istus akna alla ja hakkas tubakat lõikama.

Täna oli wanaemal jälle raske päew. Töötellimisi oli rohkesti, ja need tulid kõik enne õhtut täita. Kõige pealt oli tarwis kusagil õlu ära laotada, teises kohas wasikas pühadeks weristada ja naabritalus siun kütta.

Ja praegu istus ta akna all, lõikas tubakat kotti, waatas ise wahel aknast wälja ja mõtles tööplaani, kuna näpud

masinlikult käisid. Magus oli kuulata, kuidas teraw nuga läbi mätskjate tubakalehtede lõikas. Peale selle pani ta piibu põlema, tõmbas kasukasmantli selga, wõttis katlapuult koldelt labakindad, uksenurgast kepi, kummardas pea nõgise uksepiida alt läbi ja läks. Läbi akna ütles ta mulle weel: „Lambale too keskpäewa paiku käpuga pisut heinu ning wiska ede; kui kana kõõrutab, tee tale aseme jalgeotsi pesa, ja kui munelt ära tuleb, — anna tale katlast kausiga wett; söök on sul laual, ja ole hea poiss, ära kodust ära mine ega kedagi külapoissa lase tuba pahandust tegema". Siis oli ta kadunud. Ma wõisin mõnikord üleannetu olla; aga wanaema sõna oli mulle püha — enam armastuse pärast ta wastu, kui kartuse pärast, ja ma otsustasin käsku täpipealt täita.

Ma jäin oma mänguseltsilistega üksi. Igawust ei olnud karta, sest olime sellega juba harjunud ja päewakord oli enam-wähem teada.

Kõige pealt, kui päike tuppa hakkas paistma, läksime kuke-kanaga ahju alla auku laabitsema ja tuhitsema. Ahju alla wastu põrandat olime kolmekesi nokitsenud suure sügawa augu. Päewal tuhitsesid kukk kanaga selle ääres lahtise liiwa sees ja öösel hoidsin mina seal oma karja. Nii ka täna. Senni, kui mina omi kariloomi august wälja sikutasin, waatasid kukk ja kana kannatlikult wiltusilmaga pealt. Alles siis, kui wallali liiw kõik wäljas, tohtisid nad tuhitsema tulla. Sõprust ja usaldust üksteise wasta jatkus; kukk kanaga tuhitsesid ja mina walasin peoga liiwa peale.

Oli see töö tehtud, siis lasin põrsa aseme alt sekka. Algas sõgesikumäng. „Oh, oh!" tegi Kiri, kui koeramoodi neljakäpakile tema poole haukusin ehk sabast pisut sikutasin, ja tormas kanade sekka. „Tohoh, kurja!" sai kukk hüüda ja oligi eest ära aseme serwa peal, kust ta hädaohtu aimates teistpoolt hoiatas: „Naine, tee sääred!" See oli hilja, sest juba järgmisel silmapilgul kiljatas häbelik kana kõigest kõrist „kurrat!", kui põrsas tale ninaga saba alla mükjas, ning lendas istme korja otsa, kust alles sõim lahti pääsis sarnase põrsaliku häbematuse wastu.

Mõnikord jälle olid nad õige leplikud; iseäranis siis, kui põrsas pisut sentimentaalsemas tujus oli. Siis heitis ta wiisakalt kanade liiwahunniku otsa päikese kätte pikali ja kana lõi hellalt nokaga kõditades tale kõrwa taha ehk silma ääre, kusjuures põrsas kiitwalt röhkis ja laisalt kõrwu liigutas.

Lõbu läks alles siis lahti, kui talle ka wõretagant wälja tõstsin. Selle olin nimelt poksima õpetanud. Ja kui wõitlus lahti läks, siis jäime meie temale kõik alla. Algul pidas minu koli küll wastu, aga hiljem tundsin, et tema selles suhtes enam erines. Katsusin küll siis weel käega tema hoobid wastu wõtta, aga sellest ta, nähtawasti, lõbu ei tunnud.

Tema oli meist kõige wallatum. Mõnikord wõttis kätte ja tekkis ühe koha peal kõige nelja jala peal korraga niisugust eht Wene tantsu, et meile kõigile lõbu sai waadata. Ehk jälle kargas kõige neljaga nagu pulkade peal kõps, kõps, kõps rehalsa ukse eest üle toa kambriukse ette ja sealt samuti tagasi, nii mitu korda ja ise mõgiseb kelmikalt: „Waat', mis wõin!"

Kui etendus mööda oli, jagasime laualejäetud kartulid, silgud ja leiwa sõbralikult igale oma teenuse eest. Tall oli nimelt maias soolaste silkude peale, kanad püüdsid agaralt kartuli- ja leiwaraasukesi ja põrsas oli tänulik kõige eest.

Pärast kehakosutust karjatasin igaühe oma latri, panin kana wana witsiku alla aseme jalgeotsi munele ja hakkasin ise karja talitama.

Kari, — need olid pulkadest tehtud Muuad, Ammud, Uted, Nõtsud ja — ühesõnaga — kõik majapidamises tarwisminewad loomad. Need tegi mulle wanaema ja osalt nikerdasin nad ise. Looma kuju oli sellejärele, kuidas mõistsid pea lõigata, jalad alla teha, kõrwad külge pista ja saba taha seada. Muidu oli keha kõigil ühtemoodi. Hiljem, mäletan, olid mul ka adrad, äkked, wankrid ja sugesid kõiksugused majariistad; aga seekord neid weel ei olnud; mõistus ei hakanud neile weel peale.

Nii läks aeg kiires toimetuses õhtule.

Oli juba ligemale hämarik, kui wanaema koju tuli, külast kaasatoodud kostitused lauale ladus ja kustunud piibu tasku pani. Tuleja wõeti kõikide poolt heameelega wastu. Wõlgu selle eest ei jäänud ka keegi. Mina sain kõige enne sooja sepiku otsast tüki ja kollasekirju muna ja selle järele kõik korrast oma talitust mööda.

Läksime wanaemaga naabri sauna. Wabadikud käisid talu saunas; see oli üleüldiselt lubatud wiisiks; aga wiha ja seebi pidi igaüks ise kaasa tooma, samuti mõne pesundu. Wanaema tõi laudi pealt wärske wiha, wõttis katlakoogu otsast raanda, sidus rätiku kuklataha nuuti, pistis piibu tasku ja — läksime, wanaema ees, mina tema suurerätiku sees

paljajalu järel, olgugi, et maa pisut kewadisest külmast kohmetanud oli; käidi ju seda teed lumegagi paljajalu.

Saunal oli harilikult kaks ruumi: waja ja saun. Saunas elasid muidu alati lambad, sest lambad armastasid talwel sooja ruumi. Aga saunapäewadel aeti lambad hagarikku ehk rehala. Saunaahi köeti ära, sönnikule ja lawale pandi kord puhtaid õlgi peale, lehelise katal, toober sooja weega, teine külmaga asetati ahju ette, suur törs külma weega loputuseks õue waja ette ja — saun oli walmis.

Juba sauna körwalt läbi minnes kuuldus äge wihtumine, laste nutt ja meeste ning naiste jutt läbisegi. Saun oli täies hoos.

Kojas heitsime pealmised riided ära ja panime seina äärde selleks seatud pingile. Särk wöeti saunas seljast ja riputati örrele leili.

„Tere, jatka leili!“ hüüdis wanaema, kummardades uksepiida alt läbi, kusjuures paks aurujuga saunast wälja woolas.

„Tere, jatku waja!“ oli seesolejate wastus, ja wihtumine läks edasi.

Wihtumata ei tohtinud keegi jääda. Köige enne wöeti lapsed korrast läbi, palwest ega nutust siin ei hoolitud; siis tuli järg naiste kätte, mis meestele tösist tööd maksis. Mönikord ei pidanud meeste pead wälja; siis wihtusid naised ise üksteist. Minu wanaema oli ka siin meister; tema pea oli tugew ja käsi wilunud lööma; teda paluti wihtuma. Ja kui wanaema wihtus, siis oli lamajal tänu lahti: „Aituma, aituma, aituma, ole tuhandest terwe, aitaks ikka sind ja andku terwist!“ Wihtumise ajal tänas ja önnistas wihutaw köik läbi: sauna peremehe ja perenaise, sauna tegija ning kütja, wihtuja ning wihategija.

Peale wihtumist, kui pea ka pestud, mindi kuuma kehaga otsekohe õue waja ette törre äärele, walati paar raandatäit külma wett üle keha ja — saun oli tehtud.

Ega peale selle kohe riide ei pandud. Törre äärelt wöeti raand ja toodi alasti olles kaewult möni täis wett asemele. See sündis ühtemoodi suwel kui talwel. Külma ei kardetud. Oma inimesed wötsid endid enamasti toas riidest lahti, läksid sauna ja tulid sealt alasti särk käewarrel.

Saun oli önnistusecast ja saunast peeti lugu. Saunas käidi koos köige perega ning saunas häbenemist loeti edewuseks.

Kojuminek kohe pärast sauna oli kombewastane. Peremehe toas peatati ikka weel pisut, aeti paar sõna juttu, pandi piipu, maitseti peremehe kalja ja öeldi weel kord tänu.

Kui wanaemaga sauna kõrwalt läbi koduteel olime, kostus saunast weel öge laste nutt. Teised kõik olid saunas ära käinud, ja naised wõtsid nüüd omakeskel lastel harjaseid. Seda teht nii: Lapse keha määriti üleni rukkijahu ja pärmipudruga, köideti palakaga kinni ja wihuti siis waimukest last tulikuumas leilis. Pärast wihtumist jäänud ikka taigna külge walge kord harjasid, mis lapse kehast wälja tulnud. Nii saawat nägu ja keha puhas ning ei tekkiwat wistrikke.

Olles koju tulnud, tõi wanaema asemele uued õled, laotas puhtad palakad peale, pühkis toa ilusasti ära ning tõi wärske sepiku wõiga lauale. Siis oli pühadeõhtu.

Hiljem woodisse heitnult pani wanaema pühaliku rahuga piibu ettewaatlikult peatsilauale, seadis „silmalaasid" ette, wõttis wana laudkaastega piibli, keeras lambi pisut suuremaks ja luges. Mina kuulasin, lammas tallega mäletsesid, põrsas magas ja kukk pennil ajas kanale unes kurri.

Wanaema lõpetas lugemise, pani piibli laudile tagasi ja seadis piibu põlema.

„Soo, hüüa nüüd Eesjukene ilusti kaissu ja jää mamagama. Homme hommikul äratan sind päewatõusul üles, siis näed, kuidas päike mängib," ütles wanaema ja puhus tule ära.

Neid wanaema sõnu jäin mõtlema, wahtides aineti pimedasse lakke, kus wilksatasid wahest wanaema piibust walguserõngad ja kustusid. Need ja wanaema jutt päikese mängust Lihawõtte hommikul tõid kaasa muinasjutulikult õudse ja põnewa uudishimu.

„Aga mispärast päike homme mängib?" küsisin.

„Sellepärast, et Lihawõtte öösel mete lunastaja Eesjuke hauast üles tõusis ja päikesel on heameel, ning ta mängib headele lastele," wastas wanaema.

„Aga, kuidas ta siis mängib?" küsisin ma uudishimuga.

„Külap siis näed," waigistas wanaema ja käskis magama jääda.

Magama ei saanud ma kaua jääda ja küsida enam ei julgenud ma ka. Mind piinas uudishimu ja iseäralik salajane hirm. Nalja ei wõinud wanaema heita, sest ta ei wa-

letanud mulle kunagi. Kindlasti pidi see õige olema, sest seda uskus wanaema ise ka.

„Päike mängib headele lastele, kui ta homme hommikul tõuseb; see wõib ilus olla. . ." sonisin mõttes edasi, kuni olin uinunud magama.

Hommikul ärkan üles, päike on juba kõrgel ja paistab üle aseme nõestläikiwale seinale. Päiksepaistuses liikusid puulehtede warjud. Mu silm jäi nende peale peatama. Ei, see ei olnud päikese mäng. Wanaema pikutab minu kõrwal rahulikult ja popsib piipu.

„Wanaema, miks sa mind ei äratanud, kas päike mängis?" küsisin kurwa kahjutundega.

„Külap ta ikka mängis", wastas wanaema kindla rahuga: „aga ta tõusis täna paksu pilwe ja ei paistnud, sellepärast lasin sind rahuga une täis magada."

Ja kui samal silmapilgul pilw päikese kattis ja tuba hämarikult igawaks läks, siis sai meel nii kurwaks, et pea waiba alla peitsin ja salaja nuttes mõtlesin, et olen wist halb laps olnud, et päike ei mänginud ja tõotasin südames paremaks saada.

Wanaema wististi mõistis mind, pani tasakesi käe mu ümber, surus enda wastu ja ei lausunud sõnakestki.

Esimene mälestus.

Kui wara inimesed endid mäletama hakkawad, selle kohta ei ole wist kindlat aastat ega aega saadud määrata. Igatahes on küll see selge, et inimesed endid sellest east mäletawad, kui nad juba rääkida mõistawad.

Minu mälestuses aga püsib pilt lapseeast, kui ma weel rääkida ei mõistnud, ja sellepärast on tema iseäralikum ja armsam teistest lapsepõlwe mälestustest. Ta on küll iseenesest sisuta, aga weel praegu naermapanewalt elaw.

Oli wististi umbes märtsikuu algu keskpäew. Päike paistis heledasti läbi akende künkalisele sawipõrandale, juhtides kahte tolmujuga willu läbi toa. Õues sätendas lumi ja, waadates aknast wälja, lõikas walgusérohkus walusasti silmi. Aga toa tegi see nii rõõmsaks, et minu kilkama ja häälitsema

pant. Kostab nagu praegu weel kõrwu ise oma sõnata kilkamine. Kukk ja kana nokitsesid wanaema woodi ees päikesepaistel sulgi ja lammas tallega mäletsesid. Wanaema istus akna all ja nokitses midagi teha, kuna piibust tulew suitsupilw enne sinisena ja, sattudes päikese kiirtewihti, halli pilwena kerides edasi liikus.

Minule oli pandud ahjukõrwale põrandale punasemustakirju waip ja sinna peale padi mängimiseks ja puperdamiseks. Aga jalad mul juba wänderdasid all, nii et ma waiba peal ei püsinud. Olin läinud rehalsa ukse alla, et sealt jookstes hoogu wõtta ja siis peaga kukkuda waibal olewa pehme padja sisse. Lasin sealt silmad üle tua ja kilkasin ise wanaema poole, et kas ta näeb, kuidas ma jooksen. Ja meeles on waaruw jooks ning lällutaw jooksule kaasahüüd: äti, äti, äti, kuldi, kuldi, kuldi, kuldi, pops! — ja peaga padja sees olingi.

Ja sita padja sisse suri mälestus enesest mitmeks aastaks. Kogu mälestussejäänud pilt kestis ühe silmapilgu ulatusel. Alles siis mäletan ennast jälle, kui juba tegin külawahel koerustükka ja kui juba palju muutunud olin.

Kuid nii selge, kui esimene, nii sügaw ja päikesewalge ei ole ükski teine warajase lapsepõlwe mälestus. Sellepärast on õige, et mida kaugemale lapsepõlwe, seda elawamad on mälestused.

Siga tantsib.

Oli widewik. Kanad olid juba õrrel ja lammas nosis wiimaseid kõrsi päewasest portsjonist. Ahjus leegitses tuli wiimastes tukkides ja tuba oli alt selginud; suitsuwingu oli ükfi weel parte all, ja Ööt wõis üle rehalsa läwe wäga hästi näha, mis toas tehti.

Ööt oli siis juba suur siga ja elas rehalas Päitsu kõrwal põhkudes. Aga ka tema noorepõlwe kodu oli olnud wanaema aseme all. Sellepärast ronis ta nüüd ka ikka üle läwe tuppa, kui uks lahti juhtus olema. Ja lahti oli uks enamasti siis, kui toas tuld tehti ehk pühkmeid wälja pühiti. Ööt oli sellega harjunud, sest siis langes tema kärsa ette ka

ikka midagi: kas mõni sigupea minu napu wahelt ehk mäda kartulitükk pühkmetest, mis kanad Öödile jätnud.

Ööti ei unustatud nagu ennegi; aga et ta nüüd weel tuppa ronis, see polnud wanaema arwates suure sea kohta enam wiisakas, olgugi et ta õige korralikult ja sõbralikult ennast üles pidas. Ta tuli enamasti siis, kui keegi kolde ees istus, müksas ninaga põlwest ja röhkis: „Sa sööd, wiska koored mulle!"

Hoolimata Öödi sõprusest, ei meeldinud sarnased külaskäigud wanaemale ometi, ja ta õpetas witsaga Öödi ukse taga seisma.

Ööt wingus küll ja pahandas, et see ülekohus olewat, aga — õppust wõttis.

Sellest ajast wõis ta ainult üle ukse waadata ja oodata, kuni tale midagi anti ehk ette wisati. Et ta tubaseid toimetusi tundis, siis waatas ta wanaema talitusi teadliku rahuga pealt ja ei lasknud ennast niikaua äritada, kuni teisi loomi talitati. Aga niipea kui wanaema seakappa nurgas liigutas, siis ei püsinud Öödi süda enam rahul; ta ajas end esimeste sõrgadega läwe najale püsti, ja rahulik röhkimine muutus rõõmsaks ohkimiseks. Ja kui wanaema tale söögi juba molli kallas, siis ei jõudnud Ööt heameele pärast muud ütelda kui „oeh, oeh, ole terwe, ole terwe!" ja katsus et nina nolpsti sisse sai ning lõntsima.

Tuleb tähendada, et loomade silmad pimedas põlewad. Läikiwate silmade kohta öeldakse: „Põlewad nagu hundil peas". Lamba silmad põlesid sageli nagu kaks sütt nurgas.

Ja täna õhtul waatas Ööt samuti üle ukse, poolpilul silmad kilasid peas, kui wanaema õhtusi toimetusi tegi. Mina kükitasin koldekiwil ja pidin kartulite järele waatama, et need ära ei põleks. Silgud pahlaga seisid kolde nurgas ja ootasid, kuni wanaema kartulid wälja wõttis, sõed ette tõmbas ja nad siis süte peale küpsema pani.

Nii kolde ees istuda ja põlewasse tulle wahtida oli minu armsam ajawiide. Siin wõis ka hõõguwa kepiga tuleratast teha ja õlekõrt suitsetada.

Tuli oli elaw, ja kõiges selles elus oli midagi nagu kurba ja muinasjutulist. Tulle wahtides käisid mõttest läbi kõik wanaema jutustustes ettetulewad kujud ja juhtumised: Waeselapse lugu leibadega ahjus, Metsamoori ahjukütmine,

kus ta waeselapse ära tahtis kilpsetada, rehepapp ja wanapagan, põrgu wanamoor, kes halbu inimesi ahjus orgiga liigutab ja palju muid piltisid.

Oli alati kurb waadata, kui puu latw põles ja tüwi nuttis, pisaraid tilkus ja nuutsus. Aga kui juhtusid toore kaseoksa kuuma põlewasse ahju wiskama, siis tahtis süda otse lõhkeda nähes, kuidas oksake tule käes wäänles ja pöörles ja walupärast haledasti wingus, kuidas pungad silmapilgul paisusid ja siis lõhkesid, kuni oksake korraga üleni põlema plahwatas ja järgmisel silmapilgul söena ahju põrandal lames.

Teistsugune elu oli ahjus, kui puud kõik ära olid põlenud ja ainult uumawad söed ahju tagaseinas õrnalt üksteise najal seisid. Üksikutest sütest ja nende wahele jäänud tühjadest awaustest kujunesid kullast lossid ja elumajad, toad ja kambrid, kus sees oli palju hõbedat ja läikiwaid kalliskiwa ja kus elasid tulewaimukesed. Üksikutest sütest kujunesid kõiksugu imeloomad, asjad ja olewused, mis sellejärele muutusid, kuidas walgus ahjus wähemaks sai ja söed tuhale põlesid. Sageli olid seal wäikesed tulenukukesed, kellel silmad, nina, suu ja õrnast hõljuwast tuhast nagu udusulest juuksed peas.

Iseäranis huwitaw oli waadata kustuwat sütt. Algul kattis teda õhuke läbipaistew tuhakord; tuleke mähkis ennast nagu loorisse. See loorikate läks ikka paksemaks ja tulesüdameke wäiksemaks, kuni ta wiimati paistis nagu täht läbi pilwe. Neid oli mitu, mitmes suuruses; ja nii olid ahjus päikesed, kuud ja tähed. Kui siis tulesädemeke pilwesüdames täiesti kustuma hakkas, siis lõi ta enne wiimast kustumist häkki weel kord helendama ja kustus nagu wälk pilwe.

Ka praegu nii tulle wahtides, olin koguni unustanud, et kartulid põlewad. Mõtetest ärkasin alles siis, kui üks popsus ja teisele wasta külge weeres nagu oleksid nad elama hakanud. Ööbi silmad põlesid ikka alles ukse wahel nagu Wanatondil ja ootasid kartulikoori. Wanaema oli kauemaks ajaks toast kadunud ja Ööbi ilma jätnud. Mul hakkas tast halemeel ja ma mõtlesin tale selle eest terwe sooja kartuli anda. Kitpisin ahjust ühe juba pooleldi söele põlenud kartuli wälja ja wiskasin Ööbile üle ukse ette, mille see kohe suhu haaras.

Nüüd nägin alles nalja. Ööt jooksis esimese hooga põhku, sealt, põhud seljas, laepealse redeli alla ja ajas selle

kolinal Pöitsule kaela; sellepeale hakkas ta siis kefet rehalsat imelikku inepilli ajama ning ise, toetades tagumiste jalgade peale, esimestega hüppama. Mina jooksin wanaemale, kes parajasti uksest tuli, ütlema, et tule waata, — siga mängib ise pilli ja tantsib.

Wanaema waatas waguse pealt, kuni Ööt tantsu lõpetas ja wastu seina kärssa hõõruma hakkas ning küsis siis, et poiss, mis sa seale andsid. Kui paha aimamata ära olin kõnelenud, ütles wanaema andeksandwalt, et seale ei tohi kuuma asja anda ja et ega siga kass ole, kes kuumale toidule nina ligi ei pista.

Siga on rumal ja ahmab kuuma kartuli suhu ega lase enam lahti, kuni kartul suus ära jahtub.

Hiljem, kui köstri seakarjas käisin, siis oli mul sellest õpetusest abi. Köstril oli wana kirju orikas, kes mind kiusas, sõna ei kuulanud ja pahapeal käis. Kui mu süda nii täis oli, et ta enam muidu kuidagi rahuldust ei leidnud, siis panin ta nuhtluseks oma ees niiwiisi inepilli ajama ja tantsima.

Wanaemal kosjas.

Oli üks esimestest ilusatest kewadpäewadest. Wanaema aiataga põllukargel sarapuupõõsastes walgendasid suwtülased; külawahe aiapeal sumisesid tikerperi põõsad ja wana remmelgas mesilastest; üle kesapõllu lendasid esimesed kollased liblikad.

Wanaema oli kogu oma majalistega aias tööl: ta ise kaewas tubaka taimelawa, kukk otsis kanale wärske mulla seest tõukusid, põrsas sõritas wagude wahel saba ja lammas õpetas aiaääres talle noort rohtu sööma.

Mina wahtisin, müts peos, kas kusagilt mõni liblikas ei ilmu, kellele järele saaks lipata. Enamasti tulid nad aiatagant sarapuupõõsastest, lendasid üle wanaema mulluste kapsajäädade ja kadusid naabri aeda, kus neid palju lipendas tikerberi ja sõstrapõõsastel.

Mööda lendas neid küllalt, järele lippasin mõnelegi, aga mütsi ei saanud ma ühelegi peale. See täitis mind päris

jahimeheliku järeljätmatusega, ja ma otsusiasin neid naabri aias taga ajama minna.

Naabri aeda wiis mulk üle wana poolwarisenud kiwiaia. Neljatöllakile ronisin sealt oma abiga juba hädaohuta üle; kukkumist polnud enam karta.

Olin parajasti naabri aias ja sihtisin liblikaid, kui korraga kuulsin pilli häält, mis kostus naabri kambrist läbi lahtise akna. „Naabri Juku mängib pilli", mõtlesin. Pill oli ilus kuulata ja see meeldis mulle; jätsin liblikad ükskeist ise taga ajama ja läksin akna alla waatama, kuidas pilli mängitakse.

Naabri Juku oli küürakas poiss, suur jutumees ja oskas hästi pilli mängida; sellepärast kutsuti ta tihti pulma ja hüüti pulmapillimeheks. Praegu istus ta aseme serwa peal, hoidis küüru wastu seina ja mängis. See küür mulle sugugi ei meeldinud, olgugi et mind sageli selle otsas tantsitas, ega et ta hästi nalja heitis, muidu hea poiss oli ning pilli mängis, siis ei teinud küür suurt wiga ja me wõisime päris head sõbrad olla.

Naabri kamber oli uuema saksa moe järele tehtud ja hüüti „saksakamber". Nii hüüti kõiki uusi kambrid, mis sel ajal hakkasid tekkima wanade rehetubade otsa. Selle nimetuse teenisid nad sellega, et sinna suits sisse ei käinud, waid tuld pliidi peal tehti. Ühes „saksakambritega" tekkisid ka esimesed korstnad katustele, ja kogu kihelkonnal oli teada, kellel korstnaga kamber oli. Et suitsu sisse ei käinud, siis olid siledakstahutud palkidest seinad puhtamad, mida tüdrukud ja lapsed ehtisid „piltidega" — kompweki, shokolaadi ja muude reklaamisiltidega, mis kaupmeestelt kauba peale saadi. Kambri põrand oli enamasti ka laudadest ja sile, olgugi, et teda harwa, ehk mõnes kohas ka pea kunagi ei pestud. Suwel, kui toas rehte pekseti, siis elas kogu pere kambris, kuna tüdrukud siis aidas magasid; talwel, kui suur pere toas elas, magasid peretütred kambris. Sellepärast oli „saksakambril" weel teine nimetus, nimelt tüdrukute- ehk noortekamber. See kamber oli ka suurem ja walgem ning tema aknad käisid hingede peal lahti. Suwel oli alati kambri akendel topsikute sees ümmarguselt ja ühetasaselt laotud lillekimbud ja laepaaride wahel närtsinud meiud, mida laupäewiti uuendati. Ka praegu ripendasid Juku aseme kohal lae wahel paar noort hiirekõrwul kaseoksa sorukile alla.

Ma olin tükk aega Juku mängu pealt waadanud ja hüüdsin nüüd läbi akna: „Tere, mis sa seal mängad!"

Pill Juku põlwedel tegi järsu kääksu ja jäi seisma.

„Tere, naabri peremees!" oli Juku lahke wastus: „No, tule koa kambri, wõta istet, paneme piipu ja a'ame juttu ning sedasi."

Juku pani pilli padja peale, ronis ise asemelt maha ja tuli akna alla.

„Tule, ma tõsta su siitsamast läbi akna," ütles ta ulatades käsi minu poole. Wäike lend läbi õhu ja ma olingi kambris.

„No, mis sa siin mängad?" küsisin uuesti, et jutule algust teha.

„Ma õpi lugusi, mis ma su pulmas mänga; ju ikka warsi kosja lehad ja mind siis pillimeheks kutsud? Sa ju ikka koa tükk meest ja ega aega maksa wiita", wastas Juku meelitawalt.

Ei tahtnud kuidagi tunnistada, et ma mees ei ole ja meestel on kõigil naised. Tarwis siis ennast näidata mehena ja olla teiste meeste moodi. Wastasin seepeale siis päris kindla enesetesdwusega: „Eks ma ikka warsi leha kosja koa."

„Kas pruut on juba walmis waadatud?" küsis Juku sõbralikult edasi.

„Walmis juba," oli minu wastus.

„Eks ütle siis moole koa, keda wõtad, siis ma tule isameheks, toome kosjawiinad ää ja teeme asja läbi oort," meelitas Juku omawiisi, millele ma wastu ei suutnud panna.

„Ma wõta wanaema," wastasin kõhklemata, sest seda, kes mu pruut on, oli minult küsitud ennemgi mitmel korral, ja et wanaema see oli, selle üle ei pidanud kellelgi kahtlust olema.

„Aga sa pole wanaemalt küsinud, kas ta sinule koa tuleb," arwas Juku kawalalt.

Ja, tõepoolest seda polnud ma küsinud. Olin teda küll pruudiks pidanud ja teistele seda ütelnud, teadsin, et ta mind armastab, aga kas ta mulle ka naiseks tuleb, seda polnud ma talt eneselt kunagi küsinud ja ta ise pole seda ka ütelnud.

Juku märkas minu segadust ja andis kelmikalt nõu:

„Sa mine kohe ja küsi wanaema käest, siis räägime edasi."

Asi paistis mulle tõsine ja ma ronisin tagasi üle mulgu, astusin wanaema ette, panin kaks kätt mehe moodi selja peale ja küsisin päris tõsise tooniga:

„Wanaema, kas sa moole naiseks tuled, kui Sind kosin?"

Wanaema lõi labida mulda, tõusis püsti, wõttis taskust tubakakoti, hambast piibu, koputas pöidla küüse wastu tuhast tühjaks ja hakkas uuesti täitma. Sellejuures waatas ta mulle tõsise lahkusega otsa ja wastas:

„Sa oled mind ikka pruudiks pidanud, ju ma siis tule."

„Siis tulen sulle naabri Jukuga kosja; ta toob wiina ja tuleb isameheks," oli minu mehelik wastus.

„Aga sul pole ju hobust ega wankrit, kellega õpetaja juure sõita," kahtles wanaema.

Selle peale polnud ma jälle mõtelnud. Lasin pea rinnale, pidasin pisut aru, pöörasin siis sõnalausumata ümber ja läksin uuest Juku poole hobust kauplema.

Pärast selgus, et takistust hirmus palju oli, mis kõik tulid wõita: magedetegemine, õllekeetmine, nõudesoetamine, pulmalistekutsumine ja hulk muid toimetusi ning ettewalmistusi tuli läbi rääkida. Wististi korda kümme wõi rohkem pidin üle mulgu ronima ja kahewahet käima, enne kui asja nii kaugele korda sain, et Juku ühes wiinaga õhtul lubas meile tulla, kus kosjad pidime ära jooma ning siis pühapäewal kiriku lugemisele sõitma.

Õhtul hakkasin juba aegsasti ootama, millal Juku wiinaga tuleb. Wanaema talitas loomad ära, pühkis toa puhtaks ja pani supi sütele sooja. Aga Juku ei tulnud.

Wanaema hakkas juba magama seadma, kui ma enam ei suutnud wastu panna ja küsisin:

„Millas siis Juku kosjawiinaga tuleb?"

Wanaema talitas rahuga edasi ja ütles rohkem noomiwalt, kui see harilikult ta jutus kõlas:

„Jäta nüüd see jutt korra järele! kas sa siis aru ei saanud, et ta su'ga nalja tegi? Mis sa laps weel kosjadest tead. Kaswa enne meheks."

See oli juba liig. Mind oli siis lihtsalt petetud. See tähendas, et ma ei ole mees, et wanaema mind ei armasta, et hobust ega wankrit ei ole, et kiriku ei saa sõita, et pulmasi

et ole ega mitte midagi sellest, mis meele oli wõetud tõena ja maksnud palju waewa.

Sarnane lootuste kokkulangemine oli n i walus, et ma nutma hakkasin ja nuutsudes asemele pugesin.

Esimest korda ei jutustanud wanaema mulle juttu, waid popsis waikides piipu, kunni ma walutawa südamega magama uinusin.

Pühapäewa mõnu.

Pühapäewa wõttis wanaema tõsiselt. Siin ei olnud kord seatud kombest kõrwalekaldumisi. Nagu ta wõttis äripäewalt ja tööajalt kõik, mis kuidagi wõis tuua kasu elamisele ja ülespidamisele, ilma et armu oleks annud iseenesele, samuti wõttis ta pühapäewalt kõik rahu, puhkuse ja mõnu. See pühapäewa waimu peegeldas isegi ta näol, kuuldus häälekõlas ja awaldus liikumises.

Kui nägin, et wanaema toa juba hommikul ära pühkis ning külma tangupudru hapupiimaga ehk koorekastega lauale tõi, siis teadsin, et täna on pühapäew ja siis tohtisin julgelt uusi püksa küsida. Aga ma teadsin ka, et ma terwe päewa siis ennast uute pükste wääriliselt ülewal pidin pidama, ma ei tohtinud mulla sees püherdada, aia ega puude kaelas ronida ega ratsutada.

Pudru hapupiimaga oli söödud. Wanaema koristas laua ära, wiskas pudruraasukesed kausi põhjast kanade ette ja pani kausi katla likku. Laua otsa peale laotas ta siis puhta käterätiku, tõi sinna peale laudilt piibli, jutluse- ja lauluraamatu ning lükkas silmaklaasid paelapidi üle puhta pearätiku nina peale. Imelikult täis rahu olid ta liigutused, kui ta siis uuema õlepõhjaga istme laua ääre tõi ja ennast selle peale istuma seadis; kadunud oli äripäewane kärsitus ja tõttawus. Selle järele wõttis wanaema lehekülgelt, kuhu õlekõrs wahele oli pandud, wastawa pühapäewa jutluse lahti ja luges.

Minule pühapäewal nikerdamiseks ega ooletamiseks nuga ei antud, waid pidin jutlust kuulama ja wõisin siis pärast ühes wanaemaga külasse minna.

Jutluse luges wanaema walju ja selge häälega, nii et mina seda kuulata wõisin. Aga kui ta pärast piiblit luges, siis luges ta endamisi ja ma wõisin siis ka toast wäljagi minna.

Enamasti istusin ma siis kambri nurgal suure kiwi otsas, kust paistis terwe küla wäli, pooled küla põllud ja kõrtsiesine kirikutee. Huwitaw oli siit waadata inimeste liikumist kogu silmaringi ulatusel; kõik nad sammusid tornikella kutsel ühele poole ja kõikide liikuwuses tundus seesama rahu ja kindel otstarb, mis wanaema pühapäewa talitusteski.

Wanaema pühalikul toonil loetud jutlus, ta pühapäewalik näoilme, ühetooniline kirikukella helin ja kiriku poole walguw rahwas kokku lõid tõesti niisuguse meeleolu, et nikerdada ei tahtnudki ja ka enese sisemiselt tundsin päris teistsugusena.

Kui kirik sisse oli löödud, pani wanaema raamatud omale kohale, kutsus minu ühes ja läks külla.

See külaskäik ei olnud harilikkude laadi, mil käidi, enamasti hämariku ajal, juttu ajamas ja päewaküsimusi harutamas. Pühapäewa külaskäik oli mõnuasi, isemoodi meestele, isemoodi noortele ja isemoodi naistele ning lastele.

Mehed läksid kiriku ja sealt kõrtsi. Noored kogusid endid kirikust tulles külawahele ja sealt kiige alla, kust siis kostsid kiige krääksumine, pill ja ringmängud knidikuni.

Koju jäid naised, kellel olid lapsed karjatada ja hoida. Need kogunesid siis tutwuskondadena salkadesse ja lõid kusagil kas suuremas talukambris wõi suwel aias puude wilus laagri üles; lapsed müterdasid palakatel ehk rohul ja naised ise põõnutasid pikali pead üksteise sûles.

Sarnane pikutamine oli suurepärane mõnu maitsemine. Pikutamine iseenesest polnud küll weel kuigi suur lõbu; aga mis olemise mõnusaks tegi, — oli peadeotsimine. Sarnased naiste-laste omawahelised pühapäewased mõnutsemised lõppesid alati hulgalise peadeotsimisega.

See talitus oli hädapärane tarwidus puhtuse mõttes ja weetlew mõnu pealegi. Ja kellel oli siis tõepoolest äripäewal aega päid harida, pealegi kui neid põrandat mööda palju weeres. See oli pühapäewa töö. Siis wõeti juba kõik korraga ette ja tehti põhjalik töö. Kamm ega hari siin üksi ei aidanud, waid pärast sugemist otsiti kõik pead kordamööda hoolega läbi.

Peaotsitaw laskis pea otsija sülle ja otsija asus pool-nüriba pussiga ametisse. Kõige enne aeti siht läbi juukste otsa eest kukla taha. Sihitee uuriti hoolega läbi, ja kui kedagi näha ei olnud, kaabitseti noaga kõõm ilusti naha küljest lahti. Selle järele aeti roobastikku esimesega järgmine siht umbes nelja-wiie juukse laiuselt, kusjuures esimese sihi poole pööratawad juuksed samuti hoolega läbi waadati. Juhtus, et mõni wihataw olewus põgenemisel silma puutus, siis oli ta ots siinsamas küüne peal terariista all. Sarnase hoole ja ettewaatusega kestis töö, kuni wiimane juuks peas oli läbi waadatud ja kõik kõõm naha küljest lahti kaabitud.

Otsijal oli tegemist palju, aga seda mõnusam oli peaotsitawal. Sagedasti jäi wiimane sarnase nokitsemise all nii magusasti magama, et tal unistades jalad koerawiisi sibama hakkasid ning uneila suust otsijale sülle woolas.

Wanaema käis sarnastel kordadel enamasti Köstril. Köstri oli ühe lähedase talu nimi, tema wanad olid lahked ja armsad inimesed, pealegi wanaemaga pisut suguluswerd, ja neil kaswas suur õunapuu aed hulga mesipuudega. Ainukese lapsena oli neil nelja-wiieteistkümne aastane tütar.

See tedretäheline walgepäine tüdruk oli minule armas. Külap wist sellepärast, et ta kord kõige hingega ja elawalt osa wõttis minu õnnetusest.

See oli ühel laupäewa õhtupoolikul. Oli kange tuuline ilm. Ema loputas kambri otsas pesu ja kilkasin suure kiwi otsas. Suure kiwi alla, seina ja kiwi wahele, oli jalust wisatud kõiksugu wana kola, telliskiwi- ja pudelitükke. Neid olin sealt toonud ja tegin neist suure kiwi otsas parajasti maja, kui korraga nägin, et Köstri Liisi külawäljalt meigudega tuleb. Wististi olid need metsast toodud wärsked wihaokſad. Mina tõusen püsti ja hüüan: „Köstri Liisi, too moole koa meigusi!" Samal silmapilgul tuli tugew tuulehoog, haaras minu hõlmapidi ja wiskas peaga allapoole pudelitükkide sekka. Mälestus kustus. Ema oli mind minestanult wõtnud ja tuppa wiinud. Alles hiljem tean, et seotud peaga haige olin, mil Köstri Liisi mind igapäew waatamas käis ja ikka kõneles, et tema minu haiguses süüdlane olewat.

Ta püüdis hiljem seda isegi nagu heaks teha, sest ta muutus minu wastu weel paremaks kui enne. Igal wõimalikul juhtumisel püüdis ta minule anda oma kaitset, kui teised mind

ka³ nokkisid ehk pilkasid, wõi kuidagi teisiti kurja tegid, mille eest ennast oma jõuga kaitsta ei suutnud.

Mälestus sellest tüdrukust on praegu sama elaw, nagu oleksin eile ta'ga ühes wallatanud. Tema enese kurb saatus on hoidnud mulle selle mälestuse ilusa, olgugi, mähitult kurbusse: ta suri noorena ja teda leinati wanemate ja kõigi teiste poolt walusamini, kui teisi surnuid.

Ka Köstri wanadel oli minu jaoks hellam naeratus, kui teiste laste wastu, ja kui talwel wiljakirstus teiste kellegi jaoks õunu enam ei olnud, siis leidus minu jaoks ikka weel mõni. Ning wanaema häälekõlas oli ka palju rohkem õrnust jutustades Köstri wanadega, kui muidu teistega juttu ajades.

Sellepärast oli heameel alati suur, kui wanaema mind Köstrile kaasa wõttis. Ja täna lippasin juba kaugel ees üle mulgu, kui wanaema nimetas, et tee sinna poole wiib.

Kui Köstrile jõudsime, olid paar naist juba sülelaste ja suurematega keldri kõrwal wärske rohu peal kohad walmis wõtnud.

„Tere, head pühapäewa!“ ütles wanaema piipu hambast ära wõttes ja peatas naiste juures.

„Tere, jumalime!“ oli naiste ühine wastus: „Eks wõta platsi koa, siin ju, tänu taadile, ruumi on. Egas me peremehe rohule liiga ikka tee; paljukest meid siin, ja Köstri peremehel rohtu, Jumal tänatud, jatkub.“

Mul tuli kõigile korrast patsi lüüa, enne kui istuda tohtisin.

Aeg oli kõige kaunim: Terwe suur puuwiljaaed walendas õitest ja sumises mesilastest. Hooti tõi kerge tuuleõhk puude otsast hulga õielehti ja wiskas nad kaugemale sametilisele rohule. Sirelid, jasmiinid ja toomingad lõhnasid. Üle põldemulgu lainetas roheline rukkis. Ja siit keldri kõrwalt kahe sirelipõõsa wahelt oli see kõik korraga näha.

Natukese aja pärast tuli Liisi, kes seni toas oli talitanud. Esimese sõnaga haaras ta minust kinni:

„Tere! No, poiss, kas patsi lööd, siis saad midagi?“ ja ise ootab ja naeratab.

Teadsin küll, mis saan ja ei mõtelnudki jonnida. Kui mu käe peosse sai, küsis ta juba ise: „Kas mett-leiba tahad, ma leha ja too soole?“

Ei tihanud tõendada, et tahan ja waikisin, kuna Liisi kelmikalt naerdes noomis:

„Poiss, sa häbened," ning lippas ise minema.

Warsti tuli ta toast kanikas leiba ja meekauss käes.

Kõige enne sain mina suure wiiluka, kuhu Liisi paksult mett peale määris, sellejärele teised.

Olid kõik meeleiwad ära söönud, wiis ta leiwa ja kausi tuppa ning hüüdis tagasitulles juba eemalt minule:

„Poiss, too nüüd pea siia!"

Ega ma wastu ei olnud, aga ma tahtsin, et Liisi mind oleks püüdnud, ja lippasin eest ära aeda põõsaste wahele. Kaugele ma ei saanud, sest Liisi oli kiirem, wõttis kinni, haaras kaenla nagu põngerja, pani mu palakale teiste juure ja surus pea sülle. Enam ma wastu ei puigelnud, waid lasin sündida, mis sündima pidi.

Liisi oli minu ja wanaema wastu hea ja sellepärast haaras ta ikka minu pea esimesena põlwedele ja sellejärele uinutas ta alati wanaema oma sülle magama.

Sarnane peadeotsimine oli naiste armsam pühapäewane mõnutsemine, millest lapsed kohustatud olid osa wõtma.

Muld.

Midagi peab olema armas, millest iialgi ei lahkuks, ei õnnes, ega surmas. Armastus hoiab inimese hingeliselt tugewa, rõõmsa, ausa ja puhta.

Aga ma tean, et on inimesi, kellel midagi armas pole peale nende eneste. Kuid see enesearmastus ei kanna neid; nad on ometi õnnetud ja elul pole nende silmis wäärtust.

P ab midagi armastada wõima lõpmata ja tingimisteta, peab armastada wõima ohwerdades enese. Aga tihti ei ole inimestel midagi, mida nad armastaksid. Sellepärast on inimesed halwad.

Mõtlen ikka jälle wanaema peale. Tema ei kurtnud kunagi palju elu üle; paistab, nagu oleks ta õnnelikuks jäänud igawesti. Tema palgelt ei kustunud elu lõpupäiwilgi temale omane seesmise rahulduse ilme. Inimestele suutis ta surmani jääda wahettegematalt andeksandlikuks ja enese mured ning walud kandis ta alati nendest üleolewa rahuga.

See kõik sündis nagu millegi suurema nimel, millele ta sundimata ohwerdas enese; midagi kandis tema elu, milles ta leidis elu ja mida ta armastas.

Ma ei suutnud kaua mõista, mis oli sellele inimesele elus üle jäännd armastada. Elu oli ju teda jätnud peaaegu üksinda ja ennem küll kurbtusele ja kaebtustele teinud südames aseme: mees oli tal ammugi surnud; temast järel oli wanaemal weel mälestus. Poeg oli mõisas kubjaks, siis aidameheks ja pärast walitsejaks, hiljem isegi rentnikuks, läks siis linna, hakkas saksaks ning salgas ta nimegi. Teine poeg teenis kroonut, näitas ennast peale selle kord ja kadus. Tütar oli mehel, ja kui wanaemale külla tuli, siis tõi ainult kurbtuse kaasa ning tarwitas isegi troostiks osa wanaema südame warast.

Alles nüüd, kui kaugelt läbi mälestuse mõtlen tagasi wanaema peale, näen ja saan aru, mis wanaema südame noore hoidis ja mida ta armastas nii, et hinges maad ei olnud kurtmistele.

Ühe oli elu wanaemale üle jätnud, mida ta armastas sooja ja elawa hingega, — see oli muld.

Ma olen n inud elus inimesi, kes ihkawad kulda, särawaid kiwa ja siidi. Aga need on teinud insmesed küll rikkaks aga mitte õnnelikuks.

Minu wanaema armastas mulda ja oli õnnelik. Ja nii õnnelik wõib olla ainult see, kes usub armastust.

Kewadel, kui muld lume alt wabanes, siis loitis wanaema pilk tihti kaua üle weel toore ja jaheda mullase pinna. Mõnikord waatas ta ainett ühe koha peale, nagu näeks ta maapõue südamesse. Sellejuures oli ta pilk nii soe ja silmis niipalju taewast ning päikest, et selle all maapõue tahtmatalt sulas ja eluse ärkama pidi.

Wanaema kohendas mulda, ja kätes nagu oleks olnud armastaw hellus. Iga kokkuwaibunud tükikese puserdas ta näpu wahel hoolega peeneks, heitis iga ettejuhtuwa kiwi kaugele kõrwale ja puhastas iga umbrohu juurekese mullast ja wiskas alles siis jäa wahele. Ta paitas õrnalt käega jäa siledaks ning pistis sõrmega ettewaatlikult taime mullasse. Kattis mulla ööseks jaheda õhu eest waiba ning õlgedega kinni ja awas hommikul päikesele.

Kui wanaema kehakinnituseks leiwapalukest wõttis, siis istus ta sinuasamasse jäa wahele ning pani leiwa silguga

peenra serwale puhta mulla peale. Muld oli puhas ja mulla peal wõis süüa ning mis tahes teha, wõis pea mulla peale panna ja magada.

Wanaema tundis mulla lõhnast, mil ta küps ning istutamiseks walmis ja nägi wärwist, mil ta rammu ihkas. Mulda pani wanaema kobralehega paistetanud koha peale paisu alanduseks ja kuuma mullaga hautas ta oma weninud seljasooni.

Wanaema kõneles mullaga, naeris ning ohkas temaga: „Sina, põlluke, oled mul tänawu näljas, ei jatku sulle rammu, põhk oli mullu kehw... kartulid sa mulle küll ei anna, aga ma teen sulle paar peotäit otri peale... kergem sul kanda." Teisega ajab juttu: „Jätan su tänawu puhkama ja annan sulle rammu... mullu kaswatasid kartulid imesed."

Kui tegid mullale liiga kuum päike ja põud, siis wajus wanaema palg pilwe, ning waates põllule liikus niiske nukrus nagu oleks see kustutama ulatanud mulla janu wihma järele. Higitilgad ja pisarad oleks ta kannud põllule. Ja kui päästis taewas wihma, siis selgines palg ja sosistasid huuled õnnistuse sõnu.

Sügisel, kui lumi kattis mulla, siis heitis wanaema pilgu nagu lahkujale järele, pööras selja ja astus tuppa, nagu usklik haua äärest.

*

Mulla põues kaswasin minagi. Muld oli minulegi hälliks ja asemeks. Mullas tõngusin päewad läbi nagu mutt; sinna tegin majad ja külad, keldrid ning kaewud, aseme ja söögilauad, woolisin mullast kausid ja riistad. Kui wäsisin, — uinusin nagu tõuk mulda magama, kust wanaema mind äratas. Kõik putukad ja wihmaussid, korpmassakad ning roomajad, kes mullas elasid, olid mulle tuttawad; ühedega sõbrustasin, teisi põlgasin nende inetuse ja kommete pärast.

Hiljem uues kodus, siis uppusin isa künni järjel ühes wareste, hakkide ja linalindudega wärskete wagude wahel. Wärske mulla lõhn nagu elustas ning joowastas, temas oli midagi magusalt meeldiwat; pea wõis wärske mulla peale panna ja magama uinuda nagu wärskes heinas. Eriti meeldiwalt lõhnas muld segatult wärske sõnnikuga. Seda ei tihka

unustada, aga see on siiski nii. Ta on samuti kodusel tuveldiw nagu suitsutare lõhn, iseäranis, kus kollet wõi ahju kadakatega köetakse. Suitsutare lõhn on alati waba lämbuwusest, seisnud ja sumbunud õhust, mis omane suitsuta talutaredele ning tubadele.

Armsaks sai mulle mulla wärw. Ei ole teist mulda, mis oleks usaldusäratataw, kui meie tumehall lõhnaw muld. Õudne selle kõrwal oli stepimaa tahmamust muld, milles tundus midagi küpsemata ja toorest, mille peale pikku heita oli wastik tunne. Ja koguni näotu ja lõhnata leidsin Mustamere kaldaäärse punase mulla. Seal alles tundsin, kuis armas ja magus on kodumaa muld.

Ei kusagil anna muld taimedele ja lilledele niipalju pehmust, mahlakust ja wärwi, et kusagil armasta nad niisiba nii mitmekesisel hulgal, kui kodumaa pinnal. Alles wõõrsil sain aru ning mõtlesin, miks wanaema pilk nii sõbralik, sõnad nii armsad ja käsi nii hell oli mulla wastu.

Midagi peab armastama, et olla tugew. Ei wist mingi jõud ei oleks mind suutnud tagasi tuua teedelt, kuhu olin sattunud eksides elus ja kust tagasipöördu ei ole t uhandil, kui ei oleks mind kannud armastus, mille istutas hingesse kodumaa lõhnaw muld.

II.

Uues kodus.

Wanaema kodu ei saanud minule jäädawaks lapsepõlwe koduks; ta oli ainult esimene ja armsam. Oleksin küll soowinud, et oma lapsepõlwe lõpuni siin mööda saata oleksin wõinud, aga see ei sündinud.

Juba mõnda aega enne lahkumist wanaema kodust, aimasin, et asi wist heaga ei lõpe, sest neist salaja nõupidamistest minu seljataga, mida tihti hakkasin märkama, pidi minule kindlasti lõpuks halba tulema.

Iseäranis kahtlase pilguga möötsin seda pikahabemega külaonu, kes õhtuti sageli kambris ema juttul käis. Kui nägin, et see külaonu oma kõwa kongis mütsiga kambri uksest sisse tuli ja sarwkonksuga kepi nurka pani, siis teadsin juba, et ema mind nüüd wanaema juure saadab. Hiljem ei oodanudki ma enam käsku, waid wadisin ise uksest wälja, kui nägin, et waskne kepiwõru juba uksewahelt wälkus. Ootasin seni, kui ta uksest sees oli, et mööda pääsesin ja lippasin wanaema juure ning pugesin kasuka hõlma alla. See oli juba paik kuhu enam ükski hädaoht ligi ei pääsenud. Kuid see oli ikkagi imelik ja mõistmata asi, et kellegil peale minu ema juures rohkem õigust oli. Seda ülekohut enda wastu kurtsin isegi külas: „Külaonu tuleb aga ema juure ja ema ajab mind siis wanaema juure". Õiguseta loomake wist olingi, sest külast oli ema seda minu kurtmist kuulnud ja minul tuli witsakibedusega selle eest tasuda.

Kui külaonu ära läks, käis ema igakord teda saatmas. Teisi ta ei saatnud. Ja kui teised külaonud ema kambris käisid juttu ajamas, siis tohtisin mina ka seal olla.

Ma hakkasin wiimati salajas südames kartma, et see külaonu ema ära wiib; ja kui naabri Juku ka weel kinnitas, et külaonu tõesti ema ära wiib, siis ei olnud enam kahtlust.

Piina tegi ainult küsimus, et kumma juure mina jään. Ise oleksin küll pigem wanaema juure jäänud, aga emal oli minu peale nagu rohkem õigust, sest enamasti sündis minuga alati see, mis ema tahtis. Kui ema ütles, et ma täna uusi püksa ei tohi jalga panna, siis wanaema neid ka ei annud; ütles ema, et ma külla ei tohi minna, siis wanaema mind ka ei wõtnud ja kui ema minule witsu tahtis anda, siis wanaema ka wastu ei seisnud. Kui nüüd külaonu ema ära wiib oma kodu ja nad mind ühes wõtawad, siis pole minul muidugi wastuseismist.

Uue kodu wastu polnud mul sugugi usaldust, olgugi, et ma tast põrmugi ei teadnud. Aga juba see teadmine, et wanaema seal puudub, tegi ta mulle wastikuks. Külaonu on seal alati ema juures, ja kuhu lähen siis mina; kuidas ma seal magan ilma wanaema asemeta ja kes mulle lugusid jutustab ja kes keppisid nikerdamiseks toob. See kõik oli nii raske mõtelda, et ma selle üle alati kurwaks sain ja salaja nutsin.

Naabri Juku ütles küll, et see külaonu minu uus isa olewat, aga see ei trööstinud mind sugugi. Kust ta siis nüüd häkki tuli, kui teda enne ei olnud. Tänawa Juuli ja teised lapsed olid minust pisemad ja neil olid ammugi isad. Mul polnudki isa: mul oli ju wanaema, kes mulle härjad tegi ja pisikese pingi istumiseks.

Minu kurwad aimdused läksid täide. Edasi mäletangi, et ühel õhtul täiesti wõõras toas wõõraste inimeste seas suure inetult põlewa ahju ees kükitasin ning hirmsasti nutsin. Hulk wõõraid nägusid kogus mu ümber, üks paitas, teine pilkas, et suur poiss ja tõinab; aga kõik see ei aidanud midagi; mina nutsin weel kibedamini ja ei mõistnud muud mõelda, kui et ma tahan wanaema juure tagasi.

Siin kaob mälestus. Ma ei tea, kuidas ma harjuma sain, aga hiljemad pildid mälestuses ilmuwad jälle seal, kus ma juba olin olukorraga enam-wähem leppinud ja ümbrusega

tutwunenud. Ma mäletan, et ma juba üksinda ilma teejuhita wanaemal külas käisin.

Uus kodu seisis wersta kolm wanaema kodust eemal lagedate ja kadakliste karjamaade taga. See oli suur taluhoone ja asus esimesena üksikult suure küla serwal, koplite ja põldude wahel. Wanaema kodust kambri nurgalt suure kiwi otsast paistis kirik ühes akendega päris selgesti ja õhtuti wõis kuulda, kuidas hakid kraaksusid, kui räästa alla ja torni magama pugesid, aga siit paistis üksi must torn üle puude ning pühapäiwiti polnud hommikust pisikese kella häält sugugi kuulda, kui see esimest korda lõi.

Uuel kodul oli kaks õue, — esi- ja tagaõu. Esiõu oli kambri ja toa ees; sealt läbi käisid jalgteed kaewule, aita ja pinumaale; ta oli kõrgem ja murune. Ait oli wana ja lagunenud, samuti nagu tema kõrwal seisew wana elumaja, mis nüüd tühipalja koluga oli täidetud. Wanaelu ja kaewu wahel seisis oksapinu, millest talwise tuisuga suur wari oli. Tagaõu oli rehalsa ees ja seal oli saun, mille ees pea alati nii suur wirtsaauk seisis, et talledel tegu oli läbisaamisega ja inimesed kõrgeid kiwa mööda astusid. Kewadel wetepuhkemise ajal jooksis wesi läbi sauna. Ega seal küll kunagi ei wiheldud, aga lammastele warjupaigaks teine ikka oli. Nii oli uue kodu lähem ümbrus õige igawapoolne ja meeldis mulle wähe. Wanaema kodu oli armsam ja jäi armsamaks.

Eemalt paistis uus kodu kaugele. Juba siis, kui kirikuteed tulles wälja pääsid Kergusküla ja köstri kasesalu warjust, paistis üle karjamaade ja põldude silma kõrge haawasalk uue kodu koplis, wana põline metsik õunapuu rehalsa otsas ja wanade ploomipuude rägastik kambri nurgal. Tee, mis kirikuteelt külla wiis, wäänles ja pöörles sada keeru üle küngaste ja kadakate, saadude ja koplite wahelt läbi enne kui külasse pääsis.

Küla wahel oli ta weel hullem. Külawahetee oli nii kiwine ja aukline, et wankri pikkuselt mitu kiwi korraga rataste all oli ja ikka nii, et kui wankri esimene ots kaldus paremale poole wiltu, siis wajus samal ajal tagumine ots pahemale poole uurakile, — kaks ratast kiwi otsas, kaks augus. Wankri kehadel oli alati pool keerdu peal kord ühele, kord teisele poole. Sarnast teed mööda wõis ainult saarlase enese tehtud ratastega sõita, mis keskelt liikuda andsid nagu warda kolk warre otsas. Kui kõik see wili, mis sarnase tee peal koormalt maha rappus, kokku korjata, siis oleks selle eest

wõinud teha ammugi tee tasaseks. Aga saarlane sellepeale ei mõelnud. Sügisel ja kewadel oli külawahel ja õuedes nii palju pori, et wähemad loomad sees uppuma kippusid ja inimesed kiwiaedu mööda käisid.

Külas oli peret wiis-kuusteistkümmend ja wabadikka serwikaudu pealekauba. Küla põllud jaotasid küla ühelt kohalt pooleks, nii et eemalt waadates neid nagu kaks oli.

Ühe otsa peremehed olid teise otsa meestega tülis. Iseäranis tihti tülitseti siis, kui oli midagi ühist waja ette wõtta nagu kewadised aiateod ning teised ühised kohused. Siis mindi „aidepeale", s. o. mindi kokku kuhugile põlluwahe aia peale koos asja harutama, kus nad siis nagu waresesalk õhtuni istusid ning kraaksusid ja sama targa't koju tulid. Ainult teiseotsa meeste wastu oli pahameel südametäiteks kaasa toodud; aga mulgud jäid endiselt maha ja aiad lohakile, mis lumehanged talwel ära maganud, kewadel wetepuhkemine ära wiinud ehk taliteelased maha kiskunud.

Wiimati, kui loomad wiljas hakkasid käima, siis läks igamees ja parandas oma osa ning waheft teisegi jao ilma koosolekuta ära.

Tüli oli siia külla nagu elama loodud. Kord mäletan, riidles terwe küla lolli Kusti pärast. Loll Kusti käis külakorda. Iga pere wallas pidi ta ühe nädala oma juures hoidma, ülewal pidama ja walwama. Kardetaw polnud ta küll kellelegi, aga ta jooksis tihti minema, kui teda silmas ei peetud. Ta tuli toast wälja, waatas kord ukse ees ringi ning pühkis minema ükspuha, kuhu poole. Kui talle järele mindi, siis pööris ise ümber ja tuli mühkides sõnalausumata jälle tagasi ning läks tuppa. Ta läks ka palja peaga ning paljasärgil, ega hoolinud sellest midagi, kui ta müts ja kuub ära peideti.

Meie talu oli wallaraamatus esimene, ja meile toodi Kusti just kewadel wetepuhkemise ajal, nii et ta meie otsast läbikäinud olles parajasti heinaajaks teise otsa oleks läinud. Aga kibeda heinateo ajal ei tahtnud keegi teowaimu Kusti karjatamiseks kinni panna. Nüüd tülitsesid kogu kahe otsa mehed lolli Kusti pärast; kumbki ots tahtis Kustit omale ennem. Kusti ise oli loll ja tal oli ükskõik.

Ühel päewal olid teiseotsa mehed nõu pidanud, et toome Kusti wägisi meile. Aadu Mihklile oli kuraasi antud, ta tuli õhtul hämarikuajal meile, tormas tahakambri Kusti

tuppa ja haaras tal käsiwarrest kinni: „Kusti, tule lähme meile!“ Kusti läks nagu lammas ühes ja sammusid aiawärawast wälja.

Seda lugu nägi meie peremees taguõuest ja, arusaades, et tema muidu head ja järelandlikku meelt siin kurjasti taheti tarwitada, läks ka temalgi kops üle maksa: „Wõi niiwiisi!“ Ta jooksis järele ja sai aias oja ääres Aadu Mihklil kraest kinni. Lühike rüselemine ja Aadu Mihkli kukal oli tagurpidi ojakraawis ning kõrisõlm meie peremehe peos. Sannika Juhan, kes aiawärawasse ootama oli jäänud, läks Kustiga oma teed.

Kusti toodi tagasi ja wõit jäi seekord meieotsa meestele. Pärast ütles meie peremees, et see temal esimene kisklemine elus olewat olnud. Minu teada on see ka wiimaseks jäänud. Kusti istus jälle meie tahakambri supikausi ja leiwakannika taha lauaotsa ning nuttis: „Külarahwas riidlewad minu pärast!“ Sarnane arusaamisewõim tuli muidu harwa tema juures nähtawale.

Meeste küljest läks tüli naiste peale ja hakkas sealt ka laste külge.

Kariloomad ja hobused lonkisid ühiselt arus kadakapõõsaid mööda ümber, sest neile polnud karjast waja: loom juba kuhugike ei lähe, aed kord ümber. Aga lambad, kes enam naiste wastutuse all, käisid lahus. Kumbki külaots karjatas omi eraldi. Jüripäewast mihklipäewani palgati üle küla kordkarjane, aga enne ja pärast käisid külalapsed hulgani lambas.

Kordkarjaseks oli meil seekord wististi Piilu sauna Wiiu, wana üksik lesk naine. Ta tuli hommikul, kui päike täit kolm ülewal oli, küla wäljale ja wõttis seal lambad wastu. Igaüks ajas omad. Kelle perest kord, selle perest oli ka kott. Karjase kotti pannes püüdsid perenaised wõistelda ja lusikaga wõisilma leiwakannika otsa pistes arwata, et ei tea, kui suure eile naabri perenaine tegi. Ja nii mõnigi lisas paar kuiwatatud lesta ehk poole turska silkudele ligi.

Kord-Wiiu wõttis lambad küla otsast ette, sai paar korda aru ringi käia, keskpäewa ajal ühes lammastega kadakapõõsa ääres uinaku teha, ja — õhtupoolik oligi. Paar täit enne päewaloodet sammus Wiiu lammastele järele küla poole. Senni kui perenaised lambaid lahutasid, nõjatas Wiiu aia najale ja ahendas, lõngakott ühes ja leiwakott teises käewar-

res sukka ning lõpetas seega oma päewatöö. Nii mõnigi perelaps kandis talwe läbi sukke, mis Wiiu käpud lammaste järel kudusid. Õhtul wiis Wiiu perenaisele koti ja ülejäänud lehwa ilusti tagasi, sõi suppi kõhu täis ning sammus siis sauna poole. Sügisel, kui lambad lauta pandi, käis Wiiu külas palka wastu wõtmas; kes andis toobi, kes poole toopi teri lamba peale, mõni pisemasse kotti nisugi ja käpuga kolmandasse willu. Oli lamba tapmise aeg, siis wiidi Wiiule ka wärsket maitseda: „Ise suwe läbi hoidsid, wõta nüüd ja maitse ka".

Pühade ajal pidas ikka üks ehk teine perenaine Wiiu ka meeles, kutsus ta oma juure ja pani sepikupätsi ja ahjust sooja lihakausi lauale. Wiiu tänas lahket perenaist, soowis lammastele kewadel head sigidust, lubas suwel häbarikku süles kanda ja nihutas ennast laua äärde. Ta oli ettewaatlik ja korralik inimene, tõstis uue pealmise kuue tagant ilusti üles, et see ära ei kortsuks ja istus aluskuue peale; eest wõeti ka kuue hõlm põlwede peale kahekorra, lauast istuti wiisakalt eemal ja süües hoiti käed hoolega süle kohal, et raasukesed põrandale ei pudeneks, ega inetult lauale ei langeks. Pärast söömist puistati raasukesed aluskuue pealt peosse ja wiidi wisati kolde ette lehma tünni.

Tänulik ta oli, kunagi ei kurtnud ta eluraskusi, muret ega häda, rõõmus jutt ja naeratus huultel pealegi.

Enne Jüripäewa, kui lapsed hulklambas käisid, see oli pidu, tõsine hõiskaw kewadepidu. Seda aega ei jõutud kuidagi ära oodata. Juba paastukuus, kui iga purukübemeke ja kõrreke ühes päikesega lund wihkama hakkas ja see iga witsaraoke ümbert ringina kaugele põgenes, wiskasime tihasepüüdmise puurid nurka ja hakkasime räästa puurisid korraldama, et siis, kui künkad paljad, sarnaste toaste töödega mitte enam aega wiita.

Kui juba mõni küngas mustendama hakkas, siis käidi iga päew kord katsumas, kas juba palja jalaga peal wõib seista. Meie kõige lähem naaber, umbes weerand wersta meist eemal, oli wäike wabadikumaja. Piiriwaheks oli wallaed.

Kui see wallihari mustendama hakkas, siis wõis juba paljajalu läbi lume wabadikule jooksta, kusjuures walli peal pisut jahataldu tuli soendada. Saabastest ega pastlatest polnud siis enam juttu; need wõisid rahuga kogu suweks

hallitama jääda. Ainult siis, kui loikudel ja tiikidel jäätükkide peal juba sõita wõis, wisati wanad koonud wõi pastlakoiwad otsa, mis wett ei kartnud. Sest kui sageli juhtus seda lõbu, et just siis kui parajasti keset weewälja olid ja uhkelt jäätükil edasi sõudsid, see salge all lagunes ja sõudja kaelani wees suples, millele õhtul kodus wihtlemine järgnes, raagus okstega muidugi.

Aga ega see kewadepaisumist noorte rinnas tagasi hoidnud. Hommikuks oli õhtune saun unustatud, ridwad haarati uuesti kätte ja mindi jälle.

Nii jõudis päew, mil lambad ja loomad kästi wälja lasta sõrga sirutama. Seda lõbu ja hõiskamist! Loomad ei ole rumalad nagu lapsedki. Kewade tulekul on nad laudas rahutumad ja hakkawad häälitsema. Kui siis wälja pääsewad, siis rõõmustab igaüks oma moodi. Lambad lööwad kepsu ja talleksed hüppawad üle wanade; lehmad lööwad takka üles ja mullikad pusklewad, kuna wasikad sabad seljas ümber wanade karglewad, mõnikord ette juhtuwa kiwi otsa lollilt põrnitsema jäädes ja ammudes:

„Ema, mis loom see on?"

Esimesel päewal ei saagi muud, kui waatke loomade lõbu ja nalja ning naera nende weidraid tempa. Mõnikord tuli emis ka weel tänawale ühes põrsastega, kes nagu walged klimbid sibasid ümber ema jalgade, kartes kaugemale kaduda. Juhtus, et mõni kiwi taha wõi mätta auku ära ekkis, siis oli nutt lahti: „Ööüst, ööüst, ööüst!" kuni põrsa ema ta wastuhõikega: „Pole üht, pojuke, pole üht, pojuke!" rahule meelitas.

Laste lõbu algas alles õhtul, kui kari tagasi tuli. Karjalaskmisepäewal tuli karjaseid kasta, muidu kari juwel ei kosunud. Karjaseid waritseti, nii et ei aimanudki, kui häkki kapatäis wett üle pea käis. Oli algus tehtud, siis läks alles weesõda lahti. Kõige enne said lapsed ja lõpul hakkas nali wanadelegi külge. Suuremad poisid wõtsid tüdrukud sülle hoolimata siplemisest ja kiirgumisest ja wiisid oja wõi loigu ääre, kus siis nagu anid wastamisi weega tuisati. Õhtul polnud kellegil kuiwa lappi kusagil, nalja ja lõbu oli kõigil.

Paar päewa edasi algas korralik lambas käik. Siis oldi seinte wahelt wäljas, taewas ja päike, mets ja maa oma päralt.

Iga pere, kelle lambad küla karja seas käisid, pidi lamburi saatma, ehk olgu siis, kui peres karjaealine waim puudus; siis kaubeldi lambad kellegi „teise ette." See oli kord ja kohus, sest lambaid wastuhoidmas käisid karjased kordamööda. Keegi ei tahtnud teise eest minna. Kellel mitme pere lambad ees olid, see pidi siis selle wõrra ka wastuhoidmas käima. Ega see kerge wõi lõbuasi polnud parajasti mängust lahkuda ja kaugele lammastele wastu minna; iseäranis siis, kui „päewapulga" mängimine käsil oli, sest teised mängisid edasi ja äraolija päewad jäid wõlgu. Ehk juhtus jälle, et teised parajasti sel ajal mõisa piilu mahla jooma läksid. Kus see kahju oli! Sellepärast ei tahtnud keegi heameelega teiste lambaid oma ette wõtta. Ehk olgu siis, kui suwel ohtralt õuntega lubati tasuda ehk linnast taskunuga wõi nokaga müts tuua.

Meie aru oli kõrge maa ja sellepärast wara kuiw, kuna samal ajal mõisa piilus kased alles tilkusid. Hommikul oli sellepärast palju asju kaasa wõtta: oherd, kirwes, pussnuga, mahlakapp ja pudelid, kartulid, kaalikad, silgud ja leib, peale selle püssid ja jahiriistad, piip ning tubakas. Tööd-tegemist oli palju.

Kohe orusse jõudes jätsid poisid tüdrukud karja juure, wõtsid püssid ja riistapuud ühes nind pistsid piilu. Seal puuriti kaskedele lõunapoole külge augud sisse, roopillist torud auku, kapad ja pudelid alla. Kapale raiuti tadaka oksi katteks peale, et metsawaht üles ei leia ja riistu puruks ei löö. Peale selle raiuti mõnele kasele weel tapid külge, kust siis roopilliga kordamööda tapi sisse walgunud mahla joodi.

Selle järele täideti püssid ja piibud. Meil olid puutööriistad ja sarnased wiguritükid olid minu teha. Kuid see oli tühi asi: kuiw kasehalg tuli püssi moodi walmis raiuda, rattarummu-oherdiga auk otsa, umbes kolmweerand arssina sügawune (pikemat oherdit ei olnud) kuuma rauaoraga „sintsliauk" peale, hööwli ja noaga siledaks ja — püss, mis püss. Püssirohu muretsemine oli Piilu Aadu asi. Nende Juhan oli kiwilõhkuja ning tegi ise pahakspuu sõest, wääwlist ja salpeetrist püssirohtu; wähemalt nii teadsime meie. Aadu kohus oli siis Juhani järelt rohtu näpata ja selle eest wõis ta minu püssiga lasta. Teised, kes lasta tahtsid, pidid iga paugu eest suwel kümme õuna andma, minule püssi eest ja

Aadule rohu eesi. Meil Aaduga poluud nimelt õunapuid. Laskmine oli osawus ja julgustükk. Püssi otsa ees polnud küll midagi karta, sest ega seal muud täiteks ei olnud, kui rohi ja tropp, aga karta tuli külje pealt, kui püss juhtus lõhki minema, ja see sündis mõnikord esimese pauguga. Sellepärast pidi laskja püssi kännu wõi kiwi taha üles seadma ja siis sõe wõi tikuga tule sintsliaugu peale panema. Mõnel laskjal tõusis käsi hirmu pärast nii, et ei jõudnudki nii kaua hinge kinni pidada, kuni tule sintsliaugu peale oleks trehwanud.

Läks laskmine hästi ja jäi püss terweks, siis käis müraks waljemgi weel, kui suurest püssist. See hea müraks see asja mõnu oligi. Püssideks tehti ka kõik wanad wihmawarju warred ja raudtorud, mis keegi kodust leidis. Aadu Kustu tegi ühe korra isegi sõhukese püssi, mis tongiga lasi nagu suur püss oort. Ta pani sintsliaugule „sintslitoru" peale, tegi sepipajas kule ja kruwis püssi kaela külge. Alla tegi puust winna ning winna küljest paela liputise ning kuke külge.

Tooma Sander ütles, et see oleks „nägu suur püss oort olad, kui taga sihtida koa soaks." Aga sihtida ta'ga ei saanud, sest sintsliaugu toru oli otse sihtimise ees ja winn pani püssi kippuma, kui lahti läks. Piilu Aadu arwas küll, et „oleks sedagi olad, et jänes ees kükitaks ning et ta 'p jooseks mette ning et paneks püssile argi alla, et siis saaks ikka pihta küll, aga et ta jälle jooseb, siis ep saa mette."

Juhtus tihti, et mõni mees werised näpud sai, kui püss „luhki" läks ja õhtul magamaminnes tundis, mis „sintsliauk" tähendab.

Olid püssil tükid taga, siis wõeti piibud wälja. Lepa südamest me neid ei wäänanud, nagu Suuremaal tehtawat, aga meil käis see teisiti. Kase jupile aeti oherdiga auk sisse ja ooletati noaga piibu moodi walmis. Siis otsiti ema sukawarras ja kõrwetati piugule suitsuauk läbi ning piip oli käes nagu witekopikuline poe piip kunagi. Tubakat leidus juba igal mehel. Ja kuiseda ei olnud, siis kõlbas kuiw jammalgi segamini kaselehtedega. Kõrwetati ja sülitati kuni piibul põhi läbi sai.

Edasi käidi weel kord tammikus warese pesi waatamas ja tuldi siis lõpuks munadega ja mahlapudelitega tüdrukute juure, kes tulijaid kui kangelasi wastu wõtsid. Meil olid

warese munad samuti waadata ja tüdrukutele anda, aga „meiteotsa" poisid teadsid rääkida, et teisest otsast Matsperi poisid kohe pesa äärel munad katki kopsiwad ja „äe" joowat.

Aga see oli wist muidu kiusujutt; kuid tika mune katsusime mõnikord isegi juua. Et lind pesa üle ei jätaks, siis wõeti ettewaatlikult igast pesast üks. Nii munesid linnud mõnikord nagu kanad; kuid üle kolme ei wõinud kunagi ühest pesast wõtta, siis said linnud wist aru, et ulakad poisid pesa kallal käisid, ja jätsid selle üle ja tegid salaja mujale uue pesa. Muidu ei teinud me küll wäikeste lindude pesale kunagi haiget; see oli pühadus, kuhu külge kurja käega ei puudutatud.

Kohe, kui tüdrukute juure jõuti, algas tuletegemine, Poisid raiusid kadakaid ja tüdrukud wedasid hunikusse, kuni see nagu heinalabu kõrge sai, mis siis alt põlema süüdati. Rõkates keerles tulelaiw tooretes kadakates ja hall paks suits tõusis üles nagu pilw. See oli alles elu! Algul joosti läbi suitsu ehk katsuti kes kauem suisu sees saab olla ja lõpuks hüpati üle tule. Nii mõnigi põletas tules warbad willi, kuid see polnud häda.

Olid kadakad söele põlenud, pandi tuhlid ja leiked tuhka küpsema ja räimed pahla otsa tulepaistele. Seni kuni lõuna tules walmines, tehti söepaukusid. Kiwi tehti süljega märjaks, kuhu peale hõõguw süsi pandi. Kui selle söele ümariku kõwa raudkiwiga nagu wasaraga hästi pihta tabasid, paukus see nagu püssist.

Tuhlid olid tuhas loopärast, kuidas kellegi isu lubas; loojärele wõeti nad nüüd ka wälja. Poisid lugesid jo ladusid kartulid tule ääre hunnikutesse igale oma ja tüdrukud jooksid karja sekka utesid tooma. Igal oli oma tallekene oma nimele wõetud; neile anti ja söödeti kõik, mis karjakotist üle jäi, kartuli koored ja leiwaraasukesed. Praegu tulid tüdrukud, — üks kandis oma süles, teise oma jooksis ees, kolmas jooksis ise ees ja ute jooksis järel.

Meil oli seekord üks suur walge sarwedeta oinas. See juba märkas ise, kui karjased sööma hakkasid ning tuli osale. Õnnetus oli ainult siis kui ta midagi ei saanud; siis käis põmm selga ehk puusa pihta, mille peale ta ise pahameele pärast keelt limpsates ja mögisedes minema läks. Temaga pidi leplik olema; kes teda narrida usaldas, selle käsi wõis

halwasti käia, kui põõsast wõi kiwi ligidal ei olnud, mille taha wastane wõis ära põgeneda.

Pärast söömist ja kottide kohendamist algasid mängud. Neid oli niipalju, et kõiki läbi ei jõudnudki mängida.

Õhtupoolikul tulid suuremad poisid ja tüdrukud lambulistele wastu. Siis sai külawäljal ja kiige asemel enne kojuminekut weel nii kilgata ja joosta, et küla kajas.

Ühel niisugusel õhtul lõppes mäng ja nali õige kurwalt. Mina olin teinud enesele wäikesed wankrid, milledega ma teiste seas jooksin ja kõristasin. Wanal oinal oli wiisiks õhtul enne kojuminekut küsima tulla, kas leiba üle jäi. Seda tema harjunud wiisi ma juba teadsin ja hoidsin alati kotis koorukesegi selleks puhuks, kui muud ei olnud. Täna tulin niisuguse mõtte peale, et said leiba, siis wea wankrit ka, ja sidusin rattad paelaga oinale sabasse.

Algul ei pannud wana tähelegi, et tal rattad sabas, waid luusis rahuga minu ümber ringi, wankrid kõrr, kõrr, kõrr järel. Panin paar kiwi ka peale, kuid ikka ei teinud wana wäljagi. Aga kui karja poole pööras ning tüki maad juba läinud oli, märkas et tal midagi kõrisedes järele jookseb. Nagu kiilist tagant torgatud pistis wana oinas karja sekka. Teised lambad nägid, et wana hirmul millegi eest põgeneb, waatasid korra kohkunud nägudega ringi ja pistsid arusse. Teised salkus ees, oinas üksi tagant järel ja kihutas nii terwe lambakarja arust läbi hirmuga üle aia mõisa metsa, kuhu nad kõik üks siia teine sinna põõsa wärisedes ennast peitsid.

Järgnes hirmus öö, kus magada ei saanud ega wõinud.

Teisel päewal, kui minul soe nahatäisgi ununenud, otsisid naised metsast ikka weel wajakuks jäänud lambaid, ning korjasid sülega põõsaid mööda tallesi.

Nii läksid päewad, ilma et märgatagi oleks jõudnud, kuidas kaskedel hiirekõrwust lopsakad lehed said ning põõsaste alla siniste külmaülaste asemele kollased käekatsad ilmusid.

Laste rõõm ja lust ei takistanud külas kurja liikumast. See elas edasi ja pidas lõikust kus sai. Isegi laste süüta lõbu tarwitas ta selleks, et oma pidu pidada.

Ma kõnelesin juba, et kumbki ots omi lambaid eriti lahus karjatas. Kui olime mänguhoos, — ja seda oldi samutigi seal, — siis juhtus, et parajal ajal meele ei tulnud lambaid wastu hoidma minna ja kahe otsa lambad segamini

läksid. Siis oli kuri lakkas. Algas sõda: kumbki tahtis nüüd terwet karja oma otsa ajada. Nii löödi kiwide ja kaigastega esimene lahing laste wahel karjamaal, kus mõnigi nina weristati ja mitmelgi lambal sarwemüks langes ehk jalaluu lendawa kiwi hoobi all nakjatas.

Kui siis üks pool wiimaks wõidu sai ja terwet lambakarja nagu sõjasaaki hõisates omaotsa ajas, jooksid teised koju kaebama ja abi tooma. Sündmus lendas läbi küla: „Lambad on segamini!" Naisi noori ja wanu jooksis põllupeenraid ja aedu mööda igast küla serwast kokku lammaste wastu, enne kui need külasse jõudsid. Küla otsas löödi naiste wahel teine lahing. Seda sõimu, kuuletamist ja sajatamist, lammaste ja naiste kisa! See oli tõsine sõjakära. Mõnikord ajasidki naised lambad teisest külaotsast uuesti läbi karjamaa omaotsa tagasi. Wõitu ja kiitlemist oli siis palju, mis üle põldude külasse kostis, kui naised lambakarjaga tulid.

Küla otsas esimese pere wärawas hakkas lahutamine. Wäiksemad lapsed ronisid wärawa sammaste otsa ja aedade peale, et omi lambaid teiste seast paremini näha, suuremad lapsed ja naised seisid wärawas; igaüks hõiskab: „Ute, lahku, ute, lahku, ute, lahku!" Aga waewalt kuulewad „uted" naiste hüüdu, sest neil on tegu endalgi: wanad on talled karja sekka kaotanud ja talled wanade järelt eksinud; kõik hõikawad omaksid; määgimine on kõrwulukustaw. Ja ega lambad ei lahku, kui nad wõõrastega segi lähewad ja neid nii on äritatud. Uhed lähewad sekka otsima ja püüdma, teised loewad wärawal, mil lugu täis.

Nii tuleb igas wärawas hulk aega lambaid kinni pidada, kuni naised püüawad ja märkisid waatawad. Omad hoiawad wastu, wõõrad ajawad tagant; lambad on hirmul hunnikus ja wärisewad. „Mis sa neid a'ad ja taga tapad, ega nad lõhki wõi minna!" hüütakse ühelt poolt. „Lase, sõge, lambad minna, ega me siia magama wõi jääda, näed öö tuleb peale!" kirutakse wastu. Laiutatakse käsa ja wibutatakse witsu, keskel aga kestab jalust püüdmine edasi: „See pole meie märk, lase see lahti, see Tiidu märk!" Märgid on aga kadunud, iseäranis sügisel: angid ja täkked kõrwalehes kinni kaswanud ja lõngatutid ära kulunud.

Nii kestab lambalahutamine ja naiste-laste kisa külawahelt weel kaua ning rangeb alles hilja öösel teise küla otsa. Kui lambaid wajakuks jäi, siis käidi pere-perelt teiste sau-

nades otsimas ja kanti kas wõi süles koju. Ega ei wõinudki lammast ööseks külasse jätta, sest neid kadedaid oli küll, kes wõõra lamba ööseks ukse taha jätsid ehk koguni wärawast wälja külawahele saatsid.

Laste, iseäranis poiste wahel oli samuti tihti tüli, kius ja kättemaksmine. Teiseotsa koerad ja kassid olid wihatud loomad; neile lendas kiwi järele ja anti walu, kus saadi, olgu oma piiri peal wõi wäljas. Nii mõnigi kass jäi jälleta kadunuks ja koer tuli longates üks jalg konksus ülewel koju, et ei tea, kust marja sai. Tika ja linalinnu pesad karjamaal kiwide all ja kiwiaia sees olid luupärast. Neil olid nimed sellesjärele, kes nad esimesena leidis. Kelle nimel rohkem pesi, see oli uhke mees. Omi pesi hoiti salajas; neid näidati ainult sõbrale, sest juhtus, et paljude teadmine kurja käe pesa kallale juhatas. Iseäranis hoiti linnu pesi Matsperi poiste eest, sest neil ei olnud südant ühegi elawa olewuse wastu ja linnud, kes kiusus kõige wähem süüdi, said nende pärast kõige walusamini nutta.

Talwel, kui tihase- ja warblasepüüdmise puurid põõsa peale ehk puu otsa üles seati, siis käisid need tänawalt üle aia ühe wiskamisega maha ja pulgad puruks, polnud asigi.

Ainuke, kellega hiljem sõbraks sain, oli Tooma Sander, nässis ninaga poiss; alati kui rinnad omawahel kokku pistsime ehk püksid peosse haarasime, siis ägijes ta maadlemise juures, nagu oleks tal hing kuhugile kinni jäänud, wõi kõht liiga täis. See minule ei meeldinud. Aga ta oli südamega poiss ja ei lõhkunud linnu pesi.

Niisugune segu ja pudru oli see küla oma waimu ja inimeste poolest, kuhu meie emaga tulime. Tõsine õiglus ja otsekohesus oli nende inimeste seas nagu tundmata asi. Kuigi mõnikord naised ninad kokku pistsid ja isekeskis sosistasid, siis ei puudunud seal jälle seljategune maik.

Ka kodakondsed ja majalised, keda eest leidsime, olid isesugune kirju ja omapärane inimeste kogu. Selle kõigega tuli harjuda ja omaneda, mis sugugi kerge ei olnud.

Kõige pealt see külaonu. Siin oli ta peremees oma kodus ja talitas omapead. Minul polnud siin midagi ütelda ega teha. Pealegi oli ema temaga nõus ja seadis mind otsekohe tema sõna alla ja käskis mind teda hüüda isaks. Algul oli nagu imelik, aga pärast harjusin. Ja, mida rohkem teda tundma õppisin, seda rohkem hakkasin temaga leppima,

ning hiljem oli ta mulle päris armas isa nagu kõik isad. Ta ise oli kawal; ta teadis, kust minu sõprusele ja südamele ligi pääsis: Ta armastas ema, oli sellele hea ning lubas teda aidata niikaua, kuni mina suureks saan.

Isal oli ka ema. Tema kodune nimi oli emm. See oleks wõinud ja olla minu uus wanaema; aga ta polnud sugugi wanaema moodi. Ta oli paks ning mütsakas, abust pisut küürus, kõnnak tatsuw, pale lai ja otsaesine madal. Ja kui ta loomi ajas, rapsis ta ise selle juures. nii imelikult witsaga endale kõhu peale põlle pihta. Nii tark ei olnud ta ka, kui wanaema; ta ei jutustanud mulle mitte ühte juttu ega lugenud kordagi ette. Sellepärast wõis ta ainult emm olla ja ei saanud mulle kunagi wanaemaks.

Unustasin wahele tähendamata, et me wanaema kodust emaga üksi ära ei tulnud. Päits tuli meiega köieotsas ühes ja paar wõi kolm lammast jooksid ka ees. Nii läksime uute kodu päris hulgakesi.

Ja ega seal enne meidki peret ega majalisi puudunud. Peale isa ja emme olid seal weel isa kolm nooremat wenda ja üle selle wõõraidki üürilisi. Nii sai meid palju ühte kokku.

Isa wendadest wanem oli hea poiss, ei kiusanud mind nagu teised wähemad ja ta meeldis mulle; aga teised ütlesid, et ta käies alati jalgu järel weab ja üleüldse pikka wedu olewat; arwati, et tast töömeest ei saa, waid warem ehk hiljem kuhugile kutsariks wõi postipoisiks ehk muidu mõne kergema elu peale läheb ja ei maksa teist sellepärast sundidagi. Postipoisiks ta hiljem küll kord oligi, aga ei jäänud peatama; läks, kui liisus ära käinud, madruseks, oli laewal moosekandiks ning puhas bassi, käis maailma maad ja mered läbi, ning kui koju tuli, tõi Türgi uuri kaasa, jutustas maailma maadest ja meredest imelikka lugusid ning sai siis pärast kuulsaks kalameheks.

Kaks nooremat wenda, need olid kaksikud, alles põngerjad, minust ainult aastat kolm wanemad. Seltsis olid nad ilma tulnud, seltsis käisid ja olid, mõlemad terased ja wäledad nagu naasklid ning ühte nägu. Ühte nägu nad küll ei olnud, Kustu oli ikka Kustu ja Mart oli Mart, ära wahetada 's saa neid kuidagi, kellel pisutki mälu oli; aga küla eitedele tegi alati lõbu emmele headmeelt teha neid tunnis-

tades, et kumb nekst nüüd kumbki on. Emm tõmbas näole siis alati kawalalt iseteadliku ilme, waikis pisut paljutähendawalt ja ütles siis targalt: „Eks see sii ole ikka päewa wanem ja see seal jälle päewa noorem", ning nagu wiisakuse pärast lisas juure: „ühesugused ülantud ning sõnakuulmatud mõlemad..." Kord ämarikul olid poisid ise sarnasel korral mõlemad emme woodis ning kihistasid isekeskis naerda: „Kuule, sa wanem, — kasi ääre peale, lase mind wastu seina!" Kes üle teise seina poole sai, see toetas põlwed wastu seina ja rügis wastase selwa peale. Niikaua pugesid üksteise wõidu, kuni korraga mõlemad ühes emme asemega keset põrandat kummuli lendasid.

Wanem kaswas pärast ka pisut tüüakamaks, andis liisus möödu wälja ja wõeti soldatiks. Isa ei pannud kätt teisele mehele külge, wäljaarwatud juhtumine lolli Kusti pärast, aga see kaksik peksis üksipäini ühe joojaga kõrtsi tühjaks. Tast sai külakangelane juba enne soldatiks minekut ja tüdrukuid oli tal walida.

Kui soldatist tuli, siis jäi pisut taltsamaks, aga kui purju sai, siis kartis teist terwe küla. Kakeluse hoos ei pidanud teda keegi; kui mõni nalja pärast kõrwalt soowitas ohjadega kinni siduda ja ahju kinni panna, siis lubas ühe jala hoobiga ahju latali ja paar meest pikali lüüa; ja keegi ei julenud puutuda. Mässas, kuni wäsis. Ainult minu isa ta austas. Kord läks isa teda kõrtsist kaklemast ära tooma, läks julgelt juure ja haaras poisil käest kinni: „Tule koju!" Seda kuuldes pööras ta ennast isa poole, waatas talle räpase silmnäoga otsa ja ütles tõsiselt: „Wend, mine eemale, muidu ma löön sind! ma ei wõi näha oma küljes wõõraid käsa." Ütles küll, aga ei löönud. Isa sai aru, lasi lahti ja waatas tale weel kord sõnata, aga tõsiselt näkku. Heitis siis isale nõusse ja tulid mõlemad koju. Haawu ega haiget ta kakeldes ei saanud; ta polnud nii tugew, kui ta kärmas oli teistele jagama ja ise eest põikama. Aga Jaapani sõjas Wene eest wõideldes jäi wastase kuuli ees maha; seal ta elu lõpp oligi.

Kahju oli sellest mehest. Olgu muidu, mis oli, sain mina kiusata mis sain, aga sellest oleks mees tulnud. Ta oli kõigest hoolimata aumees, wahwa ja terane. Pühapäewal, kui pinsakuwäel sihwisaapad jalas kiriku läks, siis noppisid jalad nagu nõelad all, ja mees waibus silmist nagu wari.

Tüdrukute peale laulud tegi tema, lõi witsid ja laulis, käis jõulude aegu külad ja kihelkonnad läbi, läks jõulu teisel pühal ja tuli kolmekuningal, käis, jõi ja laulis. Niisugused olid kõik wahwamad külapoisid.

Noorem kaksik oli kehapoolest pisut pindjam, ei annud liisus mõõtu wälja ja jäi koju. Ta katsus küll siis, kui kaksikwend soldatiks läks, wenna seisukohta tüdrukute ees ja kõrtsis üksinda oma käes hoida, aga oli loomupoolest taltsam ja jäi alla. Oma küla poisid hoidis üksi küll ikka ohjul, aga mõned kaugemad lõid üle.

Temast sai hoolas töötegija koha peal, wõttis naise ja oli kaheteistkümne tütre õnnelik isa. Kust ta nad kõik wõttis ja kuidas ta nad wiletsa koha peal toitis, Jumal seda teab. Ei seal majas tuntud surma ega haigustki; mulla ja pori sees segamini nad müterdasid nagu tõugud, näod määrdinud peas, ja üles nad kaswasid. Neid tuli iga aasta nagu loodud korra järele üks; waewalt sai ema sülest ühe põrandale lutsu-klaasi otsa, kui juba järgmine põlle peale pesasse ronis.

See kõik oli muidugi hiljem. Aga sel ajal, kui mina emaga majasse tulin, olid peale isa emm ja poisid neljakesi.

See oli suurpere, ehk talu oma pere. Peale suurpere elas majas weel mitu pisikest peret: Passa Liisu tütrega ja kurt Mihkel isaga. Ja kui külm talw oli, siis elas Kölli Juulu oma perega ka weel meil ahju peal korteris.

Passa Liisu, — see oli isa suiline, ilma koduta inimene, elas talwel seal, kus ta suwel tööd tegi. Nii oli juba kaup. Passa Liisuks hüüti teda ainult seljataga. Oma kuuldes nimetati ta lihtsalt suiline Liisu. Miks teda nii hüüti, seda ma ei tea; tean ainult, et Piilu sauna wanadel ilmatu koljat poeg oli, kes ümber hulkus ning warastas ja keda ta suure kogu tõttu Türgi Passaks hüüti. Mis ühendus neil kahel waesel perekonnal oli, et nad ühte sõimunime kandsid, seda teadsid ehk need, kes neid nii nimetasid. Minu ema keelas minule witsaähwardusel, et ma nii nimetada ei tohi. Aga kui see tüdrukupõnn mind mõnikord wihastas, siis lahutasin südame sellega, et käed selja peale panin, tüdrukule nina alla käksin, suu urri ette ajasin ja talle kümme wõi paar korda järgimööda näkku kordasin nii kiirelt kui jõudsin: „Passa, passa, passa!..." mille peale tüdruk muud 's saa öelda, kui „Sa ise oled patsa", pööras selja ja läks.

Suilisel Liisul oli ka poeg, aga see polnud kunagi kodus. Liisu poeg ta küll oli, aga Liisu pojaks teda kunagi ei hüütud. See hulkus ümber ja kerjas. Kui koju tuli, andis emale kotist paar kannikat leiba, mõne piikund räime, sõimas, wandus korra ukse wahel „Kurati kõu!" ja läks jälle. Ema arwates oli poiss hukas ja witsawaewas, peksis ise kuni jõud jaksas ja kui enam wastu ei saanud, — lasi wallamajas anda, nii et poiss, ei tea, mil päiwi nägi, kui istuda wõis. Aga see kõik ei aidanud midagi, poiss jäi selleks, mis ta oli.

Kurt Mihkel oli meessuiline ja elas samuti aasta ümber meil ühes oma kaheksakümneaastase wana isaga. Mihkel oli kümneaastaselt kurdiks jäänud ja mõistis sellepärast rääkida, lugeda ning kirjutada. Nii saadi temaga läbi. Ta oli töökas ja aus inimene, ning minu isa austas teda. Ainult kui ta rääkis, siis ajas ta hääl mulle judinad üle keha, sest et ta ise seda ei kuulnud ega parandada ei saanud. Weel hirmsam oli see, kui ta pühapäewa hommikul lauluraamatu wõttis ja laulma hakkas. Siis kadusid teised inimesed ükshaawal nagu Mihkli märkamata toast; aga märkust ei usaldanud talle keegi teha; ta pahandas siis, ja ega ta ise selle juures süüdi polnud. Ja laulda ta armastas, nagu ta ka korralikult kirikus käis. Ta oli äärmiselt kokkuhoidlik inimene, kelle sarnast ma enam pole näinud, ja toitis auga oma wana isa. Kartulid kooritdes kiipis ta ettewaatlikult ainult koorekirmi pealt ära, et kartuli sisu koore külge ei jääks nagu see suwel wärskete kartulite juures wõimalik on; jahupõrm, leiwaraasuke ja supitilk kasteti hoolega näpuga ära ja suruti leiwa külge, et jumalaarmust kübetki kaotsi ei läheks. Ja kui meie kartulid koorisime, kusjuures nuga muidugi iduaukudest otse üle käis, siis läks Mihkel seda nähes sagedasti emmele kaebama, kuna meie ta mõirgawat häält kojast kuulsime: „Perenaine, waata, kuidas poisid tuhlid raiskawad; kas Jumala wili laste pillata on!" Muidu oli ta hea inime, eriti minu wastu. Hiljem ostis ta omale kuhugile teise kihelkonda isegi wäikese wabadiku majaüti ning käis mitu korda minu isa palwel, et see talle naise kuulaks. Isa kuulas, käis mõnes kohas rääkimas, kuhu ta isa juhatas, aga wist on tal naine praegugi saamata.

Tema wana isa hüüti meil lihtsalt wanaisaks. Wanaisa ootas rahuga oma päewade lõppu ja ei tülitanud palju

enam kedagi. Meil ta ühel pühapäewal jutluse ajal surigi.

See surm on mul weel selgesti meeles. Oli ilus kewadine pühapäew. Teised kõik olid kirikus, mina suilisega olime kodus ja pidime walwama õues anexoegade järele, et wareseid neid ära ei wii ja wahest wanaisa käima waatamas, kas tal midagi waja ei ole. Meile oli kogunud ka teisi küla lapsi. Kilkasime õues ja tundsime lõbu waadata, kui pisikesed antpojad rohu latwu sikutasid ja ise wiimase katkemisel jutsti saba peale kukkusid. Suilisekis oli meil seekord üks Wiiu-nimeline naisterahwas. See oli ise wana inimene, aga kole halp ja edew tüdruk. Ta ei julenud ise wanaisa waatama minna, sest ta kartis, et wanaisa surema hakkab ja saadis meid. Korraga tuleb üks plika, keda seekord waatama saadeti, toast uperkuuti üle läwe wälja, nagu oleks ta sealt wisatud, omal nägu kasetohuna walge: „Minge waadake, wanaisa on surnud!" Kuhu nüüd põgeneda! Oota ja wärise, kuni teised tulewad. Aga õues ootamisega ei saanud läbi, waja oli wanaisale piibel rinna peala panna. Kes julgeb selle ülesande oma peale wõtta. Ei keegi. Mindi siis ühes. Kambrist toodi enne piibel ja hulgani mindi tuppa. Wiiu läks õige kikiwarwul kõige ees, meie hulgani tema seeliku sabast kinni hoides järel. Surmahirm wärises kõigil põues. Mis nüüd sünnib, selle eest ei olnud keegi julge. Keset tuba jõudsime, edasi ei julenud keegi minna. Hakati kauplema, kes läheb ja paneb piibli kätte. Wanaisa lamas rahulikult selili ja oli käed rinna peale kokku pannud. Mina mõtlesin küll, et mis nad tast kardawad, wanaisa ju nagu magaks; ma polnud surma enne näinud ja arwasin, et ta koguni hirmus on; aga teised kartsid ja ma pidin ka kartma. Wiimati arwas Wiiu, et ma wiskan, ja wiskaski wana piibli müraka prantsatades wanaisale rinna peale nii et piiblil wanad nahksed kaaned lendlesid ja wanaisa rinnaluud kolisesid. Aga suure hooga wisatult ei jäänud piibel rinna peale peatama, waid lendas woodi ja seina wahele ja sealt woodi alla, kuna wanaisa käsi rinna pealt alla mööda külge wajus. Oleks wanasarwik selle asemel ise meie ette ilmunud, ei oleks ta suuremat hirmu küll teinud, kui nüüd see, mis meid toast wälja ajas. Wiiu jooksis kõige eile ja ukse ees üle pisemate. Teised said ka kuidagi wälja, aga mina olin kõige pisem ja kukkusin ukse alla teiste jalgu maha, kuna uks kinni prantsa-

tas ja mina üksi tuppa jäin. Kuidas mu juuksed juba siis selle hirmuga halliks ei läinud, selle üle imestan praegugi.

Teine kord selle surma puhul pidid kogu pererahwas ja hulk wööraid hirmu tunda saama. Oli just matusepidu. Omad ja wöörad, lapsed ja wanad on pühalikkude nägudega ümber laua. Jutustatakse üksikute lausetega ja tuletatakse kadunu elu ja olemist meele. Korraga näewad kõik, et wanaisa wari enne ühest ja siis teisest aknast mööda läheb. Ööpäe wanaisa, wõta wõi jäta. Kõik jäid nagu kiwistanult laua taha, kuidas keegi juhtus olema; kellel suu pooleldi hammustamisel, kellel suutäis poole tee peal suu ääre. Ainult, kui uks lahti läks, pöörasid kõik nagu ühe liigutusega ukse poole. Waim astub uksest sisse: „Tere, jatka leiba!" ütleb ta wärisewal wäsinud häälel: „Ma kuulsi, et mu wend täna maetakse, tuli koa weel waatama..." Alles nüüd tuli elu laua taha tagasi. „Wõi wend, me mõtlesime, et..." ja mõni lõpetaski lause: „ise tagasi tuli!" Ja ega see hirm põhjuseta polnudki. Nii ühte nägu inimesi on harwa näha. See, kes praegu ukse ees seisis, oli seesama pikk hall kepi najal tudisew kuju, nagu wanaisa, kui ta weel kepi najal oma jalaga käis ning elas ja kelle täna hauda wiisime.

Kõlli Juula perekond oli isesugune kogu inimeseloomi, aga neist jutustan eelpool.

Nii olid majas mõnikord kokku neli peret, kes igaüks elasid ise leiwas. Pisikestest peredest elasid kaks kumbki ise nurgas ja Juula pere oli ahju peal; need elasid majas ikkagi ajutiselt, olid wöörad ega seganud endid palju suurepere asjadesse. Tüli sellepärast suurt ei olnud ja kuidagi aeti läbi.

Aga ometi nagu oleks kuri sellesegi majasse pääsenud. Midagi isesugust, mida ma wanaema kodus kunagi ei märganud, elas ja liikus siin seinte wahel; seda aimasin kusagil parsil wõi pimedas ahjukurus, kust teda kätte ei saanud, aga kust ta salaja hiilis sul jälgides, piinas ja painas öösel unes ja ilmsi. Emm kaebas sagedasti hommikul, et tal kuri peal käinud; ja tihti juhtus, et emm õhtul woki taga kedrates häkki ütles, et nüüd ta tuleb aga jälle, „tulge a'age pealt äe," siis üles tõusis ja woodi pikali heitis; mõne minuti pärast andis emme ümin teada, et ta painaja käes oligi. Keegi läks ja wemmeldas emme siis rusika ehk puuga niikaua, kunni emm wemmeldajat tänas: „Aitäh, läks nüüd äe; küll on waenlane, ei jäta enne rahule, kui peab peal äe käima; kui ase-

mele ei leha, et soab peal äe käia, siis aab oort une peale ja püüab kas lase wõi sõrmed woki wärtnasse." Emm tõusis üles ja ketras nüüd rahuga poole ööni.

Mõnikord elas see isegi inimeste näol, liikumistes, kuuldus sõnades ja paistis tegudes ning hiilis kulmude alt wilksuwates pilkudes. Mina arwasin teda mõnikord nägewat; kord unes kükitas ta parsil herne saskede peal ja meelitas mind lollide inetute sõrmedega enda juure. Ta oli selkorral umbes wanapagana nägu, kelle kuju mulle meele jäänud wanaema jutustusist.

Teine kord tuli ta jälle päris ilmsi meile, suurrätik peas, käed wahelite kõhu peal nagu wagatsejal, hiilis sissetulles kord pahemale ja paremale poole ja, kui ema näha ei olnud, astus emme juure, kes pliida ees tuld kohendas, ning pistis emmele käe suurrätiku õlma alt pihku:

„Tere koa!"

„Tere jumalime!" wastas emm, kes kurja ära ei tunnud, juba kätt tagasi wõttes ja murdis rao pliida alla.

„Eks wõta istet koa, räägi eri üles, ega's sa meile muidu's tule, ju ikka asja oli koa?" küsis emm, tõusis üles, nihutas kurjale istme lähemale ja liigutas suppi.

„Mis nüüd suurt eri just küll aga..." algas ta kawalalt, istus ja jatkas juba pool sosinal: „On ta ise kodu koa? eks minijas ikka? No, kas peab ikka supikulbi weel so käes wõi? Nee ju oort nii ninakad, et — soaks aga perenaise põlwe otsa, ega neil muud ole... Sool koa poeg oli mees üle kihelkonna, oleks soand missuguse..."

„Kodu on näh," hoiatas emm kurja ning jatkas paha aimamata puhtast südamest: „Eks ma pahandand küll ning rääkind, et kas paramat nüüd pole wõtta, aga näe, oli nagu äe tehtud, ei soa teisest lahti muud kui tõi teise äe. Ei ma anna sihuksele supikulpi koa üht, tehku siis peale ja olgu."

„Näh, näh, eks ole, eks ole! äi, kus sa seda wõid, et selle supikatla ääre lased, siis paramad suutäied puhas läind ja pere ning wanad nooligu näppusi; eks me tea omist käest. Kus nüüd sellega, et käest äe annad; sul oma korjatud asi ning elamine puhas... mine n'd ikka, sula tõsi, jah... Kas see ta poeg wõi?"

„See näh," wastas emm: „oleks olad, et oleks ükski wõi sedasi; see koa weel..." lõpetas emm lootusetalt.

„Wõi see!..." tundis kuri imestusega emmele kaasa.

Kuri sellega ei jätnud. Kord tuli ta jälle ema juure ja meelitas: „Mis sul nüüd wiga elada ja olla; mees üle kihekonna walla kohtumees ning e'esel talu asi ja wara käe; äe aga emme käde ohje jäta!"

Aga ema talu warast ei hoolinudki, tahtis ainult rahus ja tülita elada.

Nii see algas.

Kord, kui isa saatis ema suppi keetma, tuli emm ja wõttis ema käest kulbi ära: „Ene mul supikeetjat ja perenaiseks majas olemast; eks sul ole teisigi töid, kui teha wiitsid!" Sellest ajast ei keetnud ema enam suppi.

Teine kord läks ema emmele kaewu teele wastu, kui see kahe täie weeraandaga tuli ja tahtis aidata: „Emm, oota, sul kaks rasket raandat, anna ma wii teise, mu käed praegu tühjad!" Emm ei annud ka ja ütles, et ta ema käest armuleiba weel ei taha. Ja ema ei usaldanud emmele enam abiks minna.

Kui waja oli, — aitasid poisid emme ja ema hüüdis isa appi, kus oma jõud ei jaksanud. Kui abi käepärast puudus, sikutasid nad mõlemad kumbki oma ette üksi. Mõnikord sundis paratamatus emme ema abi wastu wõtma; siis tänas emm lahkelt, kahetsedes seejuures südamest, et sarnane rumal juhtumine tulla wõis.

Emm ja ema hoidsid kangesti üksteisele tüli tegemast ja ees olemast. Ema arwas, et tema lähedus emme südame peale käib ja hoidis ennast wõimalikult tagakambri, ketras ja tegi tööd seal ja elas. Seal noppisin mina ema põlwe ees suled ja õmblesin nadisi (kaltsusi) põrandariide kudedeks. Emm nägi wahest ja tähendas, et ei tea kuhu see saksatuba tehakse, kuhu tekkisid põrandale waja, ja kas sawipõrand enam ei kõlbawat. Tagukambri kolis isa ka oma kingsepa töölaua ja sinna asetati hiljem ka minu magamisepaik. Kitsas oli, nii et isa pidi alati üle ema willakorwi astuma, kui mööda tahtis pääseda, aga elama mahtus. Pühapäewal, kui tööasjad koristatud ja isa wäikese oreli taha astus, ema woodi serwal istus ja mina peaga tema najale nõjatasin, siis jatkus ruumi hulga teistegi kuulajatele.

Toas tohtisin minagi harwa käia ning lühikest aega wiibida, sest ema arwas, et teised minu kaudu tema hinge loewad ning oli siis alati rahutu. Aga wahest tahtsin ikka ka poistega olla ja pidin igakord selleks luba küsima. Ema

lubas, aga juba weerand tunni pärast kuulsin koputamist seina pihta. See tähendas: „Poiss, tule ära!" Sarnasel korral öeldi minule alati järele: „Tilissang kutsub, jookse, poiss!" See oli minule nagu teraw piste tagant järele. Et seda ei sünniks, siis püüdsin alati ise juba ennem ära minna. Aga ega seegi ei aidannd. Kui kutsumata ära läksin, siis tähendati: „Tee aga ruttu sääred, muidu tilissang lööb!" Juhtus ka nii, et meil poistega õige huwitaw asi ees oli ja ema kaks korda koputama pidi, siis päästsid mind witsade eest ainult palawad palwed ja tõotused, kolmandal korral aga ei mingi jõud.

Emm kartis, et ema teda südames wihkab ja ei tõstnud jalga tagakambri ning keelas poistele walju ähwarduse all sinna tulla. Emm pani söögi lauale ja koputas oma korda seina pihta: „Tulge sööma!"

Nii erines suurest perest ajajooksul nagu kaks perekonda, kelledel ühine oli ainult söögilaud ja wälistöö. Ja selle järele erines nagu kõik majas, loomad ja asjad, isegi wiljapead põllul...

Emmel olid omad lambad, kõrwas isemärgid, emal olid omad isemärkidega. Ema lamba tall oli minu pisi ute, emme lammaste talled poiste uted. Mina tõin oma ute kord päewas tuppa ja söötsin teda leiwa ja kartulistega, poisid tõid ja söötsid omi. Nemad musutasid omi, mina andsin oma utele suud ja lasin ta piimalõhnaliste huultega minu suust leiba wõtta. Nemad kandsid omad süles läbi lume lauta, mina oma.

Lambad laudas leppisid koos elama ja ei aimanud palju sellest, mis wäljaspool toa seinte wahel sündis, aga Päits rehalas sai wist aru, et majas kaks perenaist on. Emm tuli rehala talitama, läks ja pistis Ruskele peost leiwakoorikese suhu. Päits waatas küll kurwalt, et teda halwemaks peeti, aga oli uhke ja ei inisenudki. Juhtus ema talitama tulema, andis ta Päitsule midagi ja Ruske waatas pealt. Päits pööras siis suu otse Ruske poole, sõi ja noolis ülemist mokka tükk aega weel tagant järele nagu oleks ei tea kui suure tüki saanud, et Ruskes isu äratada. Kui ema talitanud, käis emm pärast salaja waatamas, kas Päitsule kogemata teisest warnast heinu ette ei juhtunud; ja kui emm talitas, kartis ema, et emm Päitsule pealt selginult juua annab ja kogemata unustab põhjast segamata. Päits oli tugewa kondiga

loom ja pidas rammu ning oli kewadel siledam teistest. Ruske oli õreda kondiga ja põdes talwet. Kewadepoole, kui Ruske lahjemaks hakkas jääma, arwas emm, et ei tea, mis selle Päitsule salaja sisse söödetud, wõi et ema silm Ruske „äe wõlub" ja püüdis rohkem ise talitada.

Ema kudus kangad uutel isa tehtud telgedel, emm lõksutas wanadel kangaspuudel; ema lõi kanga kirjad nagu tema ilusama arwas, emm tegi poistele oma moodi. Emale kerisin mina wihid, ajasin uid ja andsin kanga niide, poisid tegid emmele. Kui poissa polnud, ütles ema minule, et mine ja aita emme kangast niida; emm wastas lahkesti, et eks ma „soa ise koa" ja niidas kanga üksi. Ema tõusis kanga tagant üles, läks tagukambri uisid tooma; emm tõusis ka üles, katsus käpuga ema kanga serwa ning silmas kirja ja ütles endamisi: „See nüüd koa mõni kangas wõi kiri, sõhukest pole enne näha olnd!"

Linad kaswasid ühe põllu peal ja lõugutati ühes; aga pärast, mäletan, suges ema linu ja wiis puntrad oma kirstu, emm suges ja läks pani oma kirstu. Kewadel, kui kangad aias rohu peal pleekisid, oli üks emme kangas, teine ema kangas.

Ema õmbles isale ja minule ise riided selga, emm arwas, et see töö ei pea wasta ja lasi Sannika Kadri poistele raha eest õmmelda. Ema tegi minule lühikesed püksid, emm arwas, et ma pidawat nagu kurg olema pikkade ja paljaste säärtega ning lasi poistele püksid pöidadeni pikad teha.

Ema pani aknale topsikeste sisse lilled kaswama, tegi kewadel kaewu tee ääre peenrad ja külwas kressid ning sinised lilled peale; emm waatas ja muigas igakord, kui mööda käis, et nüüd nagu oleksid suured saksad majas olad käi kaost wett koa toomas läbi roosirabattide: Ai tea, mis sõhukeste tühja palja asjadega koa peaks aega wiidetama ja moad muidu raisatama; eluaeg sii äe elatud, — kes neid enne nägi wõi oli, ega neist kõhtu ikka täis soa.

Ema ei mõistnud lõpuks enam kuidagi elada ega olla, ei kõnelda ega liikuda. Kui ta midagi rääkis, siis polnud see emme meelest õige, ehk kui ta liikus, wõi midagi tegi, siis polnud see nii nagu pidi olema. Kui ema waikis, arwas emm, et ta wihane on. Ema käis ja tundis emme silmi nagu pisteid kõrwalt ning liikus nagu sütel, emm käis ning talitas ja ei pannud tähelegi. Ema waikimise korral ütles

emm isale, et ei tea, miks meie majas 'p räägita üht; isa aimas kurja emme keele peal, ei wastanud midagi ja waikis samuti. Emm leidis siis, et nüüd on kõik majas wihal, pole enam kellegagi rääkida üht. Nii kõneldi majas tihti tumma ja kibedat keelt.

Maja seisis õudne ja nukker. Ükski kuri parsil naeris. Külarahwas pani pead kokku ja sosistas.

Wäga palju tuska tekkis majasse minu pärast. Wõi oli see sellepärast, et emm alati kaebas, et majas leiba wähe ning pere suur on. Wõi oli see weel mõne muu pärast? —

Mina nagu ei oleks tohtinud siin olla ega elada. Mina olin majas asjata nurjasöödik; ma sain sellest juba aru ja teadsin, et minust nii mõeldi; sarnane arwamine libises mõnikord kogemata emmegi suust. Lauas seistes oli mul alati piinlik tunne, nagu oleks keegi lugenud mu suutäksi; kõht oli küll tühi, aga leib nagu keerlex suus, ei läinud alla ja neelud käisid tühja. Kunagi ei julenud ma ise laualt leiba wõtta, waid kui antud tükk ära söödud oli, waikisin ja waatasin salaja emale wõi isale otsa, — ehk märkawad, et mul leib otsas. Kui ema aru sai, wõttis ta omale leiba ja murdis siis minule oma leiwa otsast nagu oma osast wõi kõhutäie kõrwalt. Kui ei märgatud olin ka rahul; ja kui ema üles tõusis, panin käed kokku, ütlesin sügama seesmise kurbtusetundega walju: „Aitah, Eessuke, kes süüa annud", suudlesin siis ema, isa ja emme käe ära ja läksin oma mänguasjade juure. Selle ema poolt minule peale pandud kombe täitsin alati olles nagu pihtide wahel, sest seda ei wõetud tõsiselt. Kui emme kätt suudlesin, siis ulatas ta selle alati poolteed wastutahtmist, pühkis silgused sõrmed kasuka hõlma wastu ära ja ütles, mõista andes selle kombe asjatust: „Mis sa sest sitasest käest limpsid!" Mõnikord, kui emme kätt suudlema hakkasin, pistsid poisid kõrwalt oma käe emme käe peale. Siis läks asi naeruks. ainult ema ei naernud. Ükski siis sõin magusa ja rahulise isuga, kui isa wahest tagukambri wahepalukesena tõi silgusoolwee sisse kastetud leiba.

Wististi märkas ema selle minu kannatliku ja salajase südamekurbuse, kui ta pärast sööki tagakambris surus minu pea oma põlle wastu, silitas ja ise salaja nuttis. Sarnasel puhul oli minul tunne, et ma tõesti nagu kogemata ilma olen sündinud, ilma et mind kellelegi waja oleks olnud ja ema ainult hea südame poolest mind oma kaitse alla wõtnud,

mille eest ta nüüd isegi kannatas. Sellepärast püüdsin rahuga ära kannatada isegi selle haawawa alanduse, millega ema mind oli õpetanud ülewal pidama söögilauas.

Ma arwasin, et ma sarnase alandusega kergendan ema südant ja olin walmis wastu wõtma weelgi raskemat, ohwerdama weelgi rohkem, lootes, et see midagi lunastab. Wits oli ka siin endiselt minn sagedane osa, teda oli enam kui leiba. Kui minule haiget tehti, pilgati, ehk muulwiisil ülekohut tunda anti ja ma siis ema käest tulin troosti otsima, siis sain ise peksa, sest et ma teiste peale kaebada ei tohtinud; kui juhtusin ise midagi tegema, jooksid teised kaebama ja minu nuhtlus oli weel kurjem. Tuli ette, et teised poisid wäljas minu püksid wägisi rumalalt märjaks tegid, mind siis kättpidi koju tõid ja emale kaebasid, et ma püksid täis olen pissinud. Ema sai aru, et see wale oli, hakkas ise enne nutma, kui mina püksid jõudsin maha ajada... Ning minu jalakanda mööda tilkus weri ja ema pisarad. Mu süda kiskus end sees kokku selle mõõtmata ülekohtu pärast, aga ma sain aru, et ema seda samuti mõistab, et siin tegemist on mingisuguse paratamatusega... Ma nutsin, aga kannatasin.

Kui praegu selle peale tagasi mõtlen, siis paistab, et ema minu naha peal teiste südamesse tahtis walu lüüa ja silmi pisaraid, et lunastada sellega minu olemasolemise õiguse. Aga ilma süda wäljaspool seda wäikest tagukammert jäi ometi kiwikõwaks, minu elu tunnistati ikkagi ainult siin seinte wahel. Kibe ohwer ei lunastanud midagi. Ainult ükskord, mäletan, oli sellel mingisugune tagajärg.

Oli keskhommik; lõpetati parajasti rukkirehte; toast kuuldus parte kolin, kus wiimane ahe alla lasti, mille järele algas äge wihkude sapsimine wastu rehepinkisid ja pudenewate terade rabin wastu akna klaasisid. Tühjad, teradeta õlewihud lendasid üksteise järele uksest rehala, kus nad lademesse laoti ja siis weel wartadega üle kolgiti ning kimpu seoti. Mind huwitas kõigerohkem see, kui wartadega kolgiti. Kahe wardaga, — see polnud suurem asi: kilk, kolk, kilk, kolk, see oli pikkamööda ja igaw. Kolmega kolkimine kõlas juba paremini: unt koplis, unt koplis, unt koplis... Aga see oli ikka nagu kolme jala peal lonkamine. Lõbu tegi siis, kui nelja wardaga kolgiti; kiiresti ja ühetasases taktis tõusid ja wajusid wardad helkides üle kiila: kuke püksid, kuke püksid, kuke püksid... Siin tahtsin mina ikka neljandana sekka lüüa

ja jooksin tihti anide juurest külawäljalt ära waatama, millal lade walmis, et warda kätte saaks haarata.

Kord olin kauemaks koju jäänud ja leidsin hanide juure tagasi minnes need Kulli saadust odrast. Hanid olid loomad, kes mu südame sagedasti täitsid kõige suurema pahameelega ja kes mulle ennegi nii mitu kibedat sauna teeninud. Kõige suurem kannatus peab küll hanekarjasel olema. Hane ei õpeta hirm ega karjase kaswatus; lolliks jääb ta algusest lõpuni. Ei ole, näituseks, tüütumat ega südantsööwaamt asja, kui hanesid ees ajada, kui nad minna ei taha. Siis wenib terwe kari nagu wikerkaar poolringis ees laiali ja kumbki reaots tikub „kaak, kaak, kaak" tagasi niipea, kui teist reaotsa ajama läheb; oled ühe otsaga pisut edasi jõudnud, on teine selle aja sees jälle tüki maad tagasi läinud. Ja saad mõnele witsaga ümber koodi äiata, siis on kisa ja kaagutamist rohkem kui seal kisa. Hell on ta witsa all nagu imeja põrsas, kellel tagumised jalad kohe lohinal järel, kui peenikese witsaga tagant ümber niuete wead ehk nagu talikas, kes kwera kombel istuma ja huluma jääb, kui kiwiga kõrwakuulmesse saab. See pole siiski weel õnnetus, las istub tükk aega ja hulub, tõuseb üles, kui walu mööda ja läheb jälle; aga juhtud hanele witsaga wõi kiwiga kuklasse toksama, siis on hani ülekaela maas, siputab korra jalga ja — walmis! Pane talle siis weel hing sisse!

Sarnane õnnetus juhtus täna. Leides haned Kulli Mardi odrast, kihwas süda täis. Õnnetuseks ei olnud nõgesid ka kusagilt leida; enne sarnastel juhtumistel sai see, kes kaelapidi kätte juhtus, nõgestega tulised jalad. Witsa ka kätte ei juhtunud, aga ilma nuhtlusseta süda järele juba ei anna. Haarasin siis peotäie wäikesi kiwa kätte ja pistsin odrasse järele. Hani ei saa odras eest ära lennata, ajab tiiwad laiali ja läheb nagu äkkega üle, sest odrad ei lase tiibu wõtta. Seda parem oli mul siis kiwiga tiiwa alla sihtida. Kops ja wääks, kops ja wääks läksid kiwid hanedele mööda külge. Weel „wääks" ja üks oli siruli. See oli kiwiga kopsu kukla saanud. Ahastus ja hirm asusid nüüd südamesse. Wiha oli korraga lepitatud. Ajasin teised wälja, wõtsin surnud hane ja panin ta aia ääre rohu sisse pikali ja jätsingi sinna. Ise läksin teistega koju. Sõna teistele lausumata läksin ja kiskusin tuhlist sületäie piimaohakaid ja wiskasin hanedele ette, mida need hoolega waduma hakkasid. Emm läks mööda,

luges haned ära ja leidis ühe puudu. Ema tuli rehetoast ja sai asjast teada. „Silmapilk lähed ja otsid hane üles ja tuled siis tuppa!“ oli walli käsk. Ma ei suutnud küll ette aimata, mis täna tulla wõib, sest hane mul ju kusagilt wõtta ei olnud; see pidi kaduma jääma. Hirmsam weel oli selle peale mõtelda, mis siis sünnib, kui teada saadakse, et ma ise hane kiwiga surnuks olen löönud. Siin oli hirm nuhtluse eest suurem: kui wale eest ja ma otsustasin oma süütegu warjata, palju wõisin. Selle asemel, et otsima minna, läksin ja peitsin enese ploomipuu põõsaste alla ja ahastasin, kuni aja arwasin olewat, et koju minna, ütelda, et ma hane ei leidnud ja teenitud nuhtlus wastu wõtta.

Ema oli parajasti tagukambris nagu oleks ta mind oodanud. „Jumal, Jumal, peaks see hani ometi weel üles tõusma!“ palus araks ja lootusetaks tehtud lapsemeel weel ukse taga enne, kui kambri astusin.

Esimest korda ei wõtnud ema täna pärast witsanuhtlust minu lepitust wastu, waid ulatas warnast tühja koti, sidus mulle kaela ja saatis uksest wälja: „Kellelegi ei ole sa tarwilik ja asjata sööd siin leiba, mine ja kerja omale ise!“

Seda alandust ei suutnud minu lapsesüda enam kanda, waid lõhkes. Ma läksin wärawa samba warju, heitsin sinna põlwili ja palusin südamest, et armas Jeesuke mind oma juure wõtaks.

Süda toibus, nutt waikis ja ma tõusin püsti. Ema tuli toast ja nägi, et ma wärawasambast weel mööda polnud saanud. Ta tuli juure, haaras mu käest kinni, wiskas mu sigade lauta ja pani ukse wäljast püöra. Mistarwis see oli, sellest ei saanud ma enam aru.

Ma olin nutust, nuhtlusest ja walust wäsinud, aga laut oli nii wirtsane ja porine, et mul istumiseks paika ei olnud. Nutsin ärdalt weel kuni suutsin ja jäin siis oma seisukorra wastu ükskõikseks.

Esimest korda oli minus ellu kutsutud enesetunne ja uhkus. Ma ronisin lae ja katuse wahelt läbi wälja ja peitsin enese pikali lillepeenarde wahele. Tuli lõuna ja teised läksid sööma. Minust ei hoolinud keegi. Mul oli ka ükskõik. Pärast sööma tuleb ema toast, natuke leiba ja kruusiga wesi käes ja läheb lauda poole Teeb ukse lahti, aga laut on tühi. Järgmisel silmapilgul leidis ta minu ja tahtis uuesti lauta wiia,

kuid siin tulid teised wahele. Esimest korda wõtsin teiste kaitse wastu.

Isa wõttis ema käest kinni ja läksid tagatuppa, kuhu nad kaua üksinda jäid. Emm andis minule wõileiwa ja saatis uuesti hanedega wäljale.

Kõige enne arwasin, et lähen ja matan hane maha, sest see wõidakse sealt leida ja siis tuleb walegi wälja. Wõtan kartulikwaia ühes, jätan haned wallaia ääre ja lähen ise kulli saatu kooljat matma. Muidu oli mul kana- ja hanepoegade jaoks surnuaed, kus haudadele ristidki peale tegin, aga see kui salajane süü, tuli siiasamasse jäljeta matta.

Aga mõnikord wõib ka ime sündida. Hanekoolja asemele leidsin ainult paiga rohu sees, kus ta olnud oli. Hane ennast polnud kusagil. Koer wõi rebane wõis ta olla ära söönud; aga siis oleksid suled maha jäänud. Waatan ringi ja ei saa mõistatusest aru. Korraga näen, hani on keset odrapõldu ja nosib päid, nagu poleks tema asigi, mis on sündinud.

Hani oli tõepoolest ainult põrutada saanud, uimaseks jäänud ja pärast ellu ärganud. See juhtus mõnikord, kui hani witsaga pähe sai, et ta pikali kukkus, wähe aega siputas ja siis tuikudes üles tõusis. Aga et ta witswagaks jäi ja hulga aja pärast weel üles tõusis, see juhtus minu mäletawasti esimest ja ainust korda. Õhtul olid jälle haned käes, ja kõik oli lahendatud. Ainult ema oli kurwem kui muidu.

Sellest ajast hakkas emm mind isegi poiste kiusu eest nagu rohkem kaitsma, andis tihti käsutamisel wõileiwa kaasa ja lubas õhtul lüpsiku torust piima rüübata. Ema ei usaldanud kunagi minule seda head teha; ema käest oli ainult see suutäis minu päralt, mis ta wahest külast juhtus saama. Emm püüdis minu armastust ema käest wõita ja andis meelituste kõrwal tihti mõista, et ema halb olewat. Emmele olin heatahtlik ja sõnakuulelik, aga ema kurwad silmad jätsid minu südamesse siiski jäädawa walu, nõudsid armastuse omale.

Siin majas tunti kolme elumuret: kõht, riie ja mõisarent. Wiimane neist oli kõige tähtsam.

Emm oli majas perenaine. Kes peremees oli, kas emm wõi isa, seda oli raske öelda. Igatahes ei olnud isal selles asjas walwamata omawoli. Aga hoolsad renti orjama olid nad mõlemad. Emm korjas kokku kõik kanamunad ja wõinaelad, müüs nad linnas ise ja tõi raha wiimase kopikuni

koju, mille ta sidus rätikusse ja hoidis paigal kirstunurgas. Isegi lõngawärwi raha ei tihanud emm sealt kuidagi wõtta, sest kanad munesid päewa kahe tagant muna ja Ruske Päitsuga andsid emmele suure meelitamise ja rohukitkumise peale kokku toori kolm piima päewas. Rendiks müüdi iga wasikas, mullikas ja seapõrsas, kes üle olid majaloomade arwust. Isa orjas oma moodi. Iga ülejäänud wiljaiwa korjati kotti ja wiidi turule, iga talutööst waba tund ohwerdati palgatööle wäljas ehk kodus töölaua taga. Ta wittis ja walgendas mõisaid, lõi ja uuendas sakste tube paberitega, ehitas maju ja ladus ahjusid, tegi rattaid, regesid ja riistu, puusärke ja lapsewankrid, õmbles püksa ja saapapealseid, koolutas sihwisi ja tagus taldu alla, parandas masinaid ja uurirattaid. Ei olnud tööd, millest see mees mööda oleks läinud. Iga töö tõi oma kopiku, ja kõik pandi lõpuks ühte summa ja wiidi mõisa herrale.

Selle rendiorjuse all kannatasid kõige rohkem pere laud ja kõht.

Muna ei olnud üleüldse kodune söömaast. „Mis munast tühjast koa süüa soab, muidu asjata kanade ede koori moha a'ada... pigem söö räimes äe, tead, et ta koa toidab", arwas emm, kui me, lapsed, pühadekski igaüks muna mangusime. Emm arwas nimelt, et kui kanale munakoori anda, ta siis enese mune harjub sööma. See tuli wahest ette, et kana ise muna ära sõi. Kui kana kooreta mune munes, siis arwas emm, et kana on lüüa saanud ehk „äe wõlutud". Ema ütles küll, et kanale peab munakoori söötma, sest kana tahab lupja. „Kuule nüüd tühja kuntsi", arwas see peale emm ja jäi kindlaks oma teadmise juure.

Lihaks ning supirammuks perele jäeti müügist järele ainult mõned haned, paar-kolm lammast ning notilihaks ükski seapõrsas wõi talikas. Söögiks nähti liha ainult pühapäiwiti ja wõid pühade aegu ning raskel heinateol.

Tahaksin siin tuua toitude nimekirja, millega saarlane katab oma nädalase söögilaua.

Esmaspäe — runntuhlid, leib, toores soolatud räim ja räime soolwesi ning hapukali; silku pahla otsas sütel küpsetada ehk tuhliste peal keeta tohtis harwa.

Teisipäewa — hommikul jahunott (kört) lihanatukesed sees külmade tuhliste kõrwa, õhtul — jahusupp tuhlistega; wiimases polnud muud kui wesi, sool, jahud ja tuhlid;

ainult söögi eel toodi lusikaotsaga pisut hapukoort perekaussi, wõi lihtsalt sirts piima waluks peale ning ligutati segamini.

Kesfiku — hommikul soojendatud jahusupp ja õhtul tuhli-jahu puder; see toit ei ole laialt tarwitusel; teda walmistatakse Saaremaal ja ka mitte igal pool. Ta walmistuse wiis ei ole kõige lihtsam: keenud kartulid songitakse (tambitakse) katki, walatakse weega rokaks, aetakse siis uuesti keema ja lastakse jahudega pudruks. Pudrukasteks oli tihti hapukali ehk weesegane hapupiim; wõisilma pudru sees nägi waheſt laupäiwiti. Talwel oli wiisiks teha koorekastet; lusikatäis koort, mis soolatuna seksputuks alal hoiti, hööruti kausi põhjas wahule, ja kaus walati siis weega täis. Puhast piima tarwitati suwel. Siis pidi ka kastmisega olema ettewaatlik ja ei tohtinud palju piima wõtta pudru järgi; piima pidi pudrunatukestest puhas hoidma: koostaga kausist tulles käis puder kord ühes koostaga suhu ja sealt tagasi, siis alles kastekaussi; peale suus käimist polnud enam karta, et selle küljest ükski natuke piima sisse oleks wajunud.

Neljapäewa — hommikul külm puder; talwel sooja notiga, suwel weesegase piimaga. Õhtul — tangu- ehk jahunott, sirts piima peal.

Reede — hommikul külm nott, õhtul — kooritud kartulid peolkeedetud räimestega.

Laupäewa — hommikul külmad tuhlid sooja küpsesilkudega, õhtul — tangupuder.

Pühapäewal — tangupuder sooja notiga, õhtul — kaapsutangu supp tuhlistz ja lihaga.

Pühapäewa toitu walmistas emm wäga tähtsa näoga: puhas põll alumist nurkapidi wööwahele üleskeeratult ees, sitsiräti peas, käis ta kiirestí ja asjaliku sammuga aida, jahwri ja pliidi wahet. Juba siis, kui kirikulised koju tulid, oli emmel lõhnaw lihakauss laudil, kapsad ja tangud katlas keemas. Söögiks tõstis emm siis pühapäiwiti supikausi ja leiwakannika wahele ka lihakausi. Osadetegemine oli auasi, ja selle usaldas emm isa kätte nagu leiwalõikamisegi. Isa wõitis taskust noa ning jagas liha ära sööjate arwu peale, millejärele igaüks walimata ühe osa wõis wõtta. Meil seda wiisi ei olnud, et üks lastest nurka saadeti ja see sealt siis küsimise peale — kelle see on — kordamööda igaühe nime nimetama

pidi, kusjuures küsija iga kord uue lihaosa wõttis; aga mõnes peres tarwitati ka seda wiisi, et keegi nuriseda ei wõiks, et tema wähema ehk halwema tüki sai. Meie, lapsed, hoidsime oma osa hommikuks ehk sõime ta õhtul magama minnes suumaitseks sõba all ära.

Lõunaks harilikult ei keedetud midagi, waid aeti niisama leiwa, silgu, kaljakapa ning suretud kapsaste õrul kord üle. Peasöömine oli ikka õhtul. Kes siis laua tagant tuli, see ennast woodi käntsas.

Söögi aega peeti samuti silmas, olgugi et s in just kurja korda polnud. Kes wiimati sööma jäi, — oli „hiidlane", sest et saarlase wana jutu järele olid hiidlased suured söödikud. Enamasti jäi emm „hiidlaseks", sest ta oli wana inimene ja pooleldi hambuta ning näkitses leiwapörekesi kaua pärast teiste laua ääres. Aga see oli enam nalja asi.

Kord tõi see nali siiski päris nalja, mis minu kahjuks peaaegu wäga tõsiselt oleks lõppenud. Hiidlased käisid talwel üle jää mööda Saaremaad puunõudega kauplemas. Hiidlane jäi meile ööd. Süüa sai öömajaline alati, samuti iga kaugemalt külast wõõras, kes söömaajal uksest juhtus sisse astuma. Oli aga külaline kaugemalt, siis nõudis maja komme, et wõõrale parem suutäis majast lauale kehakinnituseks toodi. Nii sõi hiidlane meil õhtust. Enne söömist hoiatati salaja lapsi, et ärge te täna „hiidlane" öelge.

Söömine lõpeb, poisid on igaüks juba pikali asemel, hiidlane paneb pliida ees piipu ja emm nosib weel laua taga. Seda nähes hüüan mina üle toa: „Emm — „hiidlane!" Ema tiris mu kättpidi tagutuppa ja palju ei puudunud, et asi witsadega ei lõppenud.

Juurewilja peale leigeste (kaalikate) ei tuntud. Kaunwiljast tehti ainult pisut erneid ja läätse maha, millest suppi keedeti wahest harwa sekka. Kuigi oleks olnud aineid, millest walmistada mitmekesisemat toitu, aga seda poleks, esiteks mõistetud ja, teiseks, ajakalliduse pärast tihatud teha; kes nüüd hakkas toidu tühjaga „rassima" ja aega wiitma.

Niisugune oli toit, mis mõisa rendi kõrwalt jõuti hoida perelauale ja mis saarlasele andis ta tööwisaduse ja -tahtmise; see andis ka terwise ja aastatepikkuse. Mäletan küllalt kaheksa- ja üheksakümne aastaseid inimesi, kes olid weel üsna terwed ja kõbusad.

Mida majas kunagi ei puudunud, see oli töö, ja põlgasid, kannatasid ja maitsesid õnne, sündisid ja surid inimesed tööd tehes.

Uhesuguse pingutusega tehti tööd suwel kui ka talwel. Ule nelja-wiie tunni ei magatud kunagi; suwel sai kahest ja kolmestki küll. Talwel wurises emme wokk juba kell kolm hommikul toas ja isa kopsis kambris saapatalda. Sellejärele pugesid kõik ükshaawal pesast wälja. Poisid wahest ise ei tõusnud. Emm ootas poole, ootas tunni, ja kui poisid ikka weel unest lahti ei saanud, hüüdis igakord, kui näppu lõngakeerutuseks keele otsas kastis: „Poisid ae!" kuni wiimaks ahju eest malaka lubas wõtta.

Hoolimata sellest, et päewajooksul paarikümne wõi enam wersta tagant heinad wõi puud koju toodi, kestis töö õhtul toas hilja ööni.

Heinateopäew oli pidupäew; siis sai wärskeid heinu rehala ajada ning nende sees puperda ja sel päewal oli enamasti tangu-liha supp laual. Emm hakkas juba poolepäewa paiku kambrinurgalt waatamas käima, kas isasedrahwas juba koormatega tulewad ja hoidis lihakausi rätiku all ja supikatla pliidal senikaua sooja. Kui juba koormate rida üle lumest kiirgawa aru paistis, hakkas emm sööki lauale seadma. Warsi puristasid ja püherdasid hobused õues lumes, kuna isased tuppa astusid, trampides kolde ees jalgu lumest, murdes kindaid ja puhastades habet jäätolkmetest.

Õhtul asuti tööjärjega tuppa. Keset tuba rippus parre küljes nööri otsas tatninalamp, mis awara toa suutis waewalt täita sumeda hämarusega. Selles hämaruses nägi tööd teha terwe majarahwas, kes oli end asetanud ringidekaupa tule ümber. Kõige kaugem ring olid isasedrahwas oma töödega. Kolde ees oli isa oma tööwärkidega; siin raiuti suweks walmis adrawannad, äkkepakud, rattakodarad ehk muud tarbepuud.

Reheotsa ukse ees oli ise tööladem; siin aeti nõudele wiisad peale, wäänati katusewitsad ja punuti ning paigati kartulikorwid. Ahju serwalt kikutas Kõlli Juula perekond alla; kui keegi sinna poole juhtus waatama, wälkusid kord tahmasel näol walged silmad ning hambad ja kadusid pimedasse ahju peale, kust kuuldus ainult põhkude sahin, salajutt ning tagasihoitud naerukihin wõidu kilkide sirtsumisega.

Järgmine ring olid ketrajad ning näputöölised, kuna otse tule all poisid omi pealugusid waristasid, ükskordühte ning Wene keele muute lõppusid tuupisid. Kumbki luges walju mis wõis ja kiiresti nagu jõudis, sest tükid õpiti nimelt lõualuudesse, aga mitte pähe, nii et kui esimene sõna hästi hamba alla trehwas, siis terwe tükk jahwatuna lõpuni läks. Juhtus, et mõni sõna põiki ette sattus ning järgmiste woolu takistas, siis ei aidanud ei mõte ega mälu; siis pidid silmad raamatust järje uuest tabama ehk koolmeister, kes sõrme rea peal hoidis, sõna õieti suhu aitama. Nii sumisesid poisid hilja ööni nagu metsmesilased, kunni näpuga kõrwu kinni hoides laua taha tukkuma jäid ja emm nad magama ajas.

Mina ei olnud weel koolealine, käisin ainult õpetaja ees wäiksetaste katsel, õppisin päewal ema juures tagakambris pi tidega piiblilugudest ja wõisin nüüd sellega aega wiita, et isa raiepaku juures peergu niistasin ehk laastudest maja ladusin.

Töö oli Jumal, tööle ohwerdati kõik. Kõik wõis muutuda, seista, puhata, aga mitte töö. Päike taewas wõis seisma jääda, aga mitte töö. Töö nagu ei oleks olnud abinõu waid eesmärk. Siin armastasid, unistasid, mõtlesid, wihkasid ja põlgasid, kannatasid ja maitsesid õnne, sündisid ja surid inimesed tööd tehes.

Oli kibe hinateo aeg. Tarwis oli minna kõige perega kakskümmend wersta heinamaale ja jääda terweks nädalaks, sest kuiw loog oli maas. Ema oli haiglane, silmaalused olid nähtawalt waibunud ja isa palus, et jää koju, — saame ehk üksigi walmis. Ema ei tahtnud jääda, sest ta teadis, et see emme meelepärast ei olnud. Siis sundis isa ja ema pidi nõusse heitma. Seda märkas emm ja tõttas seletama: „Kallil kuiwal loaajal jääb nüüd noor inimene koju, oleks raske töö, tühi loortisumine; sai koa noor naine oldud ning see aeg äe elatud, kes sellepärast töölt äe raatsis jääda; tehti tööd kuni wõidi, käidi kodu äe ning mindi jälle."

Ema kuulas waikides pealt, ei lausunud sõnakestki, wõttis isa käe alt kinni ja läks.

Siit ta hoobi saigi, mis ta lähemale wiis enneaegsele hauale.

Tööle ohwerdati elu ja terwis.

Tööd tehti, aga näha ei olnud sellest ei kosu ega kasu ei majale ega warale. Söögilaud muutus weel kehwemaks

ja tihti kaebas emm, et toitu liig palju ära kuluwat ning et aita päris hirm olewat minna: igalt poolt hakkawat tühjus wastu haigutama ja et ennem nagu olewat ikka saanud paremini läbi. Pidime emaga arwama, et talu wara meie suudele wastu ei suutnud panna, ja ema sai seda suusissegi kuulda, et talu waeseks sööme.

Kuri ei maganud.

Ainuke paik, kus kõik pere koos wiibis, oli söögilaud. Alati siin algas emm juttu ja rääkis igal söögiajal üht ja sedasama: pere ei passi kokku üht ja ei temal ole minijast abi ega hoolt ning pojast koa midagi üht mette; kui tema wanema eest koa midagi räägib, siis annab poeg ikka naisele õiguse ning et pere ning pidamine lagub niisama ete äe pole üht.

See emme jutt sai alaliseks kibedaks leiwakõrwaliseks, ja kõige kibedam maitses ta emale. Igakord, kui emm rääkima hakkas, keris emal leib suus ega läinud alla; koost langes poolest söögist lauale, ja ema kadus enne teisi laualt oma tuppa, kust isaga ta enamasti nutmast eest leidsime.

Sarnane seisukord sõi lõpuks isa südame sisse. Ja kui emm jälle kord isale kibedaid etteheiteid tegi, et ta „sõhukse samma" poole hoiab ja temast kui emast midagi ei hooli, sai isa kannatus wiimase piirini täis ja katkes. Nagu püssipauk käis isa rusikas wastu lauda, kausid ja leiwakannikas laual hüppasid ning esimest korda pahwatas aastaid hingesse kogunud kibedus wälja:

„Mees jätab oma isa ja ema maha ja hoiab oma naise poole!"

Waikus.

Wälk oli tabanud. Emm nuttis, ema nuttis ja isa nuttis.

Pärast oli emm alandlik ja hea, nagu oleks pikne ka kurja tabanud. Aga see oli hilja.

Mõne aja pärast, ühel õhtul pärast suwe päewatööd, wõttis isa palitu üle õla, läks emme juure ja lausus lahkelt ning kindlalt:

„Puumaa ühes kõige wärgiga jääb sinule ja su teiste lastele. Minu wara on mu naine ja ta laps. Jumalaga!"

Ema oli tagakambris õmblusmasina ja oma asjad kirstu pakkinud, wõitis suurrätiku pähe, mind kõekõrwale ja sammus esikotta, kus isa teda ootas. Isa ja ema ükkteise käe najal

mina tippides ees, sammusime wärawast wälja põlluaka jalgteele nagu see sündis ennegi, minnes pühapäiwiti kiriku.

Piip mõnusalt palges, pilk juhitud üle külawälja loojaläinud päikese ehapunasse, seisis wanaema sirge kuju kambrinurgal suure kiwi kõrwal, kui ta meid wastu wõttis lahke naeratus näol: „Tulge, lapsed, minu majas on weel ruumi!“

Kõlli Juula perekond.

Kõllid — nagu neid koguniмega nimetati — olid omamoodi huwitaw perekond. Need olid weel ajaloo alguinimesed omis eriomadusis. Juula lastest noorem oli tütar, ja see inimeselaps tuletas mulle alati meele hoinosse last, nähtud pildina kooliraamatus.

Kõllisi oli loopoolest wiis: ema, kolm poega ja tütar. Isa olewat neil küll kord ka olnud, aga tema elupäewad ei ulatanud minu mälestuseni. Kuulsin nägijate ja tundjate suust, et see olewat olnud isa täiesti wääriline naisele ja lastele, samasugune hoinoss wõi popuas. Tema tööd polewat teised keegi tarwitanud kui saksad mõisates ja sealgi ainult öösiti; ju ta töö wõi amet siis päewawalgust kartis, wõi teiste inimeste silmi häbenes; emb-kumb. Kõlli Kaarlist — nii olnud ta nimi — püüdnud wastutulijad alati pealttuule mööda minna; muidu tulnud nina kinni hoida. Tema amet lehkanud tema küljes. Aga peretlast olewat ta sellega toitnud kunni elanud.

Kõllidel oli werst maad külast üle karjaaru Sassi ptilu (salu) aia peal oma maja. See olewat kadunud Kaarli tahtel ning küla waewal ja kulul sinna tehtud. Sülda poolteist wõi kaks ta pikuti ja laiuti suur wõis olla. Õue ega aeda tal ei olnud, ja küla loomad olid maja nukad juba läikima nühkinud ning lambad sawi seina wahelt ära söönud. Tormi löötsuda ja warjuta ta seal seisis ja et tuul katust ära ei wiiks, — oli sellele niipalju kiwa lapiti peale laotud, et põhud ainult kohati kiwide wahelt wälja paistsid.

Terwel majal oli üksainuke ruum, kuna wäljaspoole ukse ette oli laotud teiwaste ja lattide wahele kadakatest wari. Ainuke aken, mis tuppa walgust andis, oli nii suur, et mehe

rusikas parajasti läbi oleks mahtunud, ja sellelgi oli klaas pilbastega risti põiki parandatud nagu sõela põhi.

Talweks ladusid Köllid majale niipalju kadakaid ümber, et see wälja nägi nagu üks suur kadakahunik, kusjuures akna kohta oli jäetud auk nagu pikk toru. Selle kadakahuniku sees elasid siis Köllid nagu karud pesas. Puid tõid nad süles ja seljas mõisa metsast ralju waja ja wee söögiks ning joogiks kandsid nad lähkrites küla kaewust.

Köllide tuas ei käinud wist kunagi kellegi elawa inimese jalg. Polnud ka tarwiski, nagu Köllisi endid kellelegi tarwis polnud. Ainult karjalapsed kikutasid wahest wallatuse ja uudishimu pärast ukse wahelt sisse, et näha, mis moodi see imekoobas seestpoolt on. Et wõimaldada sissepääsu tegid lapsed nagu wiiksid heast heldusest Juula lastele karjakotist külakosti.

Juba tule ääres kottisi kokku kohendades arwasid lapsed, et „ma wii selle“ ja teine et „ma wii selle“ ja mindi siis hulgani.

Nii nägin minagi kord selle omapärase elumaja sisemuse. Kudistades ja nagu salahirmul üksteist eelajades kobisid lapsed mustendawast august sisse. Näha aga ei saanud tõepoolest pa'ju, sest lämbunud ja mustusest lehkaw õhk pani kauemal wiibimisel hinge kinni ja pimeduse pärast oli wõimata rohkem näha kui aknaauku. Hädapärast seletasin suure pooleni toani ulatawa suitsuahju laia koldega, sest see seisis ukse ees, kuna kaugem ruum ainult wastu mustendas nagu pime lõpmata koobas. Mis seal sündis, seda õieti ei tea. Aga aimata wõis, et seal seinas kusagil lawa oli, kus kogu pere põhus magas.

Meil, lastel, oli huwi neid koopaelanikka oma pesas näha ja sellepärast hüüdis andja üht ehk teist nimepidi. Hüüdmise peale kostus koopast kõige pealt kihin, kahin, sosin ja põhkude sabin, mille peale mingisugune inimese moodi olewus arglikult nagu hiir ligemale liikuma hakkas, andja käest kiiresti leiwatüki pihku haaras ja siis lipsti sellega koopasse kadus, kust wastuseks tuli hulgaline kikitsew naer. Nii tegi wana ema Köll, nii tegid lapsed.

Köllid olid ainukesed ümbruskonnas, kes aru said, et töö ei toida. Nende mure ei olnud suurem, kui Jumala linnukeste mure: täna kerjata ainult tänase jaoks, homne päew muretseb oma eest ise. Paljukest inimese kõhule waja wõi

paisurest rehale katet, ning eks ole ükskõik, millega kõht täidetud või keha kaetud. Wanem poeg Kustu hakkas siiski hiljem tööle ning wõitis isegi sulaseameti wastu, kuna nooremad truuiks jäid oma algupärasele eluwiisile.

Kerjamas käidi ainult kahes lähemas külas; kaugemale minek oli wäsitaw ja ülearune. Oli leib otsas, tulid Jüri ja Priidu — wahelmised poisid — ilmatu suured pikad kepid käes, kotid põlweõnalteni kaelas ja wedasid endid lähema pere uksest sisse. Pool tundi kägises ja nägises uks enne kui poisid tuppa said. Wiimaks siis seisid nad nagu wõmmid paksud ja söönd palged peas kahekesi kolde nurgal. Sissetulles terwitada polnud nende wiis ja ega nad küsinud kah, miks tulid. Waikisid, waatasid altkulmu üksteise otsa ja hoidsid naeru tagasi.

Pastlad närtsudega jalas, palit wõmmis seljas ja paelaga pealt kinni, juuksed üle silmade pikad ja sõrmed paendu-wad ning õrnad, — nii seisid need leerieallised poisiwõmmid kas wõi terwe päewa kolde nurgal kui neilt ei küsitud, mis nad tahawad. Alles siis, kui keegi küsis, et mis te meile tulite, ehk kurjaga ära hakkas ajama, — wastas üks pea maas laisa suuliigutusega: „Me palukside natukest leiba!" Kui öeldi, et leiba antakse santidele ja wigastele, aga mitte neile, kes laiskuse pärast kerjawad, siis seisid poisid edasi, kuni perenaine tüdines, tüki leiba tõi ning andis. Oli leib käes, — pomises teine: „Me palukside natukese räimid koa!" Kui kõik käes, — hakkasid poisid pikkamisi uksest wälja wenima, mis mõnikord alles õhtu eel sündis ja läksid sitsamast koju tagasi.

Algul käisid poisid kahekesi, hiljem hakkas pisike Miina ühes ka käima. Juba eemalt nägid, kui noored Köllid Piilu poolt tulewad: Jüri kõige ees, siis Priidu ja pisike Miina sabas, igal pikad ülepea tepid käes ja kotid maani seljas; alati käisid nad ridamisi igaühe wahet sülda paar.

Juula ise tuli harwa wälja. Ainult sügisel kartuli korjamise ajal wenis kogu Köllide pere põllu peenraid mööda ühe pere juurest teise juure ja mangus talwist tagawara. Ja õhtul, kui põllud töölistest tühjenesid ning peremehed koormatega igaüks oma õue pöörasid, — läksid ka Kölli perelaps kartulikoorem käsiwankril nägedi nägedi järel üle aru teeb mööda koju poole.

Oli Taewataat teistele õnnistanud, — oli Jumal kah Niitsid perenaised lambaid ehk sugesid linu, oli Juulal kah

jaol. Oli peremees wilja aita panemas ehk talweks liha soolamas, — oli Juula oma koti wõi pütiga sealsamas saamal. Ja ikka anti. Ei puudunud Kölli Juula perekonnal samutigi midagi nagu teistelgi. Mistarwis siis tööd teha. Juulat häbistati laiskuse pärast, aga ega häbi konti katki löö.

Suwel, kui teistel tööst mahti polnud sinna magama jääda, kuhu pikali wiskad, siis põõnutasid Juula ja poisid rahuga põõsa ääres päikese käes nagu päewakoerad. Polnud higiwaewa ega riidekulu. Sageli leidsid karjalapsed Köllide pesa põõsa äärest, kus nad päikese käes alasti siplesid nagu tõugud.

Mõnikord mängisid Köllid „Unti ja poegi", kui pikutamisest isu täis sai. See sündis õige isesugusel wiisil. Juula wõttis häkki kätte, tõusis neljatõllakile, wiskas ühe jala sirgu sabaks taha ja kaaberdas kolme peal põõsawahesid mööda ise hulubes: „Ma kõikide ema! . . ." Poisid kahekesi samuti jalad õieli taga kolme peal kõnksti, kõnksti järel: „Jah, jah, eit, jah, jah, eit! . . ." ja pisike Miina „kiuksti, kiuksti" kõige taga.

Sarnane Köllide lõbu oli hädaohtlik karjastele, sest juhtusid lambad lähedal olema ja, nähes sarnast „hundikarja", pistsid hirmul jooksma.

Talwel oli mõnikord külm tuisk nii kurt, et ta Emakölli kõige poegadega pesast wälja peksis. Siis ladusid nad kimpsud kompsud kelgu peale, jätsid kadakahunniku tuule ja tuisu udada ning sadasid kellegi pererahwale uksest sisse — wõtke wastu ja andke ruumi-paika.

Kord oli tugew möll ja tuisk, et ei wõinud silmagi pilluta ega sülla maa peale ette näha. Kaewu teele toa ukse ette ajas juba nii kõrge hange, et aknast waadates muud enam ei paistnud kui kaewuroo ots. Kaew ise oli hange all. Isa tegi poistega hullupööra tööd, enne kui kaewule ligi pääsis. Meie, lapsed, lõbustasime endid sellega, et toauksest paljajalu pehmesse lumme sööstasime ja sealt kiiresti kolde nukale sooja.

Kolde kiwilt leidsin wana kiisuroju kükitamast silmad pilul, kes wäljagi ei teinud sellest marust, mis õues sündis. „Tule, ma wii su tuisku waatama", kõnelesin talle ja haarasin laisa kolde kiwilt kaenla. „Näu!" hüüdis tige kord ukse wahel, peites pead tuisu eest, kui jalad arkis all ja saba sorgus supsti lumme lendaski. Sinna ta ka jäi. Kewadel, kui

lumi sulama hakkas, — leidsime. Sellest kuriteost teadsin üksi mina, mis hirmsa piinawa saladusena minu hinge peale igawesti jäi. Pärast leitud kassi koolja ei annud unes kaua aega rahu.

Tolsamal kurjal päewal, parajasti kui isa kaewuteed puhastas ja mina sealsamas kilkasin mähituna ema suurrätiku sisse, kuulsime arupoolt aiast häälitsemisi nagu mustlaste omi. Kes seal lumes wõiks tuisuga olla? Näha ei olnud algul midagi. Kui ikka silmitsesime, paistis läbi tuisuhoode wallaia peal mingisugune peade kogu, kes liikusid kära ja jutuga ligemale. Juba seletame: Kõllid tulewad. Kelk kõiksugu kila-kola täis, pisike Miina kõige otsas; Juula ise tirib ja ähib ees, poisid keppidega lükkawat tagant, ise pooleni puusani lumes, muud kui tulewad ja — meie ukse ette. Ei küsimist, ei palumist, kas wõtate wõi ei wõta, muud kui kompsud tuppa, redel alla ja ahju peale. Keset tuba küsis kord Juula piiludes ise lae alla: „Kas ahjupealne tühi?" — „Tühi näh", wastas emm woki tagant, kellele sarnane talitamine enam nalja kui tuska tegi. Isa tõi neile pärast paar kubu õlgi ka ja wiskas ahju peale, ning sinna nad kewadeni jäid. Nii sündis see alati, kui olid kanged talwed. Armas see meile just polnud, aga kuhu inimesed elustpeast ikka ajad.

Ega neist seal ahju peal ka suurt häda olnud. Wõõraid asju nad ei puutunud, jutu sekka endid ei seganud, ise ka seal palju kisa-lärmi ei teinud, majast juttu ega tüli nad wälja ei wiinud ja näitasid endid ahju pealt all üleüldse harwa; seal nad salaja isekeskis sosistasid ja sobistasid põhus kilkidega wõidu, elasid ning olid. Poisid läksid hommikul uksest wälja kerjama ning Juula Miinaga piiksusid päewa läbi põhus.

Aga üks asi oli ometi, mis kõigile nagu piinaks oli ja millest mööda ei pääsenud. Keegi ei mäleta, et Kõllid saunas oleksid käinud wõi endid pesnud, ehk kuidagi kasinud.

Pisike Miina ronis wahest nagu kaltsutuust ülewalt alla ja kükitas redeli kõrwale; kaugemale ta palju ei tulnud. Aga rahul ta seal olla ei saanud; alati töötasid ja sarjasid käed küll põues, küll peas ja keha ümber.

„Mis sa sagid ning sarjad ühte puhku, istu koa wagusi pireke aega nagu teised inimeselapsed", küsis emm wahest, mille peale tüdruk sõnalausumata tagasi ahju peale puges. See sagimise ning nükitsemise amet oli neil kõigil, ja selle-

pärast nad ka ahju pealt all ei käinud. Ei neid ajanud sealt kuumus ega suits ega ka wing alla; seisid waguri nagu singid suitsus, ja see nad ka hoidis: ei nad olnud haiged ega tõbised kunagi.

Kewadepoole, kui juba paastupäike soojendama hakkas, wiidi wahest kasukad-kaltsud õue päikese kätte. Siis oli neis kaltsudes niipalju elu, et karwad ja udemed kippusid. „Juula ae, mine waata, kasukad-kaltsud hakkawad juba Kõlli poole liikuma, katsu et ise koa järele jõuad!" pilkas emm wahest, kui õuest tuli.

„Nee oma sööbet loomad, äi nad leha käsuta kohegile", wastas Juula ahju pealt, ja jutt oli otsas.

Alles siis, kui ilmad täiesti soojad, kolisid Kõllid suwekorterisse tagasi.

Nii elasid inimesed ilma suurema soowideta ja mureta, ilma tööta ja hooleta; maksusid nad ei maksnud ega kellegi wastu kohuseid ei kannud; keegi neid ei põlanud ega armastanud. Nende päralt oli segamata Jumala öö ja walgus, tuul ja päike.

Kiige all.

Küla tänaw wiis alati arusse. Ei mäleta, et see oleks kusagil lõppenud põllule wõi heinamaale. Teisiti ei saanud see ollagi, sest tänaw oli karjatee, ja loomad hulkusid alati ilma karjaseta ula. Hobusele anti waljastega tagumiku pihta ja saadeti wärawast tänawale, kust ta ise kurwa näoga karjamaale lonkis, sest ta teadis, et lambad wiimasegi rohukuulme mullani wälja olid juurinud ja et tal sealt midagi enam wõtta pole. Samuti ka lehmad; need läksid ise karjamaale ja tulid ise koju. Karjamaal wiibimine oli loomadele küll enam kurwastuseks, kui heaksmeeleks, sest mis sa wõtad tühja kõhu ja wäsimuse peale juurteni kuiwaks kõrbenud paeseljandikult, kus tõesti midagi wõtta pole. Sellepärast oli loomade karjamaal käimine nagu kohusetäitmine, sest peale selle oli nagu õigus jälle wärawa taga norutada ja oodata peremehe wõi perenaise helduse peale: waadake, lonkisime kõik aru läbi, aga ometi oleme tühjad. Sagedasti ei läinudki nad kauge-

male, waid luusisid ehk magasid natuke maad tänawa suust eemal ja seedisid antud sületäit, kuni aeg tuli uut saama minna.

Selle aru otsa wõi tänawa suu olid siis loomad aja-jooksul siledaks ja kõwaks tampinud. Et see paik küla ligidal oli, siis juurisid wabadikud selle paiga ka kadakatest paljaks ning mõni peremees sai sealt suurema raudkiwi maja alus-müüri wõi aida nurga alla; nii oli see paik ka kiwidest ja kadakatest lage ning sile. See paik nimetati — külawäli.

Külawäli ei olnud küla kohta sugugi wähem tähtis paik kui kirik wõi kõrts kihelkonnale. Külawäljale tulid kokku rist- ja põikteed põllult, heinamaalt, karjamaalt ja sillult, sulasid kor-raks ühte ja argnesid siis ükshaawal jälle õuedesse. Külawäli oli liikumise süda tööpäewadel ja ülewoolawa elujõu awaldus-paik noorusele wabaaegadel ja pühapäewadel.

Külawälja elu keskpunktiks oli külakiik. Siin ümber sündis kõik: siin tantsisid, mängisid ja laulsid tüdrukud, istu-sid ning kükitasid piipu popsutades aiaääres wanad, heitsid nalja, wadistasid juttu ja waatasid pealt noorte nalja. Poisid katsusid wastase jõudu ja pükside tugewust rinnutsi ja püksi-pidi maadeldes, wedasid kaigast ja sõrmkooku, kuna nooremale wahel kusagil kaugemal ketas wingus.

Kiige tegid poisid külapeale: üks tõi ühe, teine teise samba, kolmas wõlli jne. Töö tehti pühapäiwiti ühiselt paar nädalat enne nelipühi, sest pühadeks pidi kiik walmis olema, kui tüdrukud laulu ja pillimehega tulid.

Tubli kiik pidi olema kahe poolega ja wõimalikult kõrge ja tüdrukud tohtisid t.da esimesena proowida. Inimest kümme-kaksteistkümmend asus kiigele pooleks kummagile poolele, poissa püsti weel wahele jooni (hoogu) andma, paar poissi sammaste otsa, ja siis hõljus kiik poole pilwe nalja, naeru ja kilkamiste all.

Oli kiik hoos ja mahapääsemine wõimata, siis hakkasid poisid palka nõudma: seitse musu sambatoojale, üheksa augu-kaewajale, wiis musu wõllimeistrile jne. Tüdrukud arwasid, et kaht musu kahju anda, üht piiga häbeneb; poiss peab pilli muidu lööma, kiige armust ehitama küla noortel nalja teha piigakestel pidutujuks. Poisid aga olid uhked poisid, kes teinud kiige tugewa, meigudega ehitanud: ähwardasid piigad paisata üle õrre, kiigutada koidikuni, kui ei palka lubatud, nõutud andi wähendati.

Wiimati wäsisid tüdrukute pead ja nad hakkasid manguma mahotasimist. See enne ei sündinud, kui tüdrukud nõus olid palutud palka kätte andma.

Pärast kiike algas suurte keskel tants ja ringmängud, kuna nooremad kettakaikad samba taha wiskasid ja kiigele wadisid. Olid ka nooremad oma korra ära katsunud, siis näitasid poisid alles oma wahwust ja kiige tugewust. Mõne paariga asuti peale, kes istu, kes püsti, kas ühe aisa ümber wõi kahe aisa wahel, kuidas juhtus. Mõne korra ainult said poisid joont andes küüru selga tõmmata, ja kiik käis õrreni; weel püsti paar pingutust lisaks, ning juba waagis nõrgem pool üle õrre, aga tuli tagasi; alles järgmisel korral sikutas ta teise poole ka järele, kusjuures eelminejad kehad õige taha ja kaelad õieli lasid, et raskust suurendada. Selle järele käis kiik nagu wärten ringi üle õrre, kuna poisikesed kiigest huwitatult ennast unustades kehaga kiigele järele õõtsusid ja kordi lugesid: ... wiiskümmend üks, wiiskümmend kaks..., aga sambad seisid kindlad nagu tikud ja waatajate seast tulid hoiatused, et jätke juba poisid, — teete pead haigeks, siis ei saa teist tantsijat. —

Algul häbenesid tüdrukud tantsida, s. o. häbenesid wiisakuse pärast esimesel kutsumisel kohe minna; poiss pidi kaua manguma ja siis lõpuks kättpidi tirima, siis ei kiitnud eided pligat edewaks.

Kõik poisid ei tantsinud. Muist wedasid wägipulka, maadlesid ehk mängisid kusagil aia ääres kiwi peal ratast (marjaasi). Wõiduka tooniga kuuldusid ringmängijate sekka hääled: Jännis! Lööme laua alla! ... wiiskümmend kolm, wiiskümmend kuus... Lugeja toon läheb häkki wõidukaks: kuuskümmend, seitsekümmend üks..., meie wõit, kaks ratast kolm pulka, ja kiwiga riipsitakse teise peale wõit üles. Säh, tee töö! Eestkätt meie, käi sitt wälja! Koju tuli. Kisa lahti: Poti trump ja risti pool lamoori. Ärtu aitab. Kurat, lööme jänni! Tigu, wõit on meie!

Kaugemal wihuwad wähemad ketast. Kettalöömist sarnasel wiisil olen ainult meie pool näinud. Ketas — ümarik kasepahast tehtud ratas, umbes kolmandik jalga laiutt ja toll paksutt. Kettakaigas — komma moodi kõwer kaigas, mida peenikest otsapidi peos hoitakse. Mänguks on kõik kaigastega warustatud ja jagunewad jõu järele pooleks kahte otsa, sülda neli-wiiskümmend wahet.

Üks pool wiskab alguks ketta näpuwahelt ilusti weere-des wastaste poole. Ketas saab kaikaga osawa hoobi wasta ja lendab hirmsa hooga tagasi. Huwi seisab selles, et wastu-wõtjad nüüd peawad ketta hoost kinni püüdma ja tagasi lööma, ilma et ketas lapiti langeks, seisma jääks, ehk käega ta külge puudutataks. Juhtub, et ketas ühe poole käes lapiti langeb, siis peab see pool uuesti löögi „ette andma", s. o. näpuwahelt ilusti ette weeretama, kusjuures hea on wastu lüüa. Kettakaigas peab olema nii tahutud, et ta ketta pisut üles lööb; osawa löögiga lendab ketas siis kõrgelt üle was-taste peade kaugele, kus ta muidugi jälle lapiti langeb. Siis peldakse, et ketas läks wastase poole rubru sööma, ja seni-kaua, kui ta üles otsitakse ja ära tuuakse, saawad õnnelikult lööjad pikutada ja tiritammi teha.

Kettakaigas oli minusuguste alaline seltsimees karjas, tänawal ja külawäljal. Ilma kaikata ei mindud wärawastki wälja. Kaika ees wingus iga kiwi tee pealt kõrwale, iga ohaka nutt otsast ja lendaw sitikas wõi porikärbes nätsti wastu aeda. Ohakatega ja jummikatega oli alaline sõda: Ennäe, parun! ja nagu sitik lendas ohaka nutt otsast. Eriti oli kettakaigas küla koerte hirm ja walu. Kettakaigast pidi mõistma mõisa metsast wõi kadarikust walida; iga puu ega kõwerdus ei kõlbanud, ja tahu pidi mõistma nii peale ajada, et ta „marja" andis.

Kettakaika kõrwal tarwitati ka kõmpisid. Kõmpidele sai ainult aia pealt wõi kiwi otsast peale. Nendega wõis käia nagu wilunud mees. Kui külawahelt läksid, siis oli koerte kari järel, sest siis teadsid nad, et kiwi karta pole; kõmpide pealt ei saa wisata, sest käed on ameitis kinni. Aga, kes jul-gem oli ja ligidale usaldas tulla, sellele käis kõmbi ots koonu alla, nii et ta õue kadus ja ainult aia pealt weel haukuda julges. Kõmpidega käidi ka kiige all, kus mõnikord nendega wõidujooks toime pandi, mis palju nalja sünnitas.

Wanad tüdinesid ja hakkasid ükshaawal ja paarikaupa koju minema. „Tule nüüd koa ko'o äe ja äe ming külakaudu kodima, oome kerku koa minna ja..." ütles eit pojale ja hakkas ise minema. Toon polnudki tõsine; ise salaja mõtles, et peaks ta 'nd Rootsi Miinaga minema, kena tüdruk ja suur talu... Pill algas uut lugu, poiss wõttis tüdruku tantsima, pilgutas silmi ja hüüdis wastu: „Mine aga peale, küll mo

tule koa jah..." ning andis polka keeru pealt jalaga hoogu, nii et tüdruk kätel lendas.

Nii hõikas, laulis ja naeris kiigealune laia koldikuni, kus igaüks koju poole lippas kastest märga rohtu mööda ja puhkama heitis walgetele lina palakatele meigudest lõhnawasse woodi.

Kiigealune jäi tühjaks ja kiige aisad wäsinult sorgu. Siis oli see paik isegi igaw ja õudne, nagu oleksid seal muinasjutu waimud salaja jäänud pidu pidama. Laste käimine kiige alla oli wanade poolt kitsendatud wabadus, sest juhtus, et wanapagan mõnikord lapsed kiigelt maha lükkas, kusjuures tihti tugewasti haiget saadi ning omi lapsi tahtis kiigutada. Wanadel oli kiige wastu sellepärast alati umbusaldus; mõnikord olewat nähtud, et kiik tühja käib ja wanapagan lapsi kiigutanud. Ju ta ikka noorte seas ka wiibis, sest ega poisid kaardimängu juures muidu nii hirmsasti ei wandunud, niisama nagu kõrtsis, kus wanasarwik alati wiinawaadi otsas kükitab ja saba liputab, kui mehed joowad ja teda sõbralikult sekka nimetawad.

Pääsukese surm.

Ühe kõigesuurema lapsepõlwes õpitud käsu olen suutnud wääramata selleajani meeles hoida: „Sina ei pea linnupesi lõhkuma." Selle käsu õpetas wanaema ja ema ei jätnud teda hiljem kordamata.

Wanaema oli lindude ja laste sõber. Kui ta lindudest jutustas, siis wõrdles ta neid lastega, ja kui ta lastest jutustas, siis wõrdles ta neid lindudega: „Lapsed nagu linnupojad pesa ääres." Ehk: „Linnukesed sidistawad nagu lapsed isekeskis." Suur hulk jutukesi wanaema määratus jutudekogus olid jutud lastest ja lindudest. Nende seast oli ka esimene laul, mille õppisin õhtuti sõba all: „Hoidis Hindrek lambatalled metsa ääres kenasti, mõtles, — mis see lind seal laulab põõsa sihes ilusti." Raske oli aru saada, missugune oli jutt wõi missugune wanaema enese läbielatud juhtumine. Elawa ja hingelise osawõtmisega olid nad kõik jutustatud. Wanaema suust kuuldus kõik tõena.

Kindlasti tõde oli küll juhtumine, kuidas lõokene kulli eest põgenedes wanaema kaenla alla peitu lennanud. Wanaema pannud talle hellalt käe peale. Linnukene wärisenud wäsimusest ja surmahirmust. Kui kull juba kadunud, siis wõtnud ta käe ära. Lõokene tõusnud lendu ja hakanud sealsamas wanaema peakohal rõõmsalt laulma.

Suure südamehellusega jutustas wanaema sellest suurest usaldusest, mis linnukestel inimeste wastu olewat, aga et kurjad lapsed ja inimesed selle usalduse ära olewat rikkunud sellega, et nad linnukeste wastu südametad on.

Ta ise jutustas alati linnukestega, mõistis nende kombed ja wiisid ja teadis, kuhu ja kuidas keegi pesa teeb. „Mis sa sii hüppad, ega ma sulle midagi ei tee, tean küll, et sul siin põõsas pesa on," kõneles ta õsudes põõsa äärest Päitsule rohtu. Rohi oli ümbert põõsa ära ja pesa jäi paljaks. Siis tõi wanaema keldri pealt kuiwanud kadaka ja wiskas pesale warjuks, et kass kogemata pesa ei näeks.

Wanaema jutt lindude usaldusest inimeste wastu näis õige olewat, sest kui wanaema aias kaewas wõi kündis, siis olid linalinnud ja hakid sealsamas labida ees kohe wärskelt wisatud mulla sees tõukusi jagamas, kusjuures wanaema nendega juttu ajas ja neid aitas: „Oodake, ma löö labidaga mulla laiali, siis leiate nad üles."

Pääsukesed tegid tihti wanaema laudile katuselati külge pesa nii madalale, et seda käega katsuma ulatas. Wanaema ei lubanud küll kunagi pesa puutuda ega poegi katsuda, aga mõnikord oli kiusatus nii suur, et kuidagi tagasi ei saanud hoida waatlemast ilusaid pisikesi punasekirju mune wõi wäikesi udusulgis kollasuulisi poegi; siis juhtus ikka, et nad hellahilju peosse wõtsin, waatasin ja tagasi panin. Minu wastu puudus wanadel pääsukestel wististi usaldus, arwasid ehk, et ma munad katki wõi poegadele haiget teen ja tõttasid igakord, kui mind pesa juures nägid, wanaemale õue kaebama: „Mis teed, mis teed!" Lendlesid õues, istusid katusemalgale, käisid wahel katuseaugu wahel waatamas, kas pesa rahule jäetud, ja kui ikka minu seal leidsid, kordus kurblik kaebtus uuesti. Seda kuulis wanaema, kes õues talitas ja hüüdis alati selle peale: „Poiss, sa oled pääsukeste pesa kallal, wõi kolab mõni kass seal ringi." Siis pidin juba tulema. Aga kui puutumata pealt waatasin, kuidas nad poegi söötsid, siis wõisin seda rahuga teha.

haiget teha, — selle eest hoidsin isegi hirmuga, sest ma teadsin, et neile lastele, kes linnupesi lõhkuwad, lindudele haiget teewad ehk neid surmawad, neile kaswab suurestpeast linnu pea kurgu alt wälja. Wanaema teadis jutustada mehest, — seda kõnelesid teisedki — kellel lõua alla linnu pea moodi kasujas olewat kaswanud, sest et ta poisikesestpeast kunagi pole lindudele ega nende pesadele armu annud, kui nende ligi pääsenud.

Pääsukesel on punane Kristuse weremärk kurgu all; sellepärast on pääsuke püha lind ja siin tuli iseäranis ettewaatlik olla. Pääsukestele kurjategemise eest oli ka karistus isesugune. Kes pääsukese pesa lõhkus, ehk pääsukese surnuks lõi, selle lehm hakkas werd lüpsma.

Oli sügis. Isa, mina ja Eku sõitsime põllule wiimasid nabrasid tooma. Kui isa koormat ladus, waatasime meie Ekuga teraselt, et ükski wiljawaras nabra alt eluga ei pääseks. Iga wihuwõtmisega läks põnewus suuremaks, ja kui üksi weel nabra põhi maas oli, tõusis see wiimase tipuni, sest põhi oli wiimane wari ja kaitse. Ettewaatlikult haaras isa wiimastel wihkudel ladwast kinni. Meie Ekuga olime sööstamiseks walmis. Häkki tõstis isa wihud kõik korraga üles. Kiire sabin, töötasid käed, jalad, kepp, käpad ja hambad, — ning tüki kolm-neli wiljawaenlast olid surnud maas.

Kes eluga auku pääsis, sellele tungiti sinna järele. Eku turtsus ja kaapis ning wäntas pooleni kehani augus nagu masin, nii et mulla tuisk wälja lendas. Eku töötas kõige nelja wändaga korraga; kahe esimesega kaapis mulla lahti ja kahe tagumisega wirutas selle kaugele wälja. Kui kiwi ette juhtus tulema, mille külge käpad ei hakanud, siis puges Eku tagurpidi august wälja, ähkis wäsinult keel suust wäljas minu poole: „Aita, aita, aita!“ Mina pugesin oma korda auku ja sikutasin kepi ja käte waral kiwi eest ära. Seni tõmbas Eku hinge tagasi ja puhkas. Enne ei jäetud, kuni hiire pesa käes ja töö tehtud.

Isa oli koormaga ammugi põllult kadunud, kui Ekuga tulema hakkasime. Pääsukesed lendlesid madalalt maad mööda ja õpetasid poegi lennus putukaid püüdma. Kes weel wäetike oli ja ise ei osanud, seda söötsid wanemad lennus nokast.

Pääsuke on üleüldse kiire ja wäle õhus põiklema, sest et ta lennus enamasti elabki. Kui pääsukest lennu peal kiwi wõi kepiga wiskad, siis pole kunagi karta, et ta pihta läheb.

Minule tegi lõbu, kui wanad poegi hoiatasid, nähes keppi wõi kiwi enda poole wisatult. „Mine eest!“ hüüdis wana noorele ja põikas ise noolena üles.

Tulime Ekuga; mina loopisin ees keppi pääsukeste poole ja Eku otsis hiire auke; igasse auku pistis ta kord nina, tõmbas kopsu hinge täis, turtsus korra: „Tühi!“ ja tuli jälle.

Noor pääsuke lendas otsejoones minu poole. Wiskasin talle kepi wastu. „Mine eest!“ hõikas wana juba eemalt pojale, kuid see ei mõistnud wist häkki aru saada, kuhu poole põigata, sest pikk kepp wäntas õhus kahte otsapidi, ja sattus segaduses kepi ühe otsa ette. Matsti, — ja pääsuke langes surnult maha.

Ahastus ja hirm panid wärisema kogu mu keha. Mis nüüd saab, kuidas suudan wastutada selle eest, mis tuleb?!

Hellalt wõtsin pääsukese üles ja paitasin. Noka wahel oli tal weri ja silm alles lahti. Ta elas weel! Kiireke loostust. Surusin ta pa'ge wastu, paitasin. Pääsukese silmad waibusid kinni, keha jäi nõrgaks. Puhusin talle nokast õhku sisse, wiskasin ta üles, kuid ellu ta ei tulnud ja ei hakanud lendama. Wõtsin ta kaasa, läksin aeda haawade alla ja matsin ta sinna maha. Matsin ja nutsin. Eku sai minu kurwastusest aru, käis truilt mu kõrwal ja waatas pealt mis sünnib.

Hane- ja kanapoegadel olid hauad ja ristid, aga pääsukese haud jäi saladuseks igawesti.

Emm wõttis lüpsiku ja läks taha õue lehmi lüpsma. Tasahilju, kassisammul hiilisin ta lähedale, et ulataksin waadata lüpsikusse. „Ruske piim on walge,“ rõõmustasin. Aga warsi tekkis uus kahtlus, sest Ruske oli emme lehm. Sirts, sorts, tsilk, tsolk lõpetab emm lüpsmise ja läheb ning kükitab Päitsu alla. Ma ei julge lähedale minna, sest süda peksab kuuldawalt. Waatan eemalt, kas emm märkab, kas ütleb midagi. Emm lüpsab rahuga edasi, ja ma näen, kuidas walged piimajoad peost lüpsikusse jooksewad.

„Täna weel ei olnud, aga homme wõib see olla,“ ahastan õhtul asemel, wõtan sõba üle pea, nutan ja palun salaja ning tõotan, et ma kunagi enam pääsukest ei wiska.

Ma ei mäleta, mitu päewa ma seda hirmust südamewalu kandsin, aga wiimaks jäin uskuma, et palwest abi on olnud, sest Päits seekord ei hakanud werd lüpsma.

———

Heinal.

Rehalne oli tühi talwisest rämpsust ja sõnnikust, põrand puhas ja sile. Uksed ja tuuliwärawad lahti; nende kaudu wabalt sissetulnud tuul uitas seinu ja lagipuid mööda ning liigutas siia sinna ripnema jäänud tolmuseid ämblikuwõrke.

Heinategu oli tulekul.

Ees rehalse seina ääres seisis isa hööwlipink, mille ümber wedelesid peenikesed ja pikad laastud, kerinult üksteise ümber kräsusse. Need oli teraw hööwel maha toonud uue reha- ehk hanguwarre ümbert. Uued warred ise seisid pingi otsas seina najal, sealsamas ka uuelt tehtud wikatilöed. Pingil seisid läbisegi rehakahad, pooleli ooletud rehapulgad, wikatiwaiad, löekargud ja tööriistad.

Heina kui ka muu uuelt algawa töö wastu walmistas minu isa juba aegsasti ja põhjalikult. Tarbepuud koguti juba talwel, raiuti walmis ja kuiwatati kommil, et parajal ajal wõtta oleks. Kommi ees parsil oli alati tagawara ladu kõiksugu kodaraid ja rõukpuid, wannaid ja adrakurge, pulki ja äkkepakkusid. Nüüd oli neid sealt hea wõtta, mis waja. Juhtus midagi katki wõi rikke minema, oli kohe uus walmis ja asemel.

Tööriistad pidid alati korralikud ja käepärased olema nagu töögi. Adrad ja wankrid pidid olema kerged, kaunid ja tugewad, rehad, löed ja hanguwarred libedad ja siledad. Kunagi ei sallinud ega teinud isa rehawart otse kaswanud noorest kuusest wõi haawast, millel oksakohad sees ja ots inetult lipsus. Sarnasega riisuda oli nii wastik ja pahandaw: oksakohad jooksid wõt, wõt, wõt läbi peo ja õõrusid põidlahargi kibedaks; kunagi ei saa ta'ga riisumise juures täit wart korraga wõtta, waid peab „jatkama", s. o. rehaga tõmmates kaha poole maa peal seisma jätma, käed alla poole nihutama ja siis alles lõpuni tõmbama. Niisugune riisumine aga oli inetu. Reha pidi wabalt takistamata ühe tõmbega lõpuni tulema, kusjuures wars nagu angerjas libedasti läbi peo käis ja käed märkamatalt waheldamisr tulid alla libistada. Sellepärast lõhkus isa juba jämedama haawa neljaks, hööweldas südame seest wälja ja tegi warreks puu sitke ja paenduwa pinnapoolse; nii sai ta ühtlane, sile ja paenduw. Ja praegu

seisid nad reas pingi otsas seina najal walged nagu küünlad, libedad ja paenduwad nagu angerjad.

Kaks nädalat enne jaani. Pühapäew. Noored said aegsasti käsu, et täna külla ei tohi minna. Algab heinale minek. Esimest pühapäewa on kiigealune tühi.

Emm wadib kiirel sammul aida ja sahwri wahet käia, otsib kõik wõinapid ja silgukarbid kokku, wõtab rukkikirstust kuiwatud lambakintsu, uurib seasinki ning lõikab arupidades osa küljest, ulatab räästa alt nööri seest käpuga turski ja teisega lesti, seob siis kotikesed ning sekikesed kokku ja wiib rehala rattile. Ka kartulid, tangud ning jahud ei jää panemata. Emm mõtleb ja talitab, töö teeb muret. Ega ole nalja asi nelja- wiie waimule nädalane leiwakott walmis panna, pealegi, kui wõõrast päilistperet, olgugi et emmel on aasta kümnete kogemused. Kas see emme südamesse mahuks, kui keegi wõõrastest ütleks, et pole nii hästi, wõi kuidagi.

Isa käiab aida uluall wikatisi, ema lööb ümber, mina aitan teisest wändast. Poisid on läinud hobust arust tooma. Kurt Mihkel kinnitab püksitraksisi ja suiline Wiku seab kambris pastlanööre.

Hobused on wärawas walmis, isa seob wikatid kimpu, paneb käia, hangud, lõed ja rehad wankrile ning toob lõpuks keldrist õllewintsi ning kinnitab kehade wahele põhkudesse. Poisid teritawad taskunuge.

„Noh, töörahwas ning heinalised, tulge nüüd ja wõtke weel kehakinnitust!“ hüüab emm ukse wahelt õue.

Kõik on walmis. Isa weab hobuse haiste wahele. Meie poistega wiskame pastlad rattile ja läheme waatama, kuidas on lugu küla heinalistega.

Mart ja Kustu, — kanged poisid, ja warsi on kõik küla noored salgas minekiks koos.

Hobuste read wanadega sõidawad külast wälja, kuna noored alles aru peawad. Pillimees puudub weel.

Tuli, tõmbas lõõtsa lõrinal tuult täis, surus poole sellest teist aukipidi wälja ja algas siis wiit. Salk liikus. Tee läks otse wiisteistkümmend wersta üle põldude ja arude, läbi wiljade ja metsade rõõmu ja lauluga.

Tika kõrtsis oli wiimane peatus siinpool metsa. Siia astuti sisse. Poisid tegid poole unti, pakkusid tüdrukutele kristallwiino, topeltkümmlit, ostsid ponksi ning saia-

kringlid. Pill ürgas ja paljad jalalestad laksusid wastu laud-põrandat.

Siit peale algas lausamets, kus enam polnud peret ega talu ei elawa inimese jälgi. Missugune oli iim sealpool seda metsa, oli sellel kusagil weel piir wõi äär, Jumal teab. Suuremad teadsid, et kaugel selle metsa taga teise kihelkonna piirides jälle külad ja pered tulewat, aga mulle kuuldus see nagu muinasjutt ja tundus, et see mets küll ulatab ilma otsani

Olles jõudnud metsa, tuikas süda ja hõiskas rind. Missugune wärskus, puutumatus ja ilu, wärwide rohkus, lilled ja lõhn! — Iseäranis õhtul enne päikeseweeru. Kased! Lähed ja surud pea läbi ripnewate okste ja hingad rinna täis magusat pehmete lehtede lõhna. Põõsaste sees, lagedal — willwallikad, ööwiiulid, jeesusekäed, lõhnawad külmkingad, ätsed ja kannid... Jumal, kui palju! Silm ei suuda waadata, rind lõhkeb ilust. Käed, süle on neid täis. Nuusutad ja joobud. Wabadus ja wallatus, hõiskamine, laul ja lust. Mets kajab ja rõkkab, rõõmustab ja terwitab noori, annab oma puutumatuse ja ilu. Wõetakse, maitsetakse. Heinwiled seljas, pärjad lilledest peas, rind ja süle neid täis, punetawail palgil, särawail silmil, lahtiwalgunud lendlewail juuksil kõrwuti, hõisates, naerdes, sosistades... edasi!

Omad maad algawad. Teed lähewad lahku. Laial põõsastesse rohtunud teedele walguwad uikamised.

Päike on weerenud. Minutit kümme wälguwad lõed, sibawad noorte pihad, — ja kuuni wõi soowa ümber lamewad wärskest kastest märjad kaared. Helgiwad weel luisud läbi uduniiske õhu, ja wikatid wisatakse kase oksa. Ruttu aetakse kaared kokku ja tehakse asemed; palakad ja padjad alla, waibad ja wammused peale. Mis sest, et röske ja jahe; esinene öö, — homme on juba rohi närtsinud ja kuiw.

Mina olin kuiwadest soowa okstest ja kuuni haodest teinud tule. Ragisedes põlewad puud, kõrgele loidab tulelatw. Kaugele põgenewad sääsed ja tasa, tasa mähib suits ühes kasteuduga enda hõlma põõsad ja lagendikud.

Warsti särisewad silgud pahla otsas tulel, matsuwad tule ümber ringi istujate suud, ning piimalähker käib ringi suu pealt suu peale.

Nagu mustlaste laager magawad heinalised, kuna tule-

asemel suitsewad weel üksikud tukid, kustudes ükshaawal märja kaste all.

Suweöö, mis waikust kunagi ei tunne. „Wend, wend, wend", tuleb sääsk sõba serwa alla kõrwa ääre ja mangub werd. „Sa põnn!" läheb ta peletatud sõimates minema. Karjatad neid ja waatad alles nahkhiirte kärmet ja kerget nagu waimude lendu, kuulatad öökulli uikamist, ning paar korda jõuabki koristi koristades nokaga wastu kuiwa oksa ajada wõdinad oma õudse korinaga üle keha kui juba pidu ja hõiskamine algab igas põõsas.

Päike magab alles, aga juba tõuseb isa ja wõtab kase oksast wikati. Nagu sõnata käsul on ka teised jalul, ja warsti langewad õrn rohi ja lõhnawad lilled wõimsate pihtade ning terase ees.

Mina pugesin ise sooja aseme peale ja, enne kui niitjad kaarega kaugeneda jõudsid, olin juba uinunud.

Päike paistis kõrgelt läbi rohelise leheloori ja niitjad olid kadunud, kui üles ärkasin. Ainult kaared lamesid ümberringi ja kaugel põõsaste taga helkis luisk wastu wikati tera. Lähedal põõsa wilus kopsis hobune jalaga wastu maad kaitstes ennast parmude eest ja kaarte harjul siristasid rohutirtsud.

Warsti ilmusid niitjad üksteise järele metsast, lüües löe otsaga paksemaid kaare päikese kätte laiali. Tuldi hommikueinele. Ema laotas wankriteki laiali rohule ja ladus silgud ning leiwa peale, kuna isa ämbri wõttis ja wankrile „wikialust" söögiisuks läks pääsma. Kaarelt toodi heina sületäied istumiseks, ja niitjad asusid ringi ümber toidu. Igamees wõttis seemiti õlut alla, silku, leiba ja kalja peale, lõpuks mõne suutäie leiba wõiga suunaitseks, muljus noa klõpsti kinni, tõusis üles ja läks jälle.

Minu amet oli hobust joota, wihtu ning luudi teha, teritajail käia ümber lüüa, tuld teha, kartulid koorida ning suppi keeta. Teised läksid niitma, kuna isa minule tuli paika näitama, kus hobust joota wõisin. See oli tükk maad meist eemal olew allikasoon, kust endalegi söögiks ja joogiks weit tuli tuua. Pärast juba astusin Lepule üksinda selga ja sõitsin allikale.

Kui määratud kohustest aega oli, siis oli armsam lõbu mesilastele järele lipata ja nende pesi otsida. Kui nägin, et mesilane õielt õiele mett korjas ja tal wahapüksid jalas olid, siis oli kindel, et tal kusagil lähedal pesa on. Kui ta küllalt

diisi läbi sorinud oli, — pistis ta häkki meekoormaga lendu otsejoones pesa poole. Mina sikutasin järele kuni pesani. Otsisin siis kõrre ja twesin sellega kärjeaugud meest tühjaks. Nii oli mõne aja pärast mitu pesa leitud, kust iga päew kordamööda käisin mett limpsimas.

Kodus oli minusugustel isegi päris korralik mesilastepidamine. Kase koorest tegime mesipuu moodi kongikese, tõime öösel, kui mesilased kõik pesas magasid, pesa kongiga ära ja panime aeda pulkade peale üles. Sinna nad jäidki asuma. Kes tagasi lendas, sellel käidi järgmisel ööl uuesti järel, kuni ta uue koduga harjus. Nii korjasime neilt mett isegi klaasikeste sisse paigale. See mesilastepidamise haigus läks nii suureks, et mõnikord müürid ja seinaalused ära lõhkusime, kuhu mesilase nägime kollaste püksteaga sisse pugewat, et aga pesa ligi pääseda.

Heinategu oli raske töö, aga ta oli siiski lõbus kõigile. Magada sai ööseti ainult kaks ja pool kuni kolm tundi. Niidu ajal sai keskpäewa palawuse tõttu tundi poolteist lisa, aga looaeg ei lubanud sedagi. Aga sellest jatkus, jäi noortel ülegi.

Õhtul, niipea kui wikatid oksa heidetud ja pisut söödud, läks kogu metsas wastamisi uikamine lahti. „Ihiuea!" — „Aoaoo!" Ja warsi olid poisid ning tüdrukud kusagil küüni juures koos, kust kõlas laul ja kilkamine. Teab, magasid need inimesed ka wõi ei teinud nad seda kunagi. Samuti polnud neil aega dieti süüa ega paigal püsida. Kuid alati olid neil näod rõõmsad ja naljast wallatud, tunnud et nad waewa ega tööwäsimust. Noorus ei ela söömast ega magamisest, waid noorusest enesest.

Järgmisel päewal katsusin minagi niita. Suurukest mind oli; nagu hanepoeg, kes rohtu hakkab nöppima: löö wikat otsapidi mättasse ja kuku ise jütsti persekille. Aga teiste käes läks see nii ladusasti, ei pidanud mätas ega auk. Mätta kooris wikat nagu kaalika just kui oleks ta olnud peendurw, mis augu põhjas ja mätta ümber ühte moodi pinda mööda käis.

Üleüldse on saarlane oma lühikese ja terawa wikatiga niitmas wäle. Mäletan hiljem Suuremaal näinud olewat mehi niitmas ja ei ole seda algul saanud waadata ilma naeru tagasihoidmata. Suuremaalane hoiab ühe käega kargust ja teisega löe otsast kinni, olles ise poolküürakile löe järel. „Maats!" tüki aja pärast — „maats!" sikutab wikat rohtu,

kusjuures niitja iga löögiga wikatile järele kõwerdab ja kogu kehaga keerutab nagu oleks keha kange ja ei liiguks käed ta küljes. Saarlane hoiab niites keha sirgelt ja, haaranult mõlemi käega tugewasti karkudest, laseb käed üksi lõega ümber keha käia, kusjuures wikat „siuh, siuh, siuh!" käib wäledalt läbi rohu, nii et mees sööstab järele. Nooreb on terawad ükstzisit töös tähele panema, ja kes wikati kanda kõrgele tõstes ehk kehaga noogutades niidaks, saaks kohe pilke: „Tüdruk tapab ussi", ehk: „Poiss, a'a uss põõsa, mis sast tapad!"

Kolmandal neljandal päewal algas keskpäiwiti, niipea kui kastest mahti sai, looriisumine. Wäledalt wilguwad walged ja libedad rehawarred päikese käes, ja riisujate punetawailt palgilt waibub higi. Saad sao järel: sigineb põõsaste wahele ning maapind jääb puhtaks pühitult siledaks nagu sammet.

Ükskeise järele tirib Lepp isa käekõrwal labud kuhja soowale. Magada wärskes heinas labude wahel — midagi mõnusamat ei saa ette kujutada.

Laupäewa õhtupoolikuks on kuhi walmis nagu muna. Isa waatab rahulolemisega weel kord alt üles kuhja otsa: „Päris mütsakas sai teine", ja hakab wankrit walmis kohendama. Tühjad söögiriistad põhja, wikad ja luuad otsa ja kord wärskeid kuhjariismeid kõige peale.

Hobune on rakkes, aga juba läheb noorte naer kaugel ees.

Tühjaks ning nukraks jääb mets ja niidetud rohupind. Waatan tagasi ja midagi otsatu kurba on selles. Nagu oleks siin midagi surnud, kadunud ja nagu jääks walu liikuma miljonites haawades.

Isa sõidab ühes hobusewankriga rehala. Wõtab seal looma eest ära ja wiib aeda köide. Heinad pannakse nurka hunniku ja wihad ning luuad laotakse tüwed alla poole seina ääre.

„Noh, tulite nüüd ko'o jälle . . . kõik õue ning rehalse tõite kenat heina ning kase haisu täis oort . . . Tulge nüüd sööma koa, pudru laual jahtub muidu äe . . ." lõpetab emm healmeelel, kes heinalistele wastu tulnud ja pöörab ise ees kambri minema.
